

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ
ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

© Ἡ ἐν Ἀθήναις Ἀρχαιολογικὴ Ἑταιρεία
Πανεπιστημίου 22, Ἀθῆναι 10672, Fax (01) 3644 996

Ἑκδοτικὴ ἐπιμέλεια Ἀντωνίου Χριστοδούλου

ISSN 1105 - 7785
ISBN 960-8145-12-0

ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ

ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ
ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

ΑΘΗΝΑΙ 2000

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

Πρόλογος	9
Γενικά χαρακτηριστικά τῆς πόλεως τοῦ Μυστρᾶ	13
Τὰ παλάτια	20
Γενική διάταξις	22
Κτίσματα τῆς α' περιόδου (1250-1350)	24
Κτίσματα τῆς β' περιόδου (1350-1400)	39
Κτίσματα τῆς γ' περιόδου (1400-1460)	52
Τὰ ἀστικά σπίτια	77
Γενική μορφή	77
Ἰσόγειον	79
Κλίμακες	84
Ἀνώγειον	87
Παράθυρα	92
Θύραι	95
Ἀρμάρια	96
Προσκυνητάρια	97
Ἑλιακοὶ	98
Ἑστίαί	102
Μαγειρεῖα	104
Ἀποχωρητήρια	105
Στέγαι	108
Προσόψεις	109
Πλίνθιναι διακοσμήσεις	112
Πλαστική διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ	115
Ἰδιορρυθμίαι	122

Χαρακτηρισμός τοῦ τύπου	124
Εἰδικὴ ἐξέτασις τῶν κυριωτέρων σπιτιῶν	125
Τὸ ἀρχοντικὸν Α	125
Τὸ σπίτι Β	139
Τὸ σπίτι Γ	141
Τὸ σπίτι Δ	144
Τὸ σπίτι Θ «τοῦ Φραγκοπούλου»	146
Τὸ σπίτι Λ «τοῦ Λάσκαρη»	150
Τὸ σπίτι Ξ	155
Συμπληρωματικαὶ παρατηρήσεις περὶ τῶν παλαιο- λογείων οἰκιῶν τοῦ Μυστρά	158
Σημειώσεις	180

ΠΡΟΛΟΓΟΣ

“Οταν ὁμιλῶμεν σήμερον* περὶ βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς ἢ περὶ βυζαντινῆς ζωγραφικῆς ἔρχεται ἀσυνειδήτως εἰς τὸν νοῦν μας ἡ ἐκκλησιαστικὴ τῆς τέχνης ταύτης ἐκδήλωσις. Συμβαίνει δὲ τοῦτο καὶ διότι βεβαίως ἡ θρησκευτικότης τῶν Βυζαντινῶν προγόνων μας ἦτο εἰς τὸν ὕψιστον βαθμὸν ἀνεπτυγμένη, κυρίως ὅμως διότι, ἀποκλειστικῶς σχεδόν, τὰ λείψανα τῆς βυζαντινῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ ζωγραφικῆς εἶναι ναοὶ καὶ ἀγιογραφίαι. Εἶναι τῷ ὄντι καταπληκτικὴ ἡ ὑπεροχὴ τῶν λειψάνων ἐκκλησιαστικῶν κτηρίων ἔναντι τῶν ἰδιωτικῶν. Καταπληκτικὴ, ἀλλ’ ὅμως εὐνόητος, ἂν ἀναλογισθῶμεν ὅτι αἱ οἰκίαι καὶ ἐν γένει τὰ ἰδιωτικὰ κτήρια, κατασκευάζονται, συνήθως, πολὺ εὐτελέστερα τῶν δημοσίων, ὡς εἶναι οἱ ναοί, καὶ φθείρονται ἐπομένως ὑπὸ τοῦ χρόνου πολὺ ταχύτερον ἐκείνων. Πλὴν ὅμως τῆς ποιότητος τῆς κατασκευῆς πρέπει νὰ λάβωμεν ὑπ’ ὄψιν καὶ τοῦτο: ὅτι αἱ μὲν οἰκίαι συχνάκις ἀνανεώνονται ὑπὸ τῶν ἐκάστοτε κατόχων των—οἵτινες συνήθως νεωτερίζουσιν ἢ ἐπιθυμοῦσιν νὰ ἱκανοποιήσωσι νέας ἀνάγκας των— ἐν ᾧ ἀντιθέτως ἡ πρὸς τοὺς ἱεροὺς χώρους εὐλάβεια καὶ ἡ ἐκκλησιαστικὴ συντηρητικότης μικρὰς ἐπιτρέπουσι μεταβολὰς εἰς τὰ ἀρχικὰ κτήρια τῶν ναῶν. Ἄν ὅμως γενικῶς σπανιώτατα ἢ ἀνύπαρκτα εἶναι τὰ λείψανα ἰδιωτικῶν οἰκημάτων, ὑπάρχει μέρος εἰς τὸ ὁποῖον ταῦτα ἀφθονώτατα διετηρήθησαν. Εἶναι δὲ τοῦτο ὁ εἰς τὰς ὑπωρείας τοῦ Ταυγέτου ὑπερηφάνως

* Πρώτη δημοσίευσις τοῦ μέρους τούτου τοῦ βιβλίου μέχρι καὶ τῆς σ. 157, ἐν *ΑΒΜΕΓ*’, 1937, 3-114.

ἀκόμη ὀρθούμενος Μυστρᾶς, ἡ ἀνυπολογίστου σημασίας νεκρά αὐτὴ πόλις τῶν Καντακουζηνῶν καὶ τῶν Παλαιολόγων. Δὲν εἶναι ὁ Μυστρᾶς πολύτιμος μόνον διὰ τὰς ἐκκλησιαστικὰς του μὲ τὴν κομψὴν ἀρχιτεκτονικὴν των καὶ τὰς σπουδαιοτάτας διὰ τὴν ἱστορίαν τῆς ζωγραφικῆς τοιχογραφίας των ἀλλὰ καὶ διὰ τὰς πολλὰς καὶ ἰδιορρυθμοὺς ἰδιωτικὰς οἰκίας του, διὰ τὰ παλάτιά του, διὰ τὰ ὀχυρωματικὰ του τείχη καὶ τὸ φρούριον, διὰ τοὺς ἐλικοειδεῖς δρόμους του καὶ τὰς καμαρωτὰς κρήνας, ἅτινα πάντα ἀποτελοῦσιν ἓν μοναδικὸν εἰς τὸ εἶδος των σύνολον, μίαν βυζαντινὴν πόλιν ἀπὸ τὴν ὁποίαν μόνον οἱ κάτοικοι λείπουν, μίαν ἀνεξάντλητον πηγὴν γνώσεων διὰ τὸν στοχαστικὸν μελετητὴν τῶν βυζαντινῶν μνημείων.

Καὶ περὶ μὲν τῶν ναῶν καὶ τῶν τοιχογραφιῶν των ἐδημοσίευσαν ἤδη ἐμβριθεῖς μελέτας ὁ Γάλλος βυζαντινολόγος G. Millet¹ καὶ μετ' αὐτὸν συνοπτικὴν μελέτην ὁ Γερμανὸς A. Struck², ἐκθέσεις δὲ περὶ τῶν στερεωτικῶν αὐτόθι ἔργων ὁ Ἀδ. Ἀδαμαντίου³. Ὅσον ἐν τούτοις ἄφθονοι εἶναι αἱ περὶ τῆς ἐκκλησιαστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ γνώσεις μας τόσον πενιχραὶ καὶ ἀσαφεῖς εἶναι αἱ περὶ τῆς ἀστικῆς αὐτοῦ ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας γενικῶς πληροφορίαι. Ἡ πλευρὰ αὕτη δύναται τις νὰ εἴπῃ ὅτι εἶχε σχεδὸν τελείως παραμεληθῇ μέχρι τοῦδε, ἰδίᾳ ἀπὸ ἀπόψεως σχεδίων κατόψεων, τομῶν καὶ λεπτομερειῶν. Ἐλλείπει πράγματι μέχρι τοῦδε (1937) μία λεπτομερὴς συνοπτικὴ μελέτη περὶ τῆς συνθέσεως τῶν βυζαντινῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ τοῦ 14ου καὶ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ περὶ τῆς πολεοδομίας τῆς πρωτευούσης τοῦ Δεσποτάτου τοῦ Μορέως. Ἀπο-

βαίνει δ' ἡ ἔλλειψις αὕτη τοσούτῳ μᾶλλον σπουδαία καθόσον τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ ἀποτελοῦσι τὴν μόνην θετικὴν καὶ αὐθεντικὴν πηγὴν διὰ τὴν γνῶσιν τῶν βυζαντινῶν οἰκιῶν τοῦ 14ου καὶ 15ου μ.Χ. αἰῶνος καὶ τοῦ βυζαντινοῦ οἰκήματος γενικώτερον· διότι ὅχι μόνον κατεσπαρμένα ἀλλὰ καὶ ἀμφιβόλου παλαιότητος εἶναι τὰ προσαγόμενα συνήθως ὡς δείγματα βυζαντινῶν οἰκημάτων κτίσματα τοῦ Μελενίκου⁴, τῆς Τραπεζοῦντος⁵, τοῦ Ἀγίου Ὁρους καὶ τῆς Κωνσταντινουπόλεως. Μελέται περὶ τῆς βυζαντινῆς οἰκίας δὲν λείπουν βεβαίως ἀλλ' οἱ συγγραφεῖς τῶν ἐστηρίχθησαν ἄλλος μὲν κυρίως εἰς τὰς ἐπὶ χειρογράφων ἢ ἐπὶ τοιχογραφιῶν ἀπεικονίσεις οἰκημάτων (L. de Beylié), ἄλλος δ' ἀποκλειστικῶς εἰς τὰς φιλολογικὰς περὶ τῶν οἰκιῶν μαρτυρίας⁶. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ σημειωθῇ, ὅτι αἱ μὲν ἐπὶ τῶν χειρογράφων καὶ τοιχογραφιῶν ἀπεικονίσεις ἀστικῶν οἰκημάτων εἶναι μᾶλλον φανταστικαὶ καὶ οὐχὶ πισταὶ ἀπομιμήσεις τῶν πραγματικῶν μορφῶν τῶν οἰκιῶν, αἱ δὲ φιλολογικαὶ μαρτυρίαι παρέχουσι μὲν πολυτίμους πληροφορίας περὶ τε τῆς κατασκευῆς καὶ τῶν ὀνομασιῶν τῶν διαφόρων μερῶν τῶν οἰκιῶν ἀλλ' οὐχὶ καὶ περὶ τῆς ἀρχιτεκτονικῆς αὐτῶν συνθέσεως, περὶ τῆς ὁποίας μόνον αἱ σφριζόμεναι ἄφθονοι οἰκίαι τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἱκαναὶ νὰ μᾶς διδάξωσιν καὶ διαφωτίσωσι, τοῦλάχιστον διὰ τὴν ἀπὸ τοῦ 14ου αἰῶνος καὶ ἐντεῦθεν χρονικὴν περίοδον.

Καὶ εἶναι μὲν ἀληθές ὅτι μνεῖα τῶν οἰκιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἐγένετο ἤδη καὶ ἐν τῷ περὶ βυζαντινοῦ οἰκήματος συγγράμματι τοῦ de Beylié⁷, ἀλλ' αὕτη εἶναι λίαν ἀκροθιγής, καθόσον ὁ συγγραφεὺς, μὴ ἐπισκεφθεὶς ποτὲ τὸν Μυστρᾶν,

ἐστηρίχθη ἐπὶ τῶν φωτογραφιῶν, ἃς ἄνευ οὐδενὸς σχολίου ἐδημοσίευσεν ὁ Millet ἐν τῷ περὶ τῶν βυζαντινῶν μνημείων τοῦ Μυστρᾶ λευκώματι αὐτοῦ. Περισσότερας ἀλλ' ὀλίγας πάντοτε πληροφορίας περὶ τῶν βυζαντινῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ παρέσχεν εἰς τὸ ὠραῖον σύγγραμμά του καὶ ὁ Struck⁸, ὅστις ὅμως, περιγράφων γενικῶς τὸν ἐρειπιῶνα, δὲν εἰσῆλθεν εἰς λεπτομερείας τῆς συνθέσεως τῶν οἰκιῶν. Μία τελευταία σχετικὴ πρὸς τὸ βυζαντινὸν οἶκημα μελέτη μὲ παρατηρήσεις ἀναφερομένας εἰς τὰς οἰκίας τοῦ Μυστρᾶ ἐδημοσιεύθη ὑπὸ τοῦ E. Gerland⁹, μὲ ἀπόψεις ὅμως, αἱ ὁποῖαι, ὡς θὰ ἴδωμεν εἰς τὸ σχετικὸν κεφάλαιον, εἶναι κατὰ βάσιν ἐσφαλμένα. Αὕτη εἶναι ἡ περὶ τῆς ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς τοῦ Μυστρᾶ βιβλιογραφία¹⁰, εἰς τὴν ὁποίαν, καίτοι πενιχράν, περιέχονται ἐν τούτοις καὶ τινες ἀνακριθεῖς πληροφορίες¹¹.

Ἀποβλέπων εἰς τὴν συμπλήρωσιν τῶν περὶ ἀστικῆς ἀρχιτεκτονικῆς καὶ τῆς πολεοδομίας τοῦ Μυστρᾶ γνώσεων, ἐπεδόθη ἀπὸ μακροῦ εἰς τὴν μελέτην καὶ λεπτομερῇ σχεδιάσιν τῶν παλατιῶν καὶ οἰκιῶν τοῦ ἐρειπιῶνος. Τὰ πορίσματα τῶν ἐρευνῶν μου ἐκείνων ἀνεκοίνουν ἐνίστε δημοσίᾳ (συνεδριάσεις τῆς Ἑταιρείας Βυζαντινῶν Σπουδῶν¹², καὶ IV [1936] ἐν Σόφειᾳ Βυζαντινολογικὸν Συνέδριον¹³), δὲν τὰ ἐδημοσίευσά¹⁴ ὅμως εἰς τὸ σύνολον, οὐδὲ παρέθηκα τὰ λεπτομερῇ διαγράμματα κατόψεων, τομῶν καὶ ἀναπαραστάσεων· τὰ παρέδωσα εἰς τὴν δημοσιότητα (1937) διὰ τοῦ «Ἀρχείου τῶν Βυζαντινῶν Μνημείων τῆς Ἑλλάδος».

Ἴνα πληρέστερον συλλάβωμεν τὴν ἀρχιτεκτονικὴν ὑπόστασιν τῶν ἰδιωτικῶν κτισμάτων τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἀνάγκη νὰ τοποθετήσωμεν αὐτὰ εἰς τὸ πλαίσιον τοῦ συνοικισμοῦ εἰς ὃν ἀνήκον. Πρὸ τῆς ἐπὶ μέρους λοιπὸν ἐξετάσεως τῶν παλατίων καὶ σπιτιῶν χρήσιμον εἶναι νὰ προτάξωμεν ὀλίγα περὶ τῆς θέσεως, τῆς μορφῆς καὶ τοῦ χαρακτῆρος τῆς πόλεως.

Ἡ ἐπὶ τῶς ἀκατοικήτου¹⁵ προβοῦνου τοῦ Ταυῤῆτου συμπηχθεῖσα πόλις τοῦ Μυστρᾶ συνωκίσθη κατὰ τὸ δεύτερον ἥμισυ τοῦ 13ου αἰῶνος ἦτοι κατὰ τὴν ἐποχὴν τῆς πάλης τοῦ ἑλληνικοῦ στοιχείου πρὸς τοὺς Φράγκους κατακτητὰς τοῦ Μορέως. Μετὰ τὴν ἱστορικὴν μάχην τῆς Πελαγονίας (1259) καὶ τὴν κατ' αὐτὴν αἰχμαλωσίαν τοῦ Γουλιέλμου Βιλλαρδουΐνου, οἱ Φράγκοι ἠναγκάσθησαν νὰ παραδώσωσιν εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς τὸ ὄχυρὸν κάστρον, ὅπερ εἶχε κτίσει τὸ 1249 ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου τοῦ Μυστρᾶ ὁ Βιλλαρδουΐνος.

Μέχρι τῆς ἐποχῆς ἐκείνης οἱ Βυζαντινοὶ κατέκουν τὴν παρὰ τὴν ἀρχαίαν Σπάρτην πόλιν Λακεδαιμονίαν, αὕτη ὅμως, λόγῳ τῆς ἐν τῇ πεδιάδι θέσεώς της δὲν παρεῖχε τὴν ἀπαιτουμένην κατ' ἐχθρικῶν ἐπιδρομῶν φυσικὴν καὶ τεχνητὴν προστασίαν· ὅταν λοιπὸν τὸ δυσπρόβητον κάστρον τοῦ Μυστρᾶ παρεδόθη ἑτοιμον εἰς τοὺς Βυζαντινοὺς ἐκρίθη ὑπ' αὐτῶν σκόπιμον νὰ ἐγκαταλειφθῇ ἡ Λακεδαιμονία¹⁶, νὰ ἰδρυθῇ δὲ νέα πόλις ἐπὶ τοῦ φυσικῶς καὶ τεχνητῶς ὄχυροῦ λόφου τοῦ Μυστρᾶ, κειμένου εἰς μικρὰν ἀπὸ τῆς Λακεδαιμονίας ἀπόστασιν. Ὡς κατάλληλον δὲ μέρος τοῦ λόφου πρὸς ἴδρυσιν τῆς νέας πόλεως ἐπελέγη κατ' ἀρχὰς ἡ εὐθὺς

ὑπὸ τὸ κάστρον βορεινὴ κλιτὺς τοῦ λόφου, ἥτις πλὴν τῆς φυσικῆς ὀχυρότητος παρουσίαζε καὶ ἓνα ἀρκετὰ ἐκτεταμένον ὀριζόντιον χῶρον, ἐν πλάτωμα (εἶκ. 1).

Ἡ περιοχὴ ἦν κατέλαβεν ἡ πρώτη πόλις τοῦ Μυστρᾶ περιεκλείσθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν δι' ἰσχυροῦ τείχους ἀποβάσα καὶ αὐτὴ ἀληθὲς φρούριον, ὡς ἔσχατον καταφύγιον τοῦ ὁποίου κατ' ἐνδεχομένης ἐχθρικῆς προσβολῆς θὰ ἐχρησίμευε τὸ ἐπὶ τῆς κορυφῆς τοῦ λόφου κάστρον. Ὅτι δὲ πράγματι ὡς φρούριον ἐθεωρεῖτο ἡ νέα πόλις ἀποδεικνύει ἡ διὰ τοῦ ὀνόματος τούτου ἔνδειξις αὐτῆς, ἦν ἀναφέρουσι καὶ παλαιοὶ περιηγηταὶ καὶ ἰδιωτικὰ ἀκόμη συμβόλαια¹⁷.

Εἶκ. 1. Ὁ ἀποφικὸς τοῦ Μυστρᾶ ἀπὸ βορειοδυτικῶν.
Ἀριστερὰ εἰς τὸ πλάτωμα τὰ παλάτια.

Τὰ περιβάλλοντα τὴν πόλιν ἢ Χώραν, ὡς ἐλέγετο, τείχη, σφύζομενα κατὰ τὸ πλεῖστον ἀνέπαφα σήμερον, πρὸς ἀνατολάς μὲν καὶ βορρᾶν δὲν ἔφερον πύργους —προφανῶς λόγῳ τῆς φυσικῆς ὀχυρότητος τῶν πλευρῶν τούτων— πρὸς δυσμὰς ὅμως ἐνισχύοντο διὰ πολλῶν καὶ ἰσχυρῶν στρογγύλων καὶ τετραγώνων πύργων (εἰκ. 2), σχηματίζοντα μάλιστα καὶ τὸν λεγόμενον κλωβόν (Zwinger) ἥτοι μικρὸν ὀχυρὸν περίβολον εὐθὺς ἔξω τῆς βορείου πύλης.

Πύλαι εἰσόδου εἰς τὴν πόλιν ὑπῆρχον ἐπὶ τῶν τειχῶν δύο: μία πρὸς ἀνατολάς, δι' ἧς ἐξήρχοντο οἱ μεταβαίνοντες πρὸς τὴν Μονεμβασίαν (εἰκ. 3) καὶ μία κατὰ τὰ βορειοδυτικά, δι' ἧς ἐξήρχοντο οἱ ταξιδεύοντες εἰς Ναύπλιον¹⁸. ἀμφότεραι αἱ πύλαι αὗται ἦσαν διπλαῖ καὶ ἐπροστατεύοντο ὑπὸ ἰσχυρῶν τετραγώνων πύργων μετὰ πολεμιστρῶν, ἦσαν δ' ἐφωδια-

Εἰκ. 2. Πύργοι τοῦ τείχους τοῦ Μυστρά. Δυτικὴ πλευρά.

σμέναι καὶ μὲ σιδηρᾶς καταρρακτὰς θύρας κλειομένας κατὰ τὴν νύκτα· ὅθεν καὶ «Σιδερόπορτα» καλεῖται ὑπὸ τοῦ λαοῦ μέχρι σήμερον ἡ πύλη τῆς Μονεμβασίας. Ἡ τελευταία αὕτη πύλη ἦτο λίαν πολυσύχναστος· διότι δι' αὐτῆς, τῇ βοηθείᾳ ἐλικοειδοῦς λιθοστρώτου δρόμου, συνεκοινώνει ἡ Χώρα πρὸς τε τὰς ἔξω, ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν καὶ νοτίων προπόδων τοῦ λόφου κειμένας, μονάς (Βροντοχίου, Παντανάσσης, Μητροπόλεως, Περιβλέπτου), καὶ πρὸς τὰ ἀργότερον ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς καὶ τῆς βορείου κατωτέρας κλιτύος τοῦ λόφου ἰδρυθέντα προάστεια τῆς Μεσοχώρας καὶ Ἐξωχώρας, ὧν τὸ δεύτερον ἐχωρίζετο ἀπὸ τοῦ πρώτου διὰ τοῦ Βασιλοποτάμου¹⁹.

Ὁ μνημονευθεὶς ἐλικοειδὴς δρόμος διαπερῶν τὴν πύλην τῆς Μονεμβασίας (εἰκ. 3) ἀνήρχετο μετ' ἐλαφρᾶς κατ'

Εἰκ. 3. Ἡ διπλῇ πύλη τῆς Μονεμβασίας, κοινῶς «Σιδερόπορτα».

ἀρχὰς κλίσεως πρὸς βορρᾶν, μεθ' ὃ κάμπτων πρὸς δυσμὰς ἔφθανεν εἰς μίαν εὐρύχωρον πλατεῖαν κλειομένην κατὰ τὰς δύο αὐτῆς πλευράς —τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν— ἀπὸ τὰ κτήρια τῶν παλατίων· διασχίζων δὲ τὴν πλατεῖαν καὶ κάμπτων ἐκ νέου πρὸς δυσμὰς κατέληγεν οὗτος εἰς τὴν πύλην τοῦ Ναυπλίου.

Ὁ περιγραφεὶς δρόμος, πλάτους τριῶν μόλις μέτρων, ἀπετέλει τὴν κεντρικὴν ἀρτηρίαν τῆς πόλεως, τὴν μέσσην ὅπως τὴν ἔλεγον οἱ Βυζαντινοί. Διὰ τῆς μέσης δὲ ταύτης διηρεῖτο ἡ πόλις εἰς δύο σαφῶς διακεκριμένα τμήματα (εἰκ. 1): α) τὸ βόρειον, ἐκτισμένον ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου πλατώματος καὶ κατεχόμενον ἀπὸ τὰ παλάτια καὶ τὰ οἰκήματα τῶν αὐλικῶν, καὶ β) τὸ νότιον, ἐκτισμένον ἐπὶ τῆς κλιτύος καὶ κατεχόμενον ἀπὸ τὰ οἰκήματα τῶν ἀστῶν, διατεταγμένα κατὰ μίαν ἐπιβλητικὴν καὶ λίαν γραφικὴν κλιμάκωσιν (εἰκ. 4).

Πρὸς τὰ οἰκήματα ταῦτα ἦγον ἐλικοειδῶς ἀνέρποντες δρομίσκοι, πλάτους τὸ πολὺ μέχρι δύο μέτρων, ἀναχωροῦντες ἀπὸ διαφόρων σημείων τῆς μέσης.

Τὸ κέντρον τῆς ζωῆς καὶ τῆς κινήσεως τῆς πόλεως ἀπετέλει ἡ μνημονευθεῖσα εὐρύχωρος πλατεῖα —ἥτις εἶναι καὶ ἡ μόνη πλατεῖα τῆς τε Ἀνω Χώρας καὶ τῶν προαστείων. Ἡ πλατεῖα αὕτη δὲν ἐχρησίμευεν, ὥς αἱ σημεριναί, δι' ἀσκόπους περιπάτους τῶν κατοίκων ἀλλὰ, κατὰ τὴν κρατοῦσαν μεσαιωνικὴν συνήθειαν, προωρίζετο διὰ σκοποὺς κατ' ἐξοχὴν πρακτικούς· ἐδῶ ἐγίνοντο αἱ συναθροίσεις τοῦ λαοῦ, ἐορταὶ καὶ πανηγύρεις, πιθανῶς καὶ παραστάσεις· ἐνταῦθα δ' εὕρισκετο καὶ ἡ ἀγορά, ὥς σαφῶς μαρτυρεῖ τοῦτο ὅχι μόνον ἡ ἐπὶ Τουρκοκρατίας χρησιμοποίησις τῆς πλατείας πρὸς

τοιούτον σκοπόν (boyouk bazar) ἀλλὰ καὶ ἡ βυζαντινὴ ὀνομασία φόρος (= forum), δι' ἧς ἀναφέρουσιν περιηγηταὶ τοῦ 17ου αἰῶνος ὅτι ἐκαλεῖτο παρὰ τῶν Ἑλλήνων τὸ μέρος τοῦτο²⁰. Πρέπει δὲ νὰ σημειωθῇ ὅτι ἡ πλατεῖα τοῦ Μυστρᾶ οὔτε πλακόστρωτος ἦτο οὔτε κἂν ἰσόπεδος καὶ ὅτι οὐδὲν κτήριον ἢ μνημεῖον ὑφουῖτο κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους εἰς τὸ κέντρον τῆς²¹—ὡς τόσον ἀτόπως γίνεται σήμερον εἰς τὰς πλατεῖας μας—διότι μία τοιαύτη τοποθέτησις κτηρίου ὅχι μόνον θὰ ἡμπόδιζε τὰς συγκεντρώσεις ἀλλὰ καὶ τὴν θέαν τῶν ὀπισθεν κειμένων παλατίων θὰ ἀπέκρυπτε. Διὰ τὸν λόγον δ' ἀκριβῶς τοῦτον καὶ ἡ ὑπὸ τοῦ Καντακουζηνοῦ ἰδρυ-

Εἰκ. 4. Ἀποψὶς τῶν ἐπὶ τῆς βορείου κλιτύος τῆς Ἄνω Χώρας οἰκημάτων ἀπὸ τῶν παλατίων.

θεῖσα κρήνη (εἰκ. 6Η) ἐτοποθετήθη ἐντελῶς παράμερα, εἰς ἐν νεκρὸν σημεῖον τῆς πλατείας, ἀκριβῶς δηλαδὴ ὅπως – σύμφωνα μὲ τὴν ἀρχὴν τῆς σκοπιμότητος – εἶναι τοποθετημένοι αἱ κρήναι εἰς τὰς μεσαιωνικὰς πόλεις τῆς Δύσεως²².

Μία τόσο ἰσχυρῶς ὠχυρωμένη πόλις ἦτο φυσικὸν ν' ἀπαρτίζεται καὶ ἀπὸ στοιχεῖα ἐκδηλοῦντα εἰς τὴν ἀρχιτεκτονικὴν των τὸν ἀμυντικὸν χαρακτήρα των· ὁ τοιοῦτος δὲ χαρακτήρ καταφαίνεται ὅχι τόσο εἰς τὰ ἐπὶ τοῦ πλατώματος ἐκτισμένα σπίτια ὅσον εἰς τὰ ἐπὶ τῆς κλιτύος. Τὸ ἐπὶ κλιτύων κτίσιμον συνοικισμῶν εἶναι κατὰ κανόνα συνδεδεμένον μὲ ποικίλα τεχνικὰ καὶ οἰκιακῆς οἰκονομίας ἐμπόδια· τυπικὸν χαρακτηριστικὸν πάντων τῶν τοιούτων συνοικισμῶν εἶναι ἡ συσσωρεύσεις ὁμοιορρυθμῶν οἰκημάτων, ἅτινα φαίνονται μὲν ὡς ἀκανονίστως διατεταγμένα ἀκολουθοῦσιν ὅμως διὰ τῶν κυρίων γραμμῶν των τὰ κράσπεδα τοῦ λόφου, διατασσόμενα συνήθως πέριξ τῆς εἰς πλεονεκτικὴν θέσιν ἰδρυμένης κατοικίας τοῦ ἄρχοντος. Τοῦτο ἀκριβῶς συμβαίνει καὶ εἰς τὸν Μυστράν. Τὰ ἐπὶ τῆς κλιτύος ἐκτισμένα σπίτια, ἀκολουθοῦντα εἰς τὰς μεγάλας των διαστάσεις τὰς ἰσοῦφεῖς καμπύλας τοῦ λόφου, εἶναι διατεταγμένα οὕτως, ὥστε ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ὀρθογωνίου των σχήματος νὰ βλέπῃ πρὸς τὰ παλάτια, ἅτινα ἀπετέλουν τρόπον τινὰ τὴν ἀρχιτεκτονικὴν «δεσπόζουσιν» (dominante) τοῦ χώρου.

Διὰ τῆς τοιαύτης ὅμως τοποθετήσεως τῶν οἰκιῶν προέκυψε καὶ μία ἀρμονικὴ κλιμακωτὴ διάταξις τῆς μάξης τῶν σπιτιῶν (εἰκ. 4), ἥτις προσδίδει εἰς τὸν Μυστράν τὸ ἰδιάζον ἐκεῖνο θέλγητρον καὶ τὴν γραφικότητα, ἣν ἔχουσιν αἱ ἐπὶ κλιτύων ἰδρυμέναι μεσαιωνικαὶ πόλεις.

ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ

Ὡς ἀνωτέρω εἵπομεν, τὰ παλάτια ἀπετελοῦν τὸ ἀρχιτεκτονικὸν κέντρον τοῦ συνοικισμού· ὀρθὸν λοιπὸν εἶναι ἡ ἐπὶ μέρους ἐξέτασις τῶν κτηρίων τοῦ Μυστρᾶ νὰ ἀρχίσῃ ἀπὸ τούτων.

Τὰ σπουδαιότερα εἰς πλοῦτον καὶ μέγεθος οἰκήματα εὐρίσκοντο εἰς τὴν Ἑνω Χώραν, εἰς τὴν γειτονίαν τῶν παλατίων, ὅπου, φυσικά, ἔκειτο ἡ ἀριστοκρατικὴ συνοικία τοῦ Μυστρᾶ. Ἐδῶ ἀναμφιβόλως θὰ ἤδρευον, συγκεντρωμένοι περὶ τὸν ἀνώτατον ἄρχοντα τῆς χώρας, οἱ πολιτικοὶ καὶ στρατιωτικοὶ ὀφφικιοῦχοι, οἱ λόγιοι τῆς πόλεως καὶ οἱ εὐγενεῖς ἀκόλουθοι τῶν δεσποτῶν. Ἐν τῷ μέσῳ δὲ τῶν οἰκιῶν τῶν εὐγενῶν ὀρθοῦντο, μεγαλύτερα εἰς κλίμακα καὶ πλουσιώτερα εἰς ἐμφάνισιν, τὰ παλάτια τῶν δεσποτῶν (εἰκ. 5 καὶ 6), ἐκτισμένα ἐξ ὀλοκλήρου ἐπὶ τοῦ ὀριζοντίου πλατώματος

Εἰκ. 5. Γενικὴ ἀποφῆς τῶν παλατίων καὶ τῆς αὐλῆς, ἣν περιβάλλουσι.

πρὸς τὸν Πάρνωννα καὶ τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα θαυμασίαν θέαν, γεννῶσιν ἀμέσως εἰς τὸν ἀνίδεον ἐπισκέπτῃ τὴν ἐντύπωσιν ὅτι αὐτὰ πρέπει νὰ ᾔσαν τὰ παλάτια τῶν δεσποτῶν· τοῦτο ἄλλως τε ἔρχεται νὰ ἐπιβεβαιώσῃ καὶ ἡ παράδοσις, ἡ ὁποία χαρακτηρίζει τὴν μὲν πλατεῖαν ὡς «περίοδον» τὰ δὲ πέριξ αὐτῆς μεγάλα κτήρια ὡς «σαράγια τῆς βασιλοπούλλας»²³. Ποίαν δὲ πριγκίπισσαν ὑπονοεῖ ὁ θρῦλος δὲν εἶναι δύσκολον νὰ εἰκάζωμεν· ἡ βασιλοπούλλα τῆς παραδόσεως πρέπει ἀναμφιβόλως νὰ εἶναι ἡ τελευταία Ἑλληνὶς πριγκίπισσα ποὺ κατόκησεν εἰς τὰ παλάτια τοῦ Μυστρᾶ, ἡ ὠραία καὶ εὐπαίδευτος Ἑλένη, μονογενὴς θυγάτηρ τοῦ τελευταίου δεσπότη τοῦ Μυστρᾶ Δημητρίου Παλαιολόγου, τὴν ὁποίαν μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τοῦ Μυστρᾶ (1460) ὁ Μωάμεθ Β' ἔλαβεν ὡς σύζυγον²⁴ καὶ ὠνόμασε Σουλτάναν.

Γενικὴ διάταξις

Ὡς καὶ ἀνωτέρων εἵπομεν τὸ συγκρότημα τῶν παλατίων ἔχει ἐν κατόψει τὸ σχῆμα ἑνὸς μεγάλου γάμμα (εἰκ. 6), τοῦ ὁποίου ὅμως τὰ σκέλη δὲν συναντῶνται κατ' ὀρθὴν ἀλλὰ κατὰ τι ὀξείαν γωνίαν ($78^{\circ} 30'$). Ἐντὸς τῆς γωνίας ταύτης ἐσχηματίζετο, ὡς εἵπομεν, μία μεγάλη τετράγωνος πλατεῖα ἢ αὐλή (εἰκ. 5), ἣτις ἀρχικῶς μὲν ᾔτο ἐλευθέρα, βραδύτερον δὲ κατελήφθη ὑπὸ εὐτελῶν κατασκευῶν ἀνεγερθεῖσων χάριν τοῦ ἐπὶ Τουρκοκρατίας τελουμένου ἐνταῦθα «παζαριοῦ». Κατὰ τοὺς βυζαντινοὺς χρόνους ἡ πλατεῖα δὲν φαίνεται νὰ ᾔτο φυτευμένη, ὅπως τὸ μεσοκῆπιν τοῦ παλατίου τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα²⁵, διότι τὸ ἔδαφός της καὶ αἰχμηρὸν εἶναι καὶ

εἰς πολλὰ σημεία παρουσιάζει γυμνὸν τὸν φυσικὸν βράχον. Ἦτο λοιπὸν ὁ χώρος αὐλὴ συνάμα καὶ πλατεῖα, ἅφ' οὗ μάλιστα καὶ διεσχίζετο ἀπὸ τὸν δρόμον, ὅστις ἀπὸ τῆς Μεσοχώρας ἔφερε διὰ τῆς Σιδερόπορτας πρὸς τὴν συνοικίαν τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ τὴν πύλην τοῦ Ναυπλίου. Ἡ πλατεῖα αὐτὴ, προσήλιος καὶ ὑπὴνεμος, ἦτο κατάλληλος ἰδίᾳ διὰ συναθροίσεις κατὰ τὸν χειμῶνα· ἀναμφιβόλως δὲ θὰ ἐχρησίμευσεν ὡς τόπος διδασκαλίας διὰ τοὺς μεγάλους λογίους οὐμανιστὰς τῆς αὐλῆς τῶν Παλαιολόγων, τὸν Πλήθωνα καὶ τὸν Ἑρμώνυμον καὶ τοὺς ἄλλους.

Ἀπὸ τὸ ἔξω μέρος τοῦ γάμμα τὸ κτήριον ἔφθανε μέχρι σχεδὸν τοῦ διὰ τοῦ τείχους τῆς Ἀνω Χώρας ὠχυρωμένου χείλους τοῦ πλατώματος, καταλειπομένου μεταξὺ τῶν δύο στενοῦ σχετικῶς διαδρόμου (6 ἕως 8 μ.), ἀπὸ τοῦ ὁποῖου θαυμασία εἶναι ἡ θέα πρὸς τὸν Πάρωνα καὶ τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα. Νομίζω διὰ τοῦτο ὅτι ὅχι ἡ ἐσωτερικὴ αὐλὴ ἀλλ' ὁ ἐξωτερικὸς στενὸς διάδρομος πρέπει μᾶλλον νὰ εἶναι ἡ «περίοδος τῆς βασιλοπούλλας», ἣν ἀναφέρει ἡ παράδοσις.

Ἐκ τῶν δύο σκελῶν ἢ πτερύγων τοῦ γαμματοειδοῦς συγκροτήματος θὰ ἐξετάσωμεν κατ' ἀρχὰς τὴν ἀνατολικήν²⁶. Αὕτῃ παρουσιάζει ἐν κατόψει μορφήν προιονοειδῆ ἀκανόνιστον (εἰκ. 6), μὲ ἀλλεπαλλήλους δηλαδὴ ἐξοχάς (εἰκ. 7 καὶ 8) ὀφειλομένας προφανῶς εἰς τὸ γεγονὸς ὅτι τ' ἀποτελοῦντα τὴν πτέρυγα διαμερίσματα δὲν ἐκτίσθησαν ἐξ ἀρχῆς ἐπὶ τῇ βάσει ἐνιαίου τινὸς σχεδίου ἀλλὰ κατὰ τμήματα προστιθέμενα ἐκάστοτε, ἀναλόγως τῶν παρουσιαζομένων ἀναγκῶν. Τοῦτο ἄλλως τε ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἐκ τῆς συνθέσεως, ἥτις οὐδεμίαν παρουσιάζει ἐνότητα, ἀλλὰ καὶ ἐκ τοῦ ἀνοργά-

νου τρόπου συνδέσεως τῶν ἀπαρτιζόντων τὴν πτέρυγα στοιχείων.

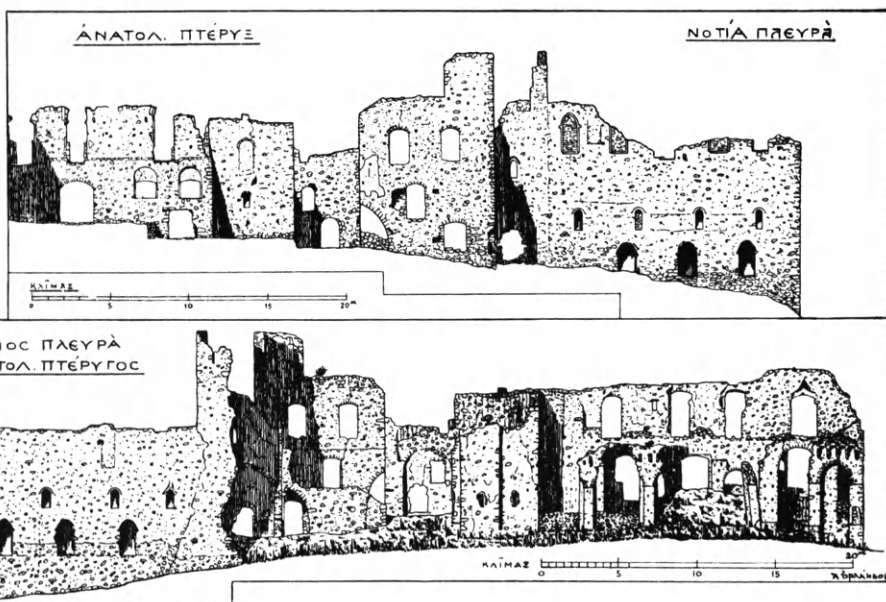
Κτίσματα τῆς α' περιόδου (1250-1350)

Ἡ ἐξέτασις τῆς σχέσεως τῶν διαφόρων τμημάτων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος ἀποδεικνύει ὅτι πρώτη χρονολογικῶς θὰ κατεσκευάσθῃ ἡ ἄκρα αἴθουσα Α (εἰκ. 6 καὶ 9). Αὕτη, ἔχουσα σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, ἐσωτερικῶν διαστάσεων $5,60 \times 15,10$, ἐκαλύπτετο ποτὲ διὰ κυλινδρικῆς ἐκ μικρῶν σχετικῶς πωρολίθων καμάρας, βαινούσης ἐπὶ τριῶν πλατειῶν (0,75) ἐνισχυτικῶν ζωνῶν (εἰκ. 10). Ἡ κλείς τῆς καμάρας αὐτῆς εὕρίσκετο εἰς ὕψος 7,70 ἀπὸ τοῦ δαπέδου,

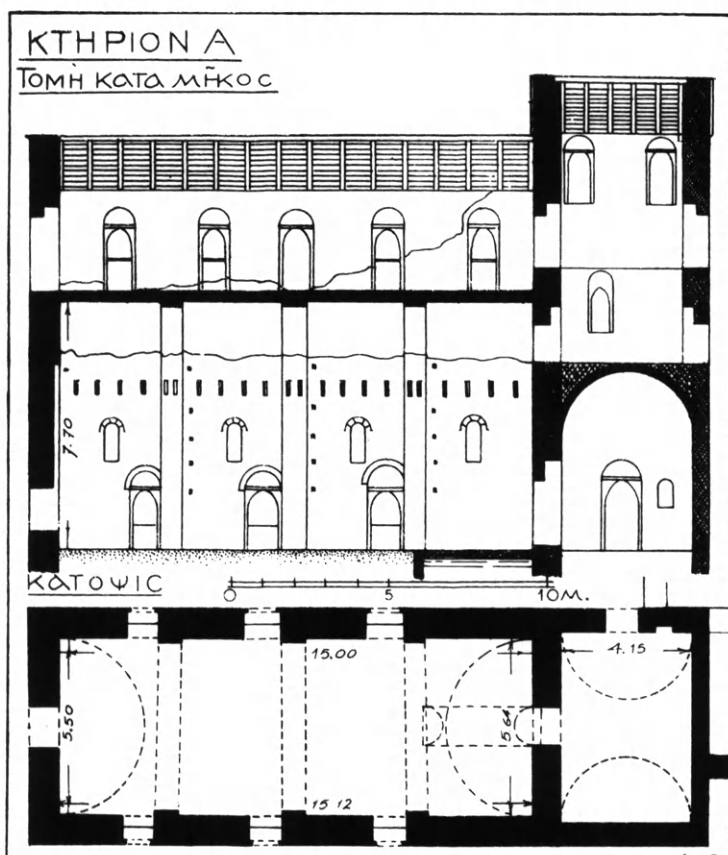
Εἰκ. 7. Ἀποφίς τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῶν παλατίων ἀπὸ νότου.

διακρίνονται δ' ἐπὶ τῶν μακρῶν τοίχων αἱ μεγάλοι ὀρθογώνιοι ὀπαὶ εἰς τὰς ὁποίας ἐπακτώθησαν οἱ ὀριζόντιοι στρωτῆρες τῶν διὰ τὴν καμάραν χρησιμοποιηθέντων ξυλοτύπων (εἰκ. 9). Ὑπεράνω τῆς αἰθούσης ὑπῆρχεν ὄροφος ξυλόστεγος, οὗτινος διακρίνονται σαφῶς ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου αἱ κεκλιμέναι γραμμαὶ τοῦ ἀετώματος, μαρτυροῦσαι ὅτι δὲν ὑπῆρχεν ὑπεράνω ἄλλος ὄροφος. Τοῦτο ἄλλως τε θὰ ἡδύναιτό τις νὰ συμπεράνῃ καὶ ἐκ τοῦ μικροῦ πάχους (0,50) τῶν τοίχων τοῦ πρώτου ὀρόφου ἐν ἀντιδιαστολῇ πρὸς τὸ μέγα (0,92) πάχος τῶν τοίχων τοῦ ἰσογείου.

Εἰκ. 8. Γεωμετρικαὶ προβολαὶ τῶν δύο μακρῶν πλευρῶν
τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῶν παλατιῶν.

Ἡ ἰσόγειος αἴθουσα, ἀποτελοῦσα πιθανώτατα τὸν τόσον συχνὰ ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν μνημονευόμενον τράκλινον, ἥτοι αἴθουσαν ὑποδοχῶν, γευμάτων καὶ ἐν γένει συγκεντρώσεως, ἔφερε κατὰ τὰς μακρὰς αὐτῆς πλευρὰς ἀνὰ τρία παράθυρα πλάτους 1-1,10 μ., ὧν τὰ πώρινα πλαίσια, ἀποσπασθέντα ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῆς νέας Σπάρτης ἀναζητούντων ἐτοιμούς

Εἰκ. 9. Κάτοψις καὶ κατὰ μῆκος τομή τοῦ κτηρίου Α.

λαξευτούς λίθους χάριν τῆς νέας πόλεως²⁷, ἦσαν τοξωτά. Ἐφερον δὲ τὰ παράθυρα ἐξωτερικῶς μὲν ὑπέρθυρα τόξα τεθλασμένα, ὧν σφίζονται σήμερον μόνον τὰ ἐκ δύο σειρῶν ἐρυθρῶν πλίνθων περιθώρια (εἰκ. 11Α), ἐσωτερικῶς δὲ ἄλλ' εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην ἡμικυκλικὴν βάθουνσιν (εἰκ. 11Α τομή). Τὰ ἀνοίγματα τῶν ἐκλείοντο δι' ὑαλοστασίων προσαρμοζομένων ἐπὶ ὀρθογωνίων τετραξύλων, ὧν τὰ μὲν ὀριζόντια ξύλα εἰσέδουν εἰς σφίζομένας ἐγκοπὰς τῶν ἐκατέρωθεν τοίχων, τὰ δὲ κατακόρυφα ἐτοποθετοῦντο ὀπισθεν τῶν ἐξε-

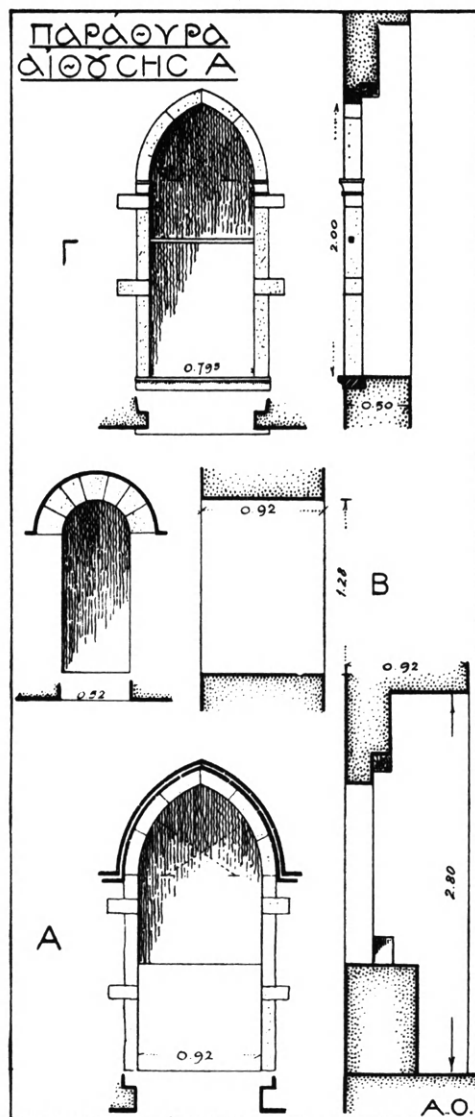

Εἰκ. 10. Τὸ ἐσωτερικὸν τῆς αἰθούσης Α.

χόντων πωρίνων πλαισίων. Ἐφερον δὲ τὰ παράθυρα εἰς τὸ κάτω μέρος κτιστὰ στηθαῖα πάχους 0,55 καὶ ὕψους 0,60, ὧν διετηρήθη ἓν καὶ μόνον κατὰ τὴν νοτίαν πλευράν, τῶν λοιπῶν κατεδαφισθέντων.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰ κάτω παράθυρα αἱ ὀλίγον ὑπεράνω αὐτῶν ἀνοιγόμεναι στεναὶ φωτιστικαὶ θυρίδες ἔχουσι τὰ πώρινα ὑπέρθυρα αὐτῶν ἡμικυκλικά καὶ ἄνευ ἐσωτερικῆς βαθύνσεως (εἰκ. 11B). Εἶναι δ' αὖται τέσσαρες τὸν ἀριθμὸν ἐφ' ἐκάστης πλευρᾶς καὶ ἀσυμμέτρως πρὸς τὰ κάτω ἀνοίγματα τοποθετημένοι. Ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν τῆς αἰθούσης ὑπῆρχον κατὰ μὲν τὴν ἀνατολικὴν μεγάλη τοξωτὴ βάθυνσις (niche) (εἰκ. 12), κάτωθεν δ' αὐτῆς ἀκαθορίστου σχήματος ἀνοίγμα, κατὰ δὲ τὴν δυτικὴν θύρα μετὰ μαρμαρίνου κατωφλίου καὶ τοξωτοῦ μετὰ βαθύνσεως ὑπερθύρου.

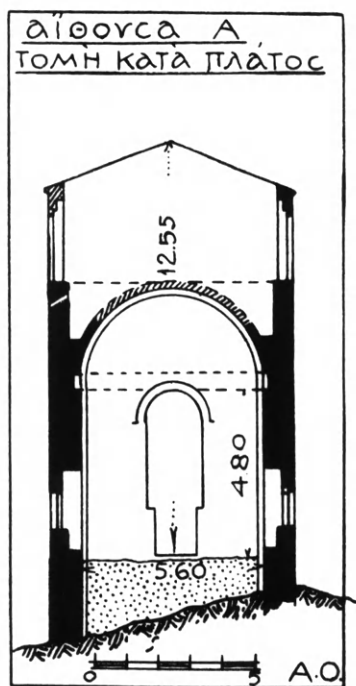
Πολὺ κομψότερα καὶ πολυτελέστερα ἦσαν τὰ ἐντετειγισμένα σήμερον παράθυρα τοῦ ἄνω ὀρόφου. Τινὰ τούτων διασφύζουσιν εἰσέτι τὰ πώρινα πλαίσια αὐτῶν (εἰκ. 11Γ) καὶ τὰ ἐπ' αὐτῶν, μέσῳ κορινθιάζοντος κιονοκράνου, βαίνοντα εἰς σχῆμα τεθλασμένου τόξου ὑπέρθυρα. Ὡς δὲ τὰ κάτω ἀνοίγματα οὕτω καὶ τὰ ἄνω ἔφερον ἐσωτερικῶς ἡμικυκλικὴν βάθυνσιν καὶ ὑαλοστάσια μετὰ ξυλίνων τετραξύλων («κασσῶν»), ἀντὶ δὲ στηθαίου ὀριζοντίαν, σιδηρᾶν πιθανῶς, ράβδον, ἧς σφύζονται τὰ ἐπὶ τῶν σταθμῶν ἵχνη πακτώσεως. Κατὰ τὴν πρὸς τὴν αὐλὴν βλέπουσαν πλευράν διετηρήθησαν ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέρει τέσσαρα παράθυρα τοῦ ἄνω ὀρόφου διατεταγμένα ἀνὰ δύο ἐκατέρωθεν ἐξώστου, οὔτινος σφύζονται μόνον τμήματα τῶν πωρίνων κιλλιβάντων («φουρουσιῶν») ἐφ' ὧν ἐστηρίζετο (εἰκ. 13). Τοιοῦτος ἐξώστης θὰ ὑπῆρχε

Εικ. 11. Παράθυρα της αίθουσας Α και του ὑπερθέν αὐτῆς ὀρόφου.

βεβαίως καὶ κατὰ τὴν πρὸς τὴν πεδιάδα βλέπουσαν πλευράν, ἔνθα διασφύζονται εἰσέτι λείψανά τινα τῶν ποδιῶν τῶν παραθύρων. Ἐξώστης ὑπῆρχε πιθανώτατα καὶ κατὰ τὴν στενὴν ἀνατολικὴν πλευράν τοῦ ἄνω ὀρόφου, ἥτις σήμερον εἶναι κατεστραμμένη. Συνηθίζοντο ἄλλως τε οἱ ἐξῶσται εἰς τὰ παλάτια ὥς ἀποδεικνύει τὸ λεγόμενον ἀνάκτορον τοῦ Πορφυρογεννήτου (Τεκφούρ-Σεράι) ἐν Κωνσταντινουπόλει²⁸.

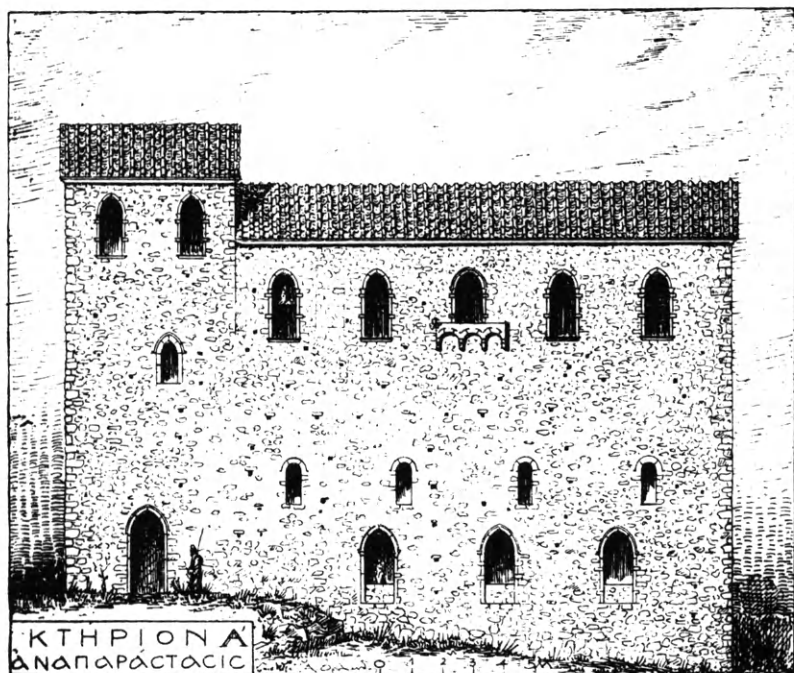
Ὅλιγον κάτωθεν τῆς στάθμης τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου ὑπάρχουσιν ἐντετειχισμένοι ἐγκαρσίως πρὸς τὸ πάχος τοῦ

Εἰκ. 12. Κατὰ πλάτος τομὴ τῆς αἰθούσης Α καὶ τοῦ ὑπερθεῖν ὀρόφου.

τοίχου πήλιννοι πρὸς τὰ ἔξω κεκλιμένοι σωλῆνες (εἰκ. 12). Τοιοῦτοι σωλῆνες εὐρίσκονται εἰς τὸ αὐτὸ μέρος καὶ εἰς ἄλλας οἰκίας τοῦ Μυστρᾶ, ἐχρησίμευον δὲ πιθανῶς διὰ τὴν ἀποχέτευσιν τῶν ἐκ τοῦ καθαρισμοῦ τῶν πατωμάτων προερχομένων ἀκαθάρτων ὑδάτων.

Ἡ τοιχοποιία τῆς αἰθούσης Α ἀποτελεῖται ἐκ κοινῶν ἀκανονίστων λίθων μετ' ἀτάκτως παρεμβαλλομένων τεμαχίων πλίνθων. Ἐξωτερικῶς καὶ ἐσωτερικῶς δὲν φαίνεται νὰ ἔφερε κονίαμα· τοῦτο συνάγεται ἐκ τῆς παρουσίας τοῦ παχέος καὶ ἐπιμελοῦς μυστρίσματος, ὅπερ φέρουσιν οἱ τοῖχοι.

Εἰκ. 13. Ἀναπαράστασις τοῦ κτηρίου Α. Νοτία ὄψις.

Κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τῆς αἰθούσης Α ἦτο προσκεκολλημένος τετράγωνος, τετραώροφος πύργος (εἰκ. 6 καὶ 9), οὗτινος σήμερον σφύζονται αἱ τρεῖς μόνον πλευραί, τῆς τετάρτης καταπεσούσης μέχρι τῶν θεμελίων. Καὶ τὸ μὲν ἰσόγειον τοῦ πύργου τούτου (Α1), χρησιμεῦον ὡς προθάλαμος τῆς μεγάλης αἰθούσης, ἐκαλύπτετο δι' ἐγκαρσίας κυλινδρικής ἐκ πωρολίθων καμάρας (ὕψ. κλειδὸς 5,50), οἱ δὲ δύο ἄνω ὀροφοὶ εἶχον ξύλινα πατώματα (πάτους²⁹), ὡς εἰκάζεται ἐκ τῶν διατηρουμένων ἐπὶ τῶν τοίχων ὁπῶν πακτώσεως τῶν δοκῶν. Τὸ ἰσόγειον διασφύζει μίαν θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὴν αὐλὴν, εἰς τινὰ δὲ τῶν γωνιῶν αὐτοῦ θὰ ἦτο πιθανῶς τοποθετημένη ἡ ἄγουσα εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους ξυλίνῃ κλιμαξί, ἥς δυστυχῶς οὐδὲν ἵχνος διετηρήθη. Ὁ πρῶτος ὀροφος τοῦ πύργου ἔφερε πρὸς τὴν αὐλὴν μικρὸν μετὰ τεθλασμένου τοξωτοῦ ὑπερθύρου παράθυρον καὶ ἕτερον πρὸς τὴν μεγάλην αἴθουσαν. Ὁ δὲ δεύτερος ὀροφος ἔφερε καὶ αὐτὸς μέγα πρὸς τὴν αὐλὴν ἀνοιγμα καὶ θύραν ἐπικοινωνίας πρὸς τὸν ἄνω ὀροφον τῆς μεγάλης αἰθούσης.

Ὁ πύργος εἶναι ἀσφαλῶς σύγχρονος πρὸς τὴν μεγάλην αἴθουσαν, μεθ' ἥς ἀποτελεῖ σύμπλεγμα, ὅπερ συχνάκις ἐφηρμόζετο εἰς ἀρχοντικὰς οἰκίας τοῦ Μυστρᾶ. Εἶναι ἀληθὲς ὅτι ἡ τοιχοποιία του χωρίζεται ἀπὸ τῆς αἰθούσης διὰ κατακορύφου ἀρμού, ὁρατοῦ ἰδίᾳ εἰς τὰ ἄνω μέρη (εἰκ. 8)· ἀλλ' ὁ χωριστικὸς οὗτος ἀρμὸς εἶναι ἐπίτηδες ἐνταῦθα κατεσκευασμένος· διότι οἱ Βυζαντινοὶ δὲν συνέδεον ὀργανικῶς τοίχους ἔχοντας διάφορα ὕψη ἢτοι ἀνόμοια βάρη, λόγῳ τῶν ὁποίων ἡδύνατο νὰ ἐπέλθῃ ἀνομοιόμορφος καθίζησις τοῦ κτηρίου, προκαλοῦσα ρήγματα. Τὸ προληπτικὸν τοῦτο τοῦ

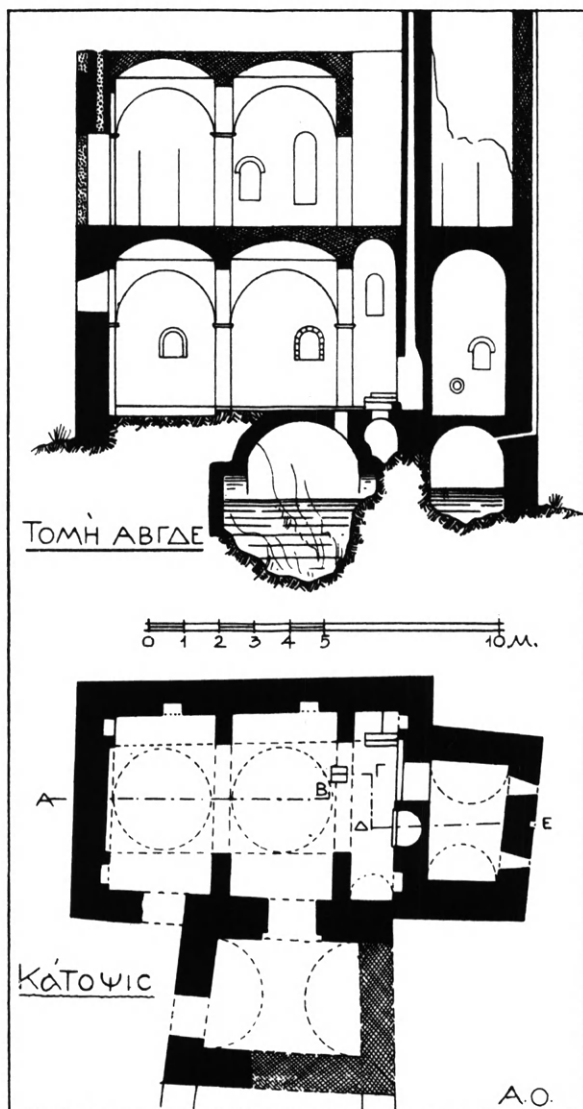
χωριστικοῦ ἄρμου μέτρον³⁰ συνιστᾶ καὶ ὁ Φῖλων Βυζάντιος³¹ προκειμένου περὶ τῶν τειχῶν τῶν πόλεων εἰς τὰ ὁποῖα λέγει ὅτι οἱ πύργοι δὲν πρέπει νὰ κτίζωνται μὲ συνεχεῖ πρὸς τὰ μεταπύργια τοιχοποιίαν· σημειωτέον δ' ὅτι ὁ Φῖλων πολὺ ἐξετιμᾶτο κατὰ τὸν μεσαίωνα· ἀπόδειξις δὲ τούτου εἶναι καὶ τὸ γεγονὸς ὅτι ὁ Κωνσταντῖνος ὁ Πορφυρογέννητος εἶχεν ἐπιμεληθῇ νέας ἐκδόσεως τῆς Ὀχυρωματικῆς του. Ὅχι δὲ μόνον χωριστικὸν ἄρμον ἀλλὰ καὶ τόξα ἀντερείσεως συναντῶμεν μεταξύ τοῦ πύργου μας καὶ τοῦ γειτονικοῦ μεταγενεστέρου διαμερίσματος Γ (εἰκ. 8), ἄλλο τοῦτο προφυλακτικὸν μέτρον πρὸς ἀποτροπὴν τῆς ἐπιβαρύνσεως τῶν θεμελίων γειτονικῶν τοίχων, ὅπερ ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τὰ τείχη τῆς Κωνσταντινουπόλεως³².

Τὸ κτήριον Α παρυσιάζει ὡς πρὸς τε τὴν διάταξιν καὶ τὸ σύστημα καλύψεως τοῦ τρικλίνου μεγάλην ὁμοιότητα πρὸς τὰς αἰθούσας τοῦ φραγκικοῦ κάστρου τοῦ Χλουμουτζίου³³ (Clairmont). Δὲν εἶναι λοιπὸν ἀπίθανον νὰ ἐκτίσθη ὑπὸ τῶν Φράγκων κατὰ τὰ ὀλίγα ἔτη τῆς ἐν Μυστρᾷ παραμονῆς των, νὰ ἐχρησιμοποιήθη δὲ μετὰ τὴν ἀποχώρησίν των ὡς κατοικία τῶν διοικητῶν κατ' ἀρχάς, ὕστερον δὲ ὡς παλάτιον τῶν Καντακουζηνῶν δεσποτῶν τοῦ Μορέως.

Εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν πρὸς δυσμὰς τοῦ κτηρίου Α εὐρίσκεται ἕτερον κτήριον Β (εἰκ. 6) ὅπερ, καὶ λόγῳ τῆς ἐπιμελοῦς αὐτοῦ τοιχοποιίας καὶ λόγῳ τῶν θολωτῶν αὐτοῦ κατασκευῶν, δύναται νὰ θεωρηθῇ σύγχρονον περίπου πρὸς τὸ Α. Ἀποτελεῖται δὲ τὸ κτήριον Β ἐξ ἐνὸς κυρίου σώματος Β1 καὶ δύο προσαρτημάτων, ἐνὸς πρὸς ἀνατολὰς Β2 καὶ ἐτέρου πρὸς βορρᾶν (εἰκ. 6).

Τὸ κύριον σῶμα, ἔχον σχῆμα ὀρθογώνιον (εἰκ. 14), ἀπετελεῖτο ἐξ ἐνὸς ἰσογείου καὶ ἐνὸς ὀρόφου. Τό τε ἰσόγειον καὶ ὁ ὄροφος φέρουσι κατὰ τὰς μακρὰς αὐτῶν πλευρὰς ἀνὰ δύο, λίαν ἐξεχούσας (0,80-1,28) παραστάδας, αἵτινες διαιροῦσι τὸν χῶρον εἰς τρία μέρη, ἥτοι δύο μεγάλα πρὸς νότον καὶ ἐν στενότερον πρὸς βορρᾶν (εἰκ. 14). Ἐκάστη παραστάς συνηνοῦτο πρὸς μὲν τὴν ἀπέναντι αὐτῆς δι' ἡμικυκλικοῦ τόξου, πρὸς δὲ τὴν γειτονικὴν ἢ τὸν τοῖχον διὰ κυλινδρικήs καμάρας. Ἐπὶ τῶν τόξων δὲ τούτων καὶ τῶν καμαρῶν ἔβαινον ἀσπίδες ἥτοι χαμηλωμένοι σφαιρικοὶ θόλοι (calottes), οἵτινες ἐκάλυπτον τὰ δύο μεγάλα τμήματα. Ἐκ τῶν θόλων αὐτῶν σῶζεται σήμερον μόνον ὁ τοῦ πρὸς νότον διαμερίσματος τοῦ ἰσογείου, τῶν λοιπῶν πάντων καταπεσόντων.

Διάφορος ἦτο ἡ κάλυψις τοῦ πρὸς βορρᾶν στενοῦ διαμερίσματος, ὅπερ κατὰ μὲν τὸ μεγαλύτερον πρὸς ἀνατολὰς τμήμα του ἐκαλύπτετο δι' ἐγκαρσίας κυλινδρικήs ἐκ πωρολίθων καμάρας, ἥs σῶζονται αἱ γεννήσεις (εἰκ. 14), κατὰ τὴν πρώτην βαινούσης ἀλλ' εἰς ὑψηλοτέραν στάθμην ἐκείνης εὐρισκομένηs. Ἡ διάταξις αὕτη τῶν θόλων ὑποδηλοῖ, ὅτι ὑπὸ τὴν ὑψηλοτέραν καμάραν θὰ εὕρισκετο ἡ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον ἄγουσα κλιμαξ, ἥs καὶ διεσώθησαν πράγματι ἐπὶ τοῦ δαπέδου αἱ πρῶται λίθιναι βαθμίδες (εἰκ. 14). Εἰς δὲ τὸν ὄροφον τὸ ἄνωθεν τῆs χαμηλῆs καμάρας τμήμα θὰ ἦτο πιθανώτατα ὑπαιθρον, σχηματιζομένου ἐνταῦθα φωταγωγοῦ. Τοῦτο τοῦλάχιστον ἐπιβάλλει νὰ δεχθῶμεν ἢ εἰς τὸν ὄροφον τοῦ γειτονικοῦ πύργου ὑπαρξίς παραθύρου βλέποντος πρὸς τὸν φωταγωγόν, ὅπερ παρουσιάζει ἐπιμελῶς ἐκτετελεσμένην πρόσοψιν.

Εἰκ. 14. Κάτοψις καὶ τομὴ τοῦ διαμερίσματος Β.

Κατὰ τὸν ἐνεργηθέντα τὸ 1917 καὶ 1937 καθαρισμόν τοῦ ἰσογείου ἀπὸ τῆς καλυπτούσης αὐτὸ μεγάλης ἐπιχώσεως, εὐρέθησαν ἐπὶ τοῦ δαπέδου ἱκαναὶ μαρμαρίναι πλάκες προερχόμεναι πιθανῶς ἐκ τῆς στρώσεως αὐτοῦ. Ἀπεκαλύφθησαν δ' ἐπίσης καὶ δύο ὀρθογώνιοι ὁπαὶ κείμεναι κατὰ τὸ στενὸν διαμέρισμα (εἰκ. 14), αἵτινες ἐχρησίμευον ὡς στόμιον δύο ὑπογείων δεξαμενῶν, λελαξευμένων ἀνωμάλως ἐν τῷ φυσικῷ βράχῳ (εἰκ. 14). Ἡ μία τῶν δεξαμενῶν τούτων, ἡ καὶ μεγαλυτέρα, εὐρίσκεται κάτωθεν τοῦ μέσου διαμερίσματος ἡ δὲ ἄλλη κάτωθεν τοῦ στενοῦ. Ἀμφότεραι καλύπτονται διὰ κτιστῆς ἐγκαρσίας κυλινδρικῆς καμάρας καὶ ἔχουσι τὰ τοιχώματα αὐτῶν ἐπικεχρισμένα διὰ παχέος ἐρυθρωποῦ, ὑδραυλικοῦ κονιάματος. Τὸ ὄμβριον ὕδωρ των ἐπρομηθεύοντο αἱ δεξαμεναὶ αὗται ἀπὸ τῆς στέγης τῇ βοηθείᾳ σωλῆνων, ὧν τὰ στόμια διατηροῦνται εἰσέτι κατὰ τὴν βάσιν τῶν τοίχων τῶν μακρῶν πλευρῶν.

Κατὰ τὸν ὅρειον τοῖχον τοῦ στενοῦ διαμερίσματος καὶ ἀμέσως πρὸ τοῦ στομίου τῆς μικρᾶς δεξαμενῆς ὑπάρχει ἡμι-κυλινδρική κόγχη (εἰκ. 14) ἥτις, στενουμένη ἄνω, προεκτείνεται εἰς κτιστὸν ἐντὸς τοῦ πυρῆνος τοῦ ἄνωθεν τοίχου ἀγωγόν (εἰκ. 14). Πρόκειται λοιπὸν προφανῶς περὶ ἐστίας, ἧς ὁ ὅλον ἐν πρὸς τὰ ἄνω στενούμενος καὶ δι' ὅλου τοῦ ὕψους τοῦ τοίχου διήκων ἀγωγὸς ἐχρησίμευε πρὸς ἀπαγωγὴν τῶν ἐκ τῆς καύσεως ἀερίων καὶ δημιουργίαν ἐλκύσματος.

Τὸ ἰσόγειον φέρει ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς δυτικῆς καὶ τῆς νοτίας πλευρᾶς ἀνὰ δύο ἐπιμελῶς ἐκτισμένους μικράς, τοξωτὰς κόγχας εἰς ὕψος 1,40 ὑπὲρ τὸ δάπεδον (εἰκ. 14). Παράθυρα τὸ ἰσόγειον φέρει μόνον δύο καὶ ταῦτα ὑψηλὰ τοποθετημένα

(εἰκ. 14), τὸ μὲν ἐπὶ τοῦ νοτίου τοίχου πρὸς τὴν αὐλὴν, τὸ δὲ ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου τοῦ βορείου στενοῦ διαμερίσματος. Ἐκ τῆς ὑπάρξεως δὲ τοῦ τελευταίου τούτου ἐνταῦθα, ὡς καὶ τῶν ἀντιστοιχίων τοῦ ὀρόφου, προκύπτει ὅτι ἀρχικῶς τὸ κτήριο Β ἴστατο ἐλεύθερον καὶ εἶναι ἐπομένως προγενέστερον τοῦ γειτονικοῦ Δ. Θύρας ἐξωτερικὰς τὸ ἰσόγειον δὲν ἔφερε, τὸ δὲ κατὰ τὴν πρὸς τὸ προσάρτημα Β2 γωνίαν παρατηρούμενον χάσμα (εἰκ. 6) δὲν εἶναι κανονικὸν ἀνοιγμα ἀλλὰ τυχαῖον χάλασμα τοῦ τοίχου. Φέρει ὅμως τὸ ἰσόγειον δύο ἐσωτερικὰς θύρας ἐπικοινωνίας πρὸς τὰ παραρτήματα αὐτοῦ ἧτοι πρὸς τὸ Β2 καὶ τὸν πύργον.

Ὁ ὀροφος τοῦ κυρίου σώματος ἔφερεν, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὸ ἰσόγειον, μεγάλα τοξωτὰ παράθυρα (εἰκ. 8), ὧν ἓν, βλέπον πρὸς τὴν αὐλὴν, ἐφράχθη μεταγενεστέρως, μεταβληθὲν εἰς ἐστίαν, χάριν τῆς ὁποίας κατεσκευάσθη ἐντὸς τοῦ ὑπερθευ τοίχου ἀγωγὸς καταλήγων εἰς τὴν σφωζομένην εἰσέτι καπνοδόχον.

Ἐκ τῶν προσαρτημάτων τοῦ κυρίου σώματος τὸ μὲν Β2, σχήματος ἐλαφρῶς τραπεζοειδοῦς (εἰκ. 6), ἐκαλύπτετο διὰ κυλινδρικής ἐκ πωρολίθων καμάρας ἡρειπωμένης μὲν σήμερον πλὴν σαφῶς κατὰ τὰς γεννήσεις τῆς διακρινομένης. Τὸ διαμέρισμα τοῦτο θὰ ἐχρησίμευεν ἀναμφιβόλως ὡς προθάλαμος τοῦ κυρίου σώματος καὶ τοῦ μετ' αὐτοῦ συνεχομένου πρὸς βορρᾶν πύργου. Οὗτος, ἀπαρτιζόμενος ἐξ ἰσογείου καὶ ὀρόφου, ἔφερεν ὑπὸ τὸ δάπεδον αὐτοῦ θολωτὴν δεξαμενὴν (εἰκ. 14) δεχομένην τὰ ὕδατα τῶν βροχῶν τῇ βοηθείᾳ ἀγωγοῦ κατακορύφου, ἐντοιχισθέντος ἐντὸς ὀρθογωνίου ἐγκοπῆς τοῦ τοιχώματος τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ πύργου (εἰκ. 8

καὶ 14). Ὁ ὀχρεὸς οὗτος, καμπτόμενος ὀλίγον κάτωθεν τοῦ ἰσογείου δαπέδου, ὠδήγει τὰ ὕδατα τῆς στέγης εἰς τὴν δεξαμενὴν, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 14. Τὸ ἰσόγειον τοῦ πύργου, καλυπτόμενον διὰ κυλινδρικήσ καμάρας, ἐφωτίζετο διὰ δύο μικρῶν πολεμιστροειδῶν παραθύρων, τομῆς τραπεζίου, ἀνοιγομένων ἐπὶ τῆς βορείου πλευρᾶς αὐτοῦ, ἔφερε δ' ἐπὶ τοῦ δυτικοῦ τοίχου μίαν τοξωτὴν κόγχην καὶ εἰς ὕψος 1 μ. ἀπὸ τοῦ δαπέδου μεγάλην κυκλικὴν ὀπὴν ἀπαγωγῶ σωλῆνος (εἰκ. 14), ὅστις, διαπερῶν τὸν τοῖχον μὲ κλίσιν πρὸς τὰ ἔξω, ἀπωχέτευε τὰ ἀκάθαρτα ὕδατα. Ἄλλη δὲ πάλιν ὀπὴ ἀποχετεύσεως, τετράγωνος αὐτῇ, ὑπῆρχεν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ πύργου εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου. Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ πύργου ἔφερε μεγάλα τοξωτὰ ἀνοίγματα καὶ θὰ ἦτο κατοικήσιμος.

Καὶ ἤδη ἐρωτᾶται: ποῖος ἦτο ὁ προορισμὸς τοῦ κτηρίου τούτου; Ἄν ἀποβλέψῃ τις εἰς τινὰ χαρακτηριστικὰ στοιχεῖα τοῦ ἰσογείου, ὡς π.χ. τὴν ὑπαρξιν μεγάλης ἐστίας, τὴν παρουσίαν νεροχυτῶν ἐν τῷ γειτονικῷ πύργῳ, τὴν διὰ μαρμαρίνων πλακῶν στρώσιν του, τὴν παρουσίαν τριῶν δεξαμενῶν καὶ τέλος τὸ σύστημα τῆς καλύψεως αὐτοῦ, τείνει νὰ παραδεχθῇ μετὰ πολλῆς πιθανότητος, ὅτι τὸ μὲν ἰσόγειον θὰ προωρίζετο ὡς μαγειρεῖον³⁴, ὁ δὲ ὄροφος, ὡς φέρων μεγάλα παράθυρα κλπ., θὰ ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία, πρὸς ἣν τὸ μαγειρεῖον συνεκοινώνει ἀπ' εὐθείας διὰ στενῆς ἐσωτερικῆς κλίμακος (εἰκ. 14).

Μὴ ὑπάρχοντος ἐν Μυστρᾷ ὕδραγωγῶ σωλῆνος κομίζοντος τὸ ὕδωρ πηγῆς τινος εἰς τὰ παλάτια, ἐγίνετο διὰ τὸ μαγειρεῖον χρῆσις τοῦ ἐν ταῖς κάτωθεν αὐτοῦ δεξαμεναῖς συλ-

λεγομένου ὀμβρίου ὕδατος, ὅπερ ἀντλούμενον ἐντὸς τοῦ κτηρίου θὰ ἐξυπηρετεῖ τὰς μαγειρικὰς καὶ ἄλλας οἰκιακὰς ἀνάγκας, μεθ' ὃ θὰ ἀπωχετεύετο δι' ἐξωτερικοῦ ὀχετοῦ. Εἰς τὸ ἰσόγειον τοῦ πύργου θὰ ἦτο πιθανῶς ἐγκατεστημένον τὸ πλυντήριο.

Κτίσματα τῆς 6' περιόδου (1350-1400)

Τὰ κτήρια Α καὶ Β ἄτινα, ὡς εἶδομεν, ἴσταντο μεμονωμένα κατὰ τὴν α' περίοδον, συνηνώθησαν ἀργότερον διὰ τοῦ ὑψηλοῦ ὀρθογωνίου κτηρίου Γ (εἰκ. 6). Συγχρόνως δὲ πρὸς τὸ Γ προσεκολλήθη πρὸς δυσμὰς τοῦ Β ἕτερον μέγα οἰκοδόμημα, τὸ Δ, συγκεῖμενον ἐκ πολλῶν διαμερισμάτων. Ἡ τοιχοποιία τῶν νέων κτηρίων Γ καὶ Δ ἀποτελεῖται μὲν καὶ αὐτὴ ἐξ ἀκανονίστων λίθων καὶ τεμαχίων πλίνθων, ἀλλ' ὁ τρόπος τῆς δομῆς τῆς διαφέρει τῆς τῶν Α καὶ Β· διότι προωρίζετο νὰ φέρῃ καὶ ἐπίχρισμα ἐκ κονιάματος. Ὑπάρχουσιν ὁμῶς δύο ἄλλαι οὐσιώδεις διαφοραὶ μεταξὺ τῶν κτηρίων Γ καὶ Δ καὶ τῶν Α καὶ Β, πείθουσιν ὅτι τὰ κτήρια Γ καὶ Δ εἶναι μεταγενέστερα. Ἡ πρώτη τούτων συνίσταται εἰς τὸ ὅτι τὸ ἰσόγειον τῶν νέων κτηρίων δὲν εἶναι θολωτόν· ἡ δευτέρα, ὅτι τὰ παράθυρά των δὲν ἔχουσιν ἡμικυκλικά ἢ τεθλασμένα τόξα ὡς ὑπέρθυρα, ἀλλὰ τόξα χαμηλωμένα καὶ δὴ ἄνευ ἐσωτερικῶν βαθύνσεων. Τὸ εἶδος τοῦτο τοῦ τόξου (τὸ χαμηλωμένον) φαίνεται ὅτι εἰσήχθη εἰς τὴν βυζαντινὴν ἀρχιτεκτονικὴν ἀπὸ τῶν μέσων τοῦ 14ου αἰῶνος, καθ' ἣν ἐποχὴν καὶ ἐν τῇ Δύσει ἤρχισαν ἐφαρμοζόμεναι αἱ «ἀσθενεῖς» κατασκευαὶ τῶν τρικέντρων τόξων³⁵. Κατὰ ταῦτα τὰ μὲν κτήρια

Α καὶ Β πρέπει νὰ ταχθῶσιν εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 1250 καὶ τοῦ 1350 χρόνους τὰ δὲ Γ καὶ Δ εἰς τοὺς μεταξὺ τοῦ 1350 καὶ τοῦ 1400.

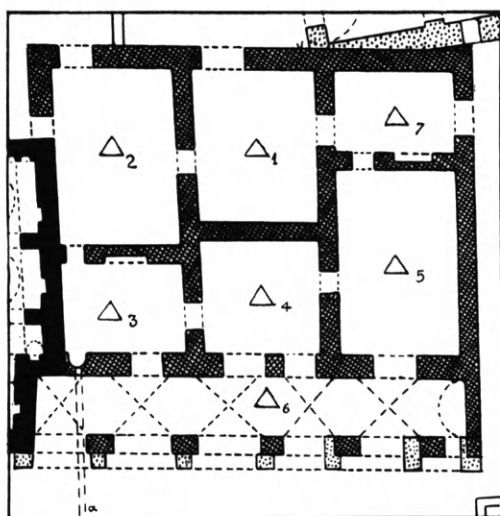
Τὸ κτήριον Γ δὲν παρουσιάζει τι τὸ ἰδιαίτερον. Εἶναι μία τετραώροφος κατασκευή, τῆς ὁποίας ὀρθία διατηρεῖται μόνον ἡ πρὸς τὴν αὐλὴν βλέπουσα πλευρά, ἐν ᾗ ἡ βόρειος σφύζεται εἰς μικρὸν μόνον ὕψος ὑπὲρ τὸ ἰσογείον. Χαρακτηριστικὴ εἶναι ἡ ἐν τῷ ἰσογείῳ τοῦ κτηρίου τούτου χρῆσις τόξων ἐν σχήματι τετάρτου κύκλου (εἰκ. 8), ἐρειδομένων ἐπὶ τῶν παλαιότερων οἰκοδομῶν καὶ προοριζομένων πρὸς μεταφορὰν τῶν βαρῶν ἢ τῶν ὠθήσεων ὑφισταμένων τοίχων πέφανται τῆς βάσεως τῶν νέων. Ἐν τῷ ὑπ' ὄψιν κτηρίῳ Γ ὑπάρχουσι δύο τοιαῦτα τόξα: ἐν πρὸς τὴν αὐλὴν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸ κτήριον Β (εἰκ. 8 ἄνω) καὶ ἕτερον πρὸς βορρᾶν ἐν ἐπαφῇ πρὸς τὸν πύργον Α (εἰκ. 8 κάτω).

Τὰ δωμάτια τῶν ὀρόφων, προοριζόμενα πιθανώτατα ὡς κουβούκλια ἤτοι ὡς κοιτῶνες πιθανῶς τῶν ὑπασπιστῶν, ἔχουσι τοὺς τοίχους ἐπιπέδους καὶ τὰ πατώματα ξύλινα. Εἰς τὴν νοτιοανατολικὴν γωνίαν τοῦ τρίτου καὶ τετάρτου ὀρόφου διακρίνεται εἰσέτι ἡ διαγωνίως τοποθετημένη ἐστία. Ἡ στέγη θὰ ἦτο βεβαίως ξυλίνη καὶ δικλινής.

Τὸ σημαντικώτερον διώροφον κτήριον Δ, ὅπερ θὰ ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία τῆς οἰκογενείας τῶν δεσποτῶν, ἔχει ἐν κατόψει σχῆμα ὀρθογώνιον (εἰκ. 15), πρὸ τῆς βορείου μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἐξετείνετο ἀνοικτὴ στοὰ Δ6 (εἰκ. 15 καὶ 16). Τὸ ὀρθογώνιον διαιρεῖται διὰ τριῶν ἐγκαρσίων τοίχων εἰς τρία κατὰ μῆκος διαμερίσματα Δ1-Δ4, Δ2-Δ3 καὶ Δ7-Δ5 (εἰκ. 15). Ἐν τῷ ἰσογείῳ τὰ κατὰ μῆκος διαμε-

ρίσματα συγκοινωνοῦσι πρὸς ἄλληλα διὰ μικρῶν ἀνοιγμάτων, τὰ δὲ Δ1 καὶ Δ2 φέρουσι δύο μεγάλας θύρας πρὸς τὴν αὐλήν. Δι' ἄλλων δὲ πάλιν θυρῶν συνεκοινῶνουν τὰ δωμάτια Δ3, Δ4 καὶ Δ5 τῇ βοηθείᾳ βαθμίδων πρὸς τὴν στοὰν Δ6 καὶ τὸν ἔξω ταύτης πρὸς τὸ τεῖχος δρόμον.

Τὰ δωμάτια τοῦ ἰσογείου παρουσιάζουσι τοίχους εὐθεῖς, δύο δὲ μόνον ἐξ αὐτῶν, τὰ Δ3 καὶ Δ7, καὶ ἄρμαριοειδεῖς βαθύνσεις (εἰκ. 15). Τοῦ Δ2 τὰ παράθυρα, σχεδὸν τετράγωνα ἐξωτερικῶς, φέρουσιν ἰσχυρῶς πρὸς τὰ ἔσω κεκλιμένας ποδιάς, καὶ ὑπεράνω τοῦ ὑπερθύρου ἡμικυκλικὸν τύμπανον (εἰκ. 8 ἄνω). Ἄξιος σημειώσεως εἶναι ὁ κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ διαμερίσματος Δ3 ἔν τε τῷ ἰσογείῳ καὶ τῷ ὀρόφῳ εὕρισκόμενος νιπτήρ ἢ νεροχύτης (εἰκ. 17),

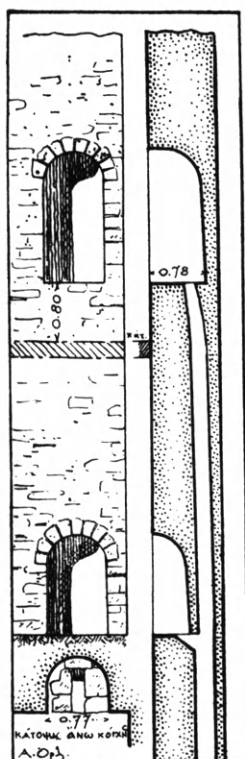
Εἰκ. 15. Κάτοψις τοῦ κτηρίου Δ.

ὅστις ἐσχηματίσθη δι' ἡμικυκλικῆς κόγχης ἀνοιχθείσης ἐν τῷ πάχει τοῦ τοίχου. Ἡ ὁπὴ ἀποχετεύσεως, συνεχιζομένη καθ' ὅλον τὸ ὕψος τοῦ ὀρόφου, καταλήγει κάτω εἰς ὑπόνομον πλακοσκεπῇ, διήκουσαν ὀριζοντίως κάτωθεν τοῦ δαπέδου τῆς στοᾶς (εἰκ. 15α) καὶ προεκτεινομένην ἔξω μέχρι τοῦ τείχους τῆς Ἀνω Χώρας.

Εἰκ. 16. Ἀποψὶς τῆς πρὸ τοῦ κτηρίου Δ στοᾶς ἀπὸ δυσμῶν.

Ἐν τῷ ὀρόφῳ τοῦ κτηρίου ἐν τῶν δωματίων —τὸ Δ1— εἶχε διασκευασθῇ εἰς παρεκκλήσιον. Τοῦτο συνάγομεν ἐκ τῆς κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν τοῦ ὑπαρχούσης μικρᾶς ἡμιελλειψοειδοῦς κόγχης, ἣτις ἀπετέλει τὴν ἀψίδα τοῦ ἱεροῦ (εἰκ. 18 καὶ 19). Ἡ ἀψὶς αὕτη διατρυπᾶται ὑπὸ μικροῦ πα-
ραθύρου ἀκριβῶς πρὸς ἀνατολὰς ἐστραμμένου, φέρει δὲ κά-
τω καὶ τὴν διὰ τὴν ἔκχυσιν τοῦ ζέοντος προωρισμένην ὀπήν,

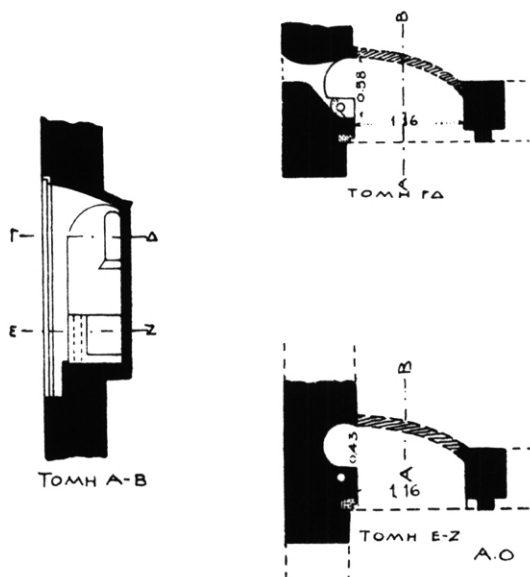

Εἰκ. 17. Πρόσοψις καὶ κατακόρυφος τομὴ τοῦ νηπιῆρος.

ἥς τὸ στόμιον καλύπτεται ὑπὸ ἐφυαλωμένου κοίλου, μετὰ φυτικῆς διακοσμήσεως, πινακίου. Πρὸς τὸ μέρος τοῦ δωματίου ἡ κόγχη καλύπτεται ὑπὸ χαμηλωμένου θόλου, ἐφ' οὗ διατηροῦνται εἰσέτι λείψανα τοιχογραφίας εἰκονιζούσης, ἐπὶ βάθους κυανοῦ, τὴν Θεοτόκον ἐν προτομῇ (εἰκ. 20) μεταξὺ δύο πετώντων ἀγγέλων, παρασταθέντων κατὰ τὸ ἔμπροσθεν μόνον ἥμισυ καὶ μὲ τὰς χεῖρας τυλιγμένας ἐν τῷ ἵμα-

Εἰκ. 18. Ἀποψὶς τοῦ παρεκκλησίου ἐκ τῶν κάτω.

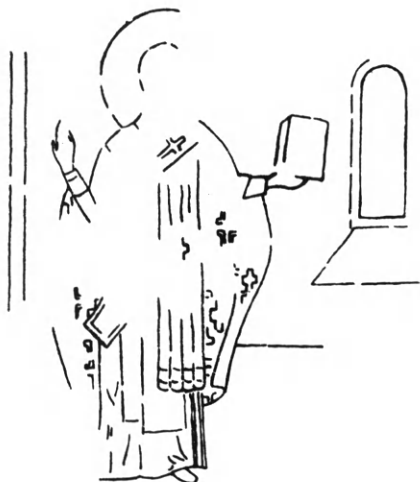

Εἰκ. 19. Κατακόρυφος καὶ ὁριζόντιοι τομαὶ τοῦ παρεκκλησίου.

Εἰκ. 20. Σχέδιον τοιχογραφίας τῆς Θεοτόκου.

τίψ, ὡς συνηθίζεται ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν νὰ παριστάνεται ὁ μέγας σεβασμὸς ἀγγέλων καὶ ἀνθρώπων πρὸς τὰ θεῖα πρόσωπα. Τῆς Παναγίας διακρίνεται σαφῶς ὁ χρυσοῦς φωτοστέφανος καὶ τὸ ἐρυθρὸν μαφόριον ὡς καὶ μικρὸν τμήμα τοῦ προσώπου. Οὐ μόνον δ' ἐπὶ τοῦ θόλου ἀλλὰ καὶ ἐπὶ τῶν τοίχων ὑπῆρχον τοιχογραφίαι, ὧν διεσώθησαν ἀμυδρά τινα λείψανα. Εἰκονίζον δ' αὗται ἱεράρχας ὀρθίους, ὁλοσώμους, φοροῦντας πολυσταύρια φαιλόνια καὶ κρατοῦντας τὸ εὐαγγέλιον (εἰκ. 21), ὅπως δηλαδὴ συνηθίζεται καὶ εἰς τὰς ἀψίδας τῶν μεγάλων ναῶν. Τῶν εἰκόνων τοῦ παρεκκλησίου ἡ τέχνη εἶναι ἡ αὐτὴ πρὸς τὴν τῶν τοιχογραφιῶν τοῦ βασιλικοῦ ναοῦ τῆς Ἀγίας Σοφίας καὶ φαίνεται ὅτι ἐποιήθησαν ὑπὸ τοῦ αὐτοῦ τεχνίτου.

Εἰκ. 21. Σχέδιον τοιχογραφίας ἱεράρχου.

Μία ἐνδιαφέρουσα λεπτομέρεια τοῦ διαμερίσματος Δ5 συνίσταται εἰς τὴν ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου τοῦ ὀρόφου του ὑπαρξιν χαραγμάτων ἐπὶ τοῦ κονιάματος, ἀναπαριστώντων τρίς, εἰς διάφορα μεγέθη, τὸ γνωστὸν ἐκ τοιχογραφιῶν τῆς Καππαδοκίας καὶ ἄλλοθεν «μαγικὸν» ἐκεῖνο τετράγωνον (εἰκ. 22), οὗτινος τὰ ὀνόματα ἀνταποκρίνονται, κατὰ τὸν εἰδικῶς μελετήσαντα αὐτὰ π. G. de Jerphanion³⁶, πρὸς τὰ ὀνόματα τῶν ποιμένων ἐν τῇ παραστάσει τῆς Γεννήσεως: Σάτωρ, Ἀρέπο, Τένετ, Ὅπερα, Ρώτας. Ἐκ τῶν ὀνομάτων τούτων τὰ δύο πρῶτα, ἀναγινωσκόμενα ἀντιστρόφως σχηματίζουνσι τὰ δύο τελευταῖα: Σάτωρ-Ρώτας, Ἀρεπο-Ὅπερα.

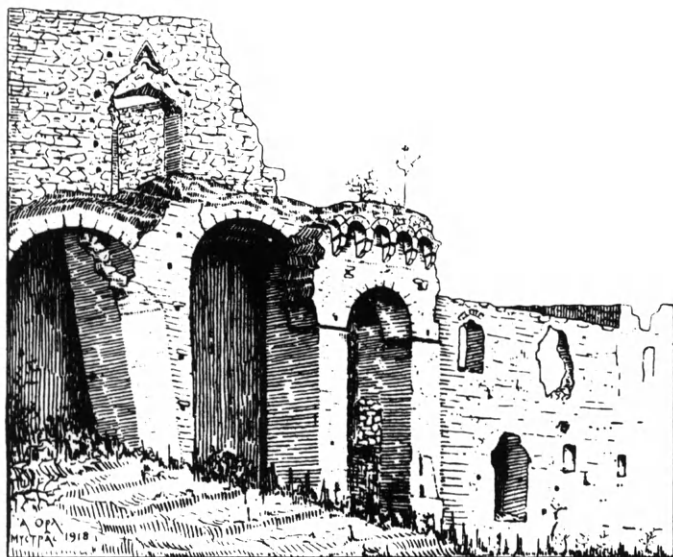
Ὡς ἤδη ἐλέχθη, πρὸ τοῦ συγκροτήματος Δ ἐξετείνετο στοά, βλέπουσα πρὸς βορρᾶν καὶ ἀπαρτιζομένη ἐκ κτιστῶν ὀρθογωνίων πεσσῶν (εἰκ. 15) συνενομένων δι' ἡμικυκλικῶν τόξων. Πλὴν τοῦ δυτικοῦ τμήματος, ὅπερ ἐκαλύφθη διὰ κυλινδρικοῦ θόλου, ἡ λοιπὴ ὀροφὴ τῆς στοᾶς ἐσχηματίσθη διὰ σταυροθολίων, ὧν τὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα ἀπετέλεσαν τὰ μετωπιαῖα τόξα. Ἐχουσι δὲ τὰ σταυροθόλια ταῦτα τοῦτο τὸ χαρακτηριστικόν: ὅτι δὲν χωρίζονται ἀπ' ἀλλήλων διὰ ζω-

C	A	T	W	P
A	P	E	Π	⊙
T	E	V	E	T
W	Π	E	P	A
P	⊙	T	⊙	⊙

Εἰκ. 22. «Μαγικὸν σταυρόλεξον» ἐπὶ τοίχου τῆς αἰθούσης Δ3.

νῶν ἐγκαρσίων ἀλλ' ἔχουσι τοὺς κατὰ μῆκος κυλίνδρους συνεχεῖς εἰς τὰ ἀντιστοιχοῦντα πρὸς τοὺς πεσσοὺς τμήματα (εἰκ. 15).

Εἰς μεταγενεστέρους χρόνους (τὴν γ' περίοδον) ἡ στοὰ ὑπέστη μεταρρύθμισιν διὰ τῆς προσθήκης πρὸ τῶν ὀρθογωνίων πεσσῶν ἐτέρων τετραγώνων τοιούτων (εἰκ. 15), οἵτινες ὅμως οὔτε συμμετρικῶς πρὸς τοὺς παλαιοὺς ἐτέθησαν οὔτε ὀργανικῶς πρὸς αὐτοὺς συνεδέθησαν· δι' ὃ καὶ εἰς ἐξ αὐτῶν ἀπεκολλήθη τοῦ παλαιότερου, παρουσιάζων τὴν κεκλιμένην θέσιν ἣν δεικνύουσιν αἱ εἰκόνες 8 (κάτω)³⁷ καὶ 23. Λόγῳ δὲ καὶ τῆς ἀσυμμέτρου πρὸς τοὺς παλαιοὺς πεσσοὺς τοποθετή-

Εἰκ. 23. Ἀποψὶς τοῦ δυτικοῦ τμήματος
τῆς πρὸ τοῦ κτηρίου Δ στοᾶς (1918).

σεως τῶν νέων, δὲν εἶναι κανονικαὶ αἱ μεταξύ τῶν νέων πεσσῶν ἀποστάσεις, ἐντεῦθεν δὲ καὶ τὰ γεφυροῦντα αὐτοὺς τόξα δὲν προκύπτουσι πάντα ἡμικυκλικά, ἀλλὰ τινὰ τούτων παρουσιάζουσι μορφήν ἐλαφρῶς χαμηλωμένου τόξου (εἰκ. 25). Ὀλίγον ὑπεράνω τῆς κλειδὸς τῶν τόξων ὑπῆρχον τοξύλλια συνεχῇ, ἀποτελοῦντα στέψιν ἅμα τῆς στοᾶς καὶ στηθαῖον τοῦ ὑπερθεν ἐξώστου. Τὰ τοξύλλια ταῦτα, ὧν διετηρήθησαν τινὰ κατὰ τὸ μέσον τῆς στοᾶς (εἰκ. 8 κάτω) καὶ τὸ δυτικὸν αὐτῆς ἄκρον (εἰκ. 16 καὶ 23), ἐφέροντο ἐπὶ κιλλιβάντων (φουρουσιῶν) σχηματιζομένων ἐκ δύο ἰσχνῶν, πρασινωπῶν σχιστολιθικῶν πλακῶν, αἵτινες, ἐξέχουσαι ἢ μία τῆς ἄλλης, εἶχον ἐξωτερικῶς σχῆμα παραβολικόν. Ἐπὶ τῶν κιλλιβάντων τούτων ἐστηρίζοντο οἱ ἀποτελοῦντες τὰ τοξύλλια ἐκ κανονικῶν πωρολίθων θολῖται (εἰκ. 23).

Ἡ ὀροφή τῆς στοᾶς ἦτο ἐπίπεδος καὶ ἐσχημάτιζεν εὐρύχωρον καὶ μακρὸν ἐξώστην, ὅστις, καὶ λόγῳ τῆς θέσεως καὶ λόγῳ τῆς ἀπ' αὐτοῦ ἐλευθέρας πρὸς βορρᾶν θέας, ἰδιαιτέρως θὰ ἐσυχνάζετο κατὰ τοὺς θερμοὺς καλοκαιρινοὺς μῆνας.

Ἡ πρὸς τὸν ἐξώστην τοῦτον προσπέλασις ἐγίνετο ἀπὸ τοῦ πρώτου ὀρόφου διὰ θυρῶν, αἵτινες ἐκοσμοῦντο μὲ πλούσια πώρινα πλαίσια, ὧν ἓν διετηρήθη ἐν μέρει ὑπεράνω τῆς δυτικωτάτης θύρας (εἰκ. 24).

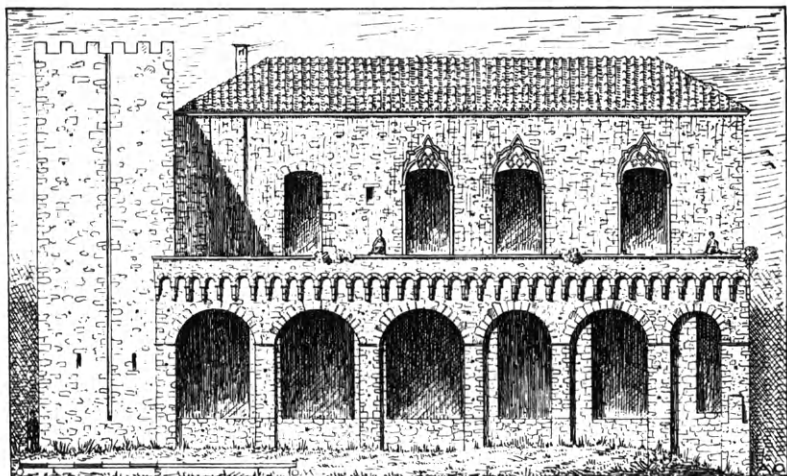
Τὸ μετὰ λίαν ἐπιμελοῦς ἐργασίας ἐκτελεσμένον ἐξ ἐρωθροποῦ πώρου πλαίσιον τοῦ θυρώματος τούτου σώζεται δυστυχῶς μόνον κατὰ τὸ ἀνώτατον αὐτοῦ τμήμα. Ἀποτελεῖται δὲ τοῦτο ἐξ ἐνὸς ἐσωτερικοῦ τριλόβου (εἰκ. 24), τομῆς κυκλικῆς, καὶ ἐνὸς ὀξυκορύφου περιβλήματος αὐτοῦ, φέροντος ὀδοντωτὴν λάξευσιν πρὸς τὰ ἔσω, προεκτεινομένου δὲ κατὰ

τὰ πλάγια εἰς σκέλη διπλῆς καμπυλότητος (εἰκ. 23). Ποία ἦτο ἡ πρὸς τὰ κάτω συνέχεια τοῦ πλαισίου δὲν δυνάμεθα ἀσφαλῶς νὰ εἰπωμεν. Οὐχ ἦττον, ἐκ τοῦ περιγράμματος ὅπερ σχηματίζει ἡ ἐπὶ τοῦ τοίχου βάθυνσις, ἐντὸς τῆς ὁποίας ἦτο τοποθετημένον τὸ πλαίσιον, φαίνεται λίαν πιθανὸν ὅτι ὑπῆρχεν ἐκατέρωθεν τοῦ τριλόβου ἐν ἀκόμῃ τόξον, ὅπερ ἠδράζετο κάτω ἐπὶ ἰσχυρῷ κιονίσκου, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν 25. Ἐπειδὴ δὲ ἡ κορυφὴ τοῦ πλαισίου εὕρισκετο πολὺ ὑψηλότερον ἀπὸ τὸ ἐν σχήματι χαμηλωμένου τόξου ὑπέρθυρον τοῦ ἀνοίγματος, ἐγεννᾶτο μεταξὺ τῶν δύο ἐν τύμπανον, ὅπερ φαίνεται ἐπληροῦτο διὰ γεωμετρικῆς διακοσμήσεως, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ δύο κατὰ χώραν εἰσέτι σωζόμενα γωνιώδη, πώρινα τεμάχια (εἰκ. 24). Ὁ ρυθμὸς τοῦ πλαισίου ἔχει προφανῇ τὴν ἐπίδρασιν τοῦ ὑστερογοτθικοῦ τρόπου³⁸.

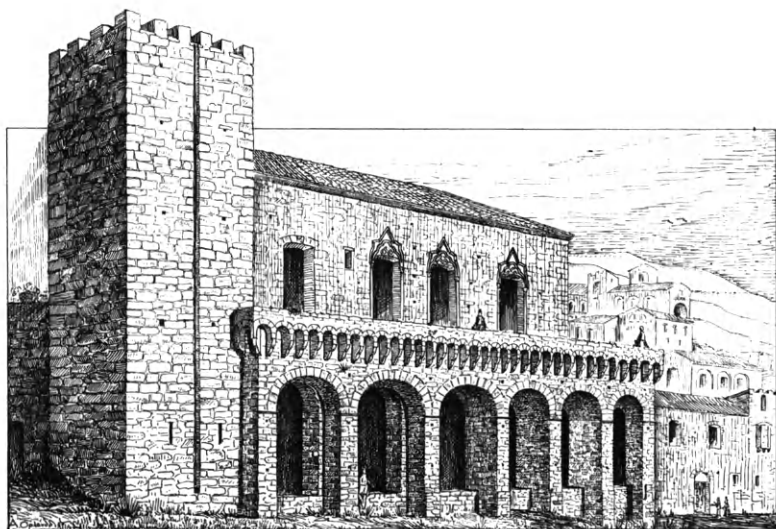
Ἀναπαράστασιν τῆς πρὸς τὸ τεῖχος ὄψεως τοῦ κτηρίου Δ καὶ τῆς πρὸ αὐτοῦ στοᾶς παρέχουσιν αἱ εἰκόνες 25 καὶ 26.

Εἰκ. 24. Τὸ ἄνω τμήμα πλαισίου θύρας πρὸς τὸν βόρειον ἐξώστην.

Εἰκ. 25. Ἀναπαράστασις τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κτηρίου Δ.

Εἰκ. 26. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις τῆς βορείου πτέρυγος τοῦ κτηρίου Δ.

Κτίσματα τῆς γ' περιόδου (1400-1460)

Τελευταία ἐξ ὅλων ἐκτίσθη ἡ νοτία πτέρυξ Ε (εἰκ. 6 καὶ 27), αὕτη ὅμως οὐχὶ κατὰ τμήματα, ὡς ἡ ἀνατολική, ἀλλὰ καθ' ἐνιαῖον, προδιαγεγραμμένον σχέδιον. Ὅτι δ' ἡ πτέρυξ Ε εἶναι μεταγενεστέρα τῆς Δ συνάγεται σαφῶς ἐκ τοῦ τρόπου, καθ' ὃν ἡ Ε προσερείδεται ἐπὶ τῆς Δ. Πράγματι, ὡς βλέπει τις ἐκ τῶν κατόψεων (εἰκ. 28), λόγῳ τῆς οὐχὶ κατ' ὀρθὴν γωνίαν συναντήσεως τῶν δύο πτερύγων, ἡ πρὸς βορρᾶν στενὴ πλευρὰ τοῦ Ε πρὸς μὲν τὴν αὐτὴν κατεσκευάσθη μὲ πάχος ἐλάχιστον λόγῳ τῆς προϋπάρξεως τοῦ τοίχου τοῦ Δ, πρὸς δυσμὰς ὅμως ἀνακτᾶ ὅλον αὐτῆς τὸ πάχος, κατα-

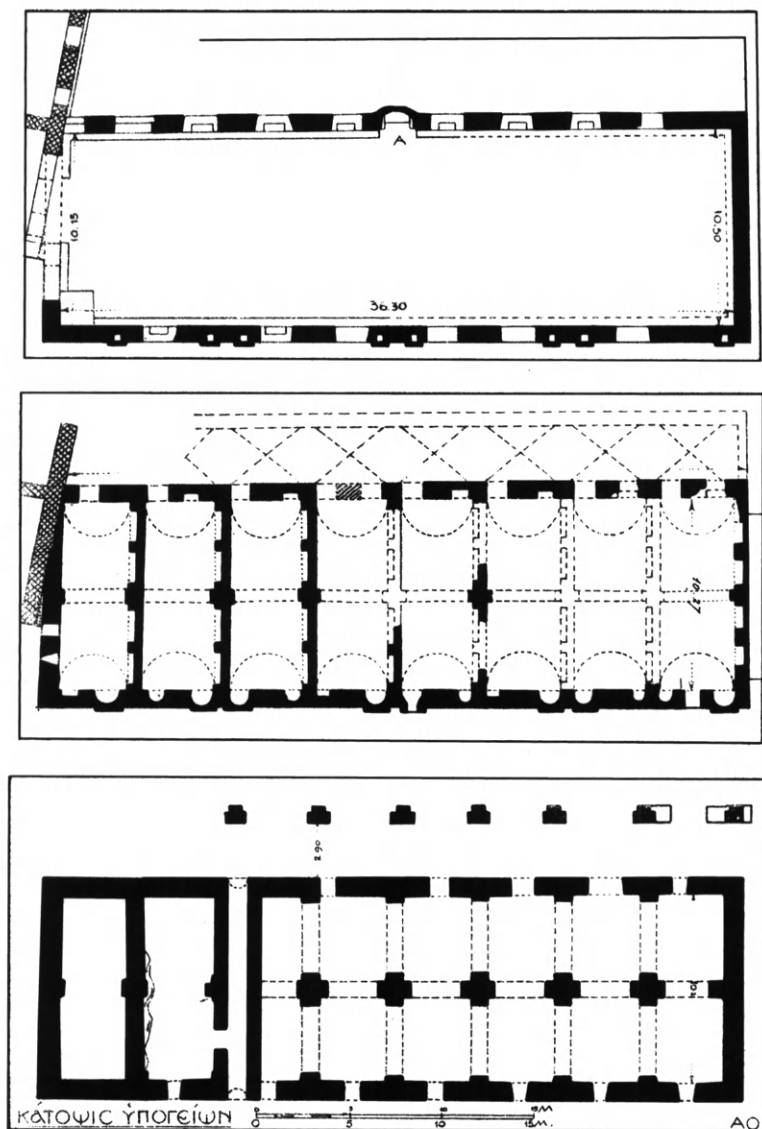
Εἰκ. 27. Ἀποψὶς τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε).

λειπομένου μεταξύ τῶν δύο συγκλινόντων τοίχων καὶ μικροῦ σφηνοειδοῦς τμήματος (εἰκ. 6 καὶ 28).

Ἡ πτέρυξ Εἰ ἀποτελεῖ μέγα ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον κτήριον (εἰκ. 27), μήκους περίπου 38 καὶ πλάτους 12 μ., πανταχόθεν ἐλεύθερον, ἄνευ ἐσοχῶν καὶ ἐξοχῶν, πρὸ τῆς ἀνατολικῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὁποίου ἐξετείνετο ἄλλοτε στοά (εἰκ. 28). Καθ' ὕψος ἡ πτέρυξ διαιρεῖται εἰς τρεῖς ζώνας: μίαν χαμηλὴν ἡμιπόγειον, ἓνα χαμηλὸν πρῶτον ὄροφον καὶ ἓνα ὑψηλὸν δεύτερον ὄροφον.

Τό τε ἡμιπόγειον καὶ ὁ πρῶτος ὄροφος διαιροῦνται δι' ἐγκαρσίων χωρισμάτων εἰς ὀκτὼ στενὰ καὶ ἐπιμήκη διαμερίσματα³⁹ (εἰκ. 28). Καὶ οἱ μὲν ἐξωτερικοὶ τοῖχοι ἔχουσι τὰ θεμέλια αὐτῶν συνεχῇ, ἐξικνούμενα μέχρι τοῦ στερεοῦ ἐδάφους, ἐν ᾧ τοῦναντίον οἱ μεσότοιχοι — ἐξαιρέσει τῶν δύο βορειοτάτων, οἵτινες λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους ἐδράζονται ἐπὶ τοῦ βράχου — ἐθεμελιώθησαν ἐπὶ ἀξονικῶν σταυρομόρφων πεσσῶν (εἰκ. 28) τῇ μεσολαβήσει ἐλαφρῶς χαμηλωμένων ἐγκαρσίων καὶ κατὰ μῆκος τόξων. Διὰ τῆς μεθόδου ταύτης αἱ πιέσεις κατανέμονται εἰς ὠρισμένα σημεῖα τοῦ ἐδάφους, προέρχεται δ' οὕτω οἰκονομία ὕλικου.

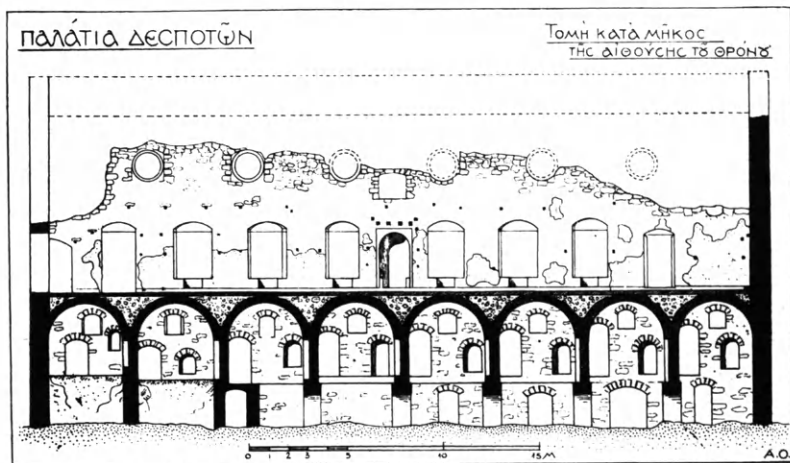
Τὰ διαμερίσματα τοῦ ὑπογείου, συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα διὰ τῶν τόξων, ἔφερον ἕκαστον ἀνὰ μίαν μὲν θύραν πρὸς τὴν στοάν καὶ ἀνὰ ἓν παράθυρον πρὸς τὴν ὀπισθίαν ὕψιν. Εἶχον δὲ περιέργως τὰ πέντε νοτιώτατα ἐξ αὐτῶν τὴν ὀροφὴν ξυλίνην, σχηματιζομένην διὰ δοκῶν τοποθετημένων κατὰ μῆκος, ἐπὶ ἐξοχῆς τῶν ἐγκαρσίων τοίχων, ἥτις σχηματίζεται ἐκ τῆς διαφορᾶς πάχους τῶν ἐγκαρσίων τοίχων τοῦ ὑπογείου καὶ τοῦ ὀρόφου (εἰκ. 29). Χάριν δὲ ἐπικοινων-

Είχ. 28. Κατόψεις υπογείου και όρόφων της νοτίας πτέρυγος (Ε).

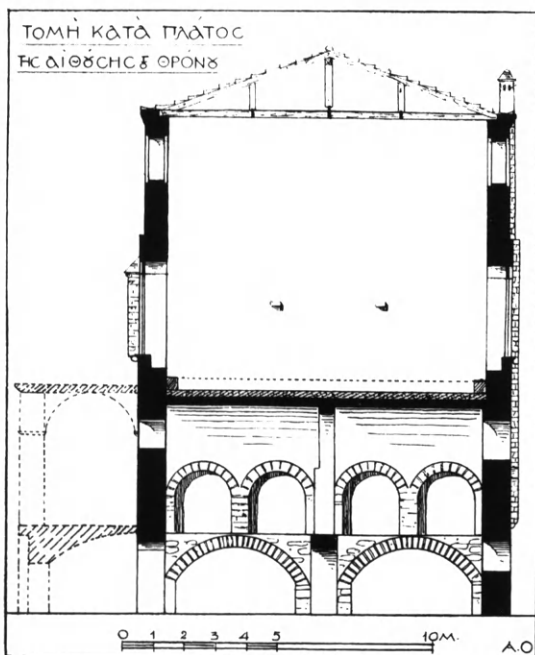
νίας τῆς αὐλῆς μετὸν ὀπισθεν τοῦ κτηρίου χώρον, κατεσκευάσθη στενὸς θολωτὸς ἐγκάρσιος διάδρομος καταλαβὼν τὸ βόρειον ἥμισυ τοῦ ἔκτου ἀπὸ νότου διαμερίσματος τοῦ ἡμιυπογείου (εἰκ. 28 καὶ 29).

Τοῦ πρώτου ὀρόφου τὰ ὀκτὼ διαμερίσματα, μὴ συγκοινωνοῦντα πρὸς ἄλληλα (εἰκ. 28), ἔφερον πρὸς μὲν τὴν στοὰν ἀνὰ μίαν θύραν καὶ ἐν μικρὸν παράθυρον – ἀμφοτέρω μετὰ ὑπέρθυρον τοξωτὸν χαμηλωμένον (εἰκ. 29) – πρὸς δὲ τὴν ἐτέραν στενὴν πλευρὰν ἀνὰ ἐν μικρὸν παράθυρον. Ἡ ὀροφή τῶν διαμερισμάτων τούτων ἦτο θολωτή (εἰκ. 30), διετηρεῖτο δέ, μέχρι τῆς ἐν ἔτει 1937 γενομένης ἀναστηλώσεως καὶ τῶν ὑπολοίπων, μόνον ἡ τῶν τριῶν βορείων διαμερισμάτων (εἰκ. 29). Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους ἐκάστη καμάρα ὑπεστηρίζετο ὑπὸ ἐγκαρσίας ἐνισχυτικῆς ζώνης. Τὸ βάρος ἐκάστης κυλιν-

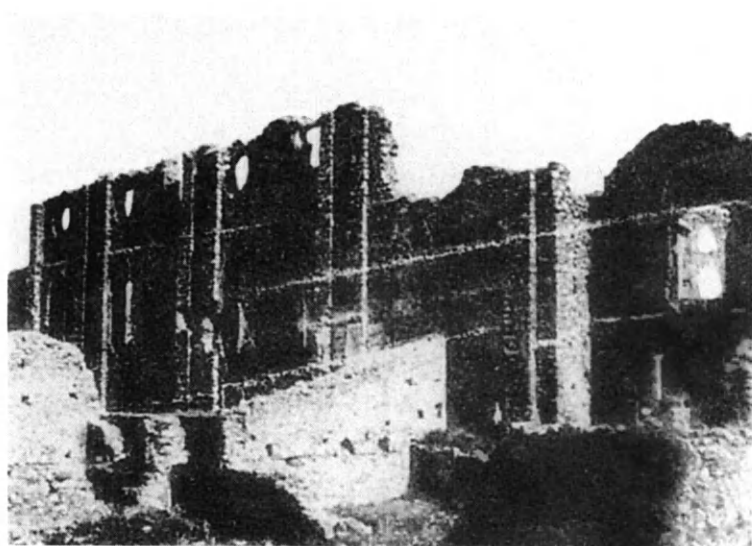
Εἰκ. 29. Κατὰ μῆκος τομὴ τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε).

δρικῆς ὀροφῆς μετεδίδετο εἰς τὰ τόξα τοῦ ὑπογείου τῇ μεσο-
λαβήσει τεσσάρων ἡμικυκλικῶν ἀψίδων, αἵτινες, φρασσόμε-
ναι κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους των διὰ τοίχων, ἐσχημάτιζον
κατὰ τὴν νοτίαν παρειὰν ἐκάστου χωρίσματος ἀνὰ τέσσαρας
κόγχας ἢ ἀρμάρια (εἰκ. 28). Ἄλλα δὲ πάλιν μικρότερα
ἀρμάρια ἠνοίγοντο ἐπὶ τῶν στενῶν πλευρῶν ἐκάστου διαμε-
ρίσματος. Ἀξιοσημείωτος εἶναι ἡ κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν
ἐκάστου διαμερίσματος ὕπαρξις ἐστίας (εἰκ. 28), ἥς ὁ ἐντὸς
τοῦ ὑπεράνω τοίχου κατεσκευασμένος τετράγωνος ἀερια-
παγωγὸς σωλὴν (εἰκ. 32) διῆκεν ἄνω μέχρι τῆς στέγης τοῦ

Εἰκ. 30. Κατὰ πλάτος τομὴ τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε).

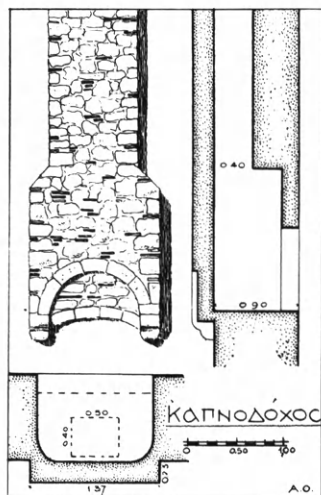
κτηρίου. Ἐκάστη ἐστία ἐμφανίζεται ἐξωτερικῶς, ἥτοι κατὰ τὴν δυτικὴν πλευρὰν τοῦ κτηρίου, ἐν εἵδει μεγάλης παραστάδος (εἰκ. 31), ἥτις βαίνουσα κάτω ἐπὶ δύο πωρίνων κιλλιδάντων γεφυρουμένων διὰ τόξου εἶχε πλάτος ἀνάλογον, ὅπερ ἐστενοῦτο ἐφ' ὅσον ἔβαινε πρὸς τὰ ἄνω (εἰκ. 37). Σκοπὸς τῶν ἐστιῶν τούτων δὲν ἦτο θεθαίως μόνον ἡ παρασκευὴ τῶν ἐδεσμάτων παρὰ τοῦ ἐν τῷ πρώτῳ ὀρόφῳ διαμένοντος ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ ἀλλὰ καὶ ἡ διὰ τοῦ θερμοῦ ἀέρος τῆς καύσεως θέρμανσις τοῦ μακροῦ βορειοδυτικοῦ τοίχου τῆς ὑπερθεν εὐρισκομένης μεγάλης αἰθούσης τοῦ θρόνου, ἥτις, ἂν ἀναλογισθῇ τις ἀφ' ἑνὸς μὲν τὸ δριμύ ψυχρός, ὅπερ ἐπικρατεῖ κάτωθεν τοῦ ἐπὶ ἐννεάμηνον χιονοσκεποῦς

Εἰκ. 31. Ἀποψὶς τῆς δυτικῆς πλευρᾶς τῆς νοτίας πτέρυγος τῶν παλατίων μὲ τὰς ἐν εἵδει παραστάδων καπνοδόχους.

Ταὺ γέτου καὶ ἄφ' ἑτέρου τὰς μεγάλας διαστάσεις τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου (36,30×10,50), θὰ ᾔτο πράγματι ἀναγκαιοτάτη. Ἔχομεν λοιπὸν ἐνταῦθα ἐν πρωτόγονον μὲν ἀλλ' ὀπωσδήποτε ἀποτελεσματικὸν σύστημα θερμάνσεως διὰ θερμοῦ ἀέρος, μακρυνὸν ἀπόγονον τοῦ ρωμαϊκοῦ καὶ πρόδρομον τοῦ νεωτέρου.

Πρὸ τοῦ ἡμιπογείου καὶ τοῦ πρώτου ὀρόφου ἐξετείνεται κατὰ τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν ἔμβολος, ἥτοι στοά, ἣτις δυστυχῶς εἶναι σήμερον ἐντελῶς κατεστραμμένη. Τὴν ὑπαρξίν της ἐν τούτοις ἐτεκμαιρόμεθα μέχρι τοῦδε ἐκ τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς προσόψεως τῆς πτέρυγος διατηρηθέντων λειψάνων τῶν γεννήσεων τῶν θόλων δι' ὧν ἐκαλύπτετο (εἰκ. 27 καὶ 33). Τάφος, διανοιγεῖσα εἰς τινὰ ἀπὸ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως ἀπόστασιν (3,80) παράλληλον πρὸς τὴν πρόσο-

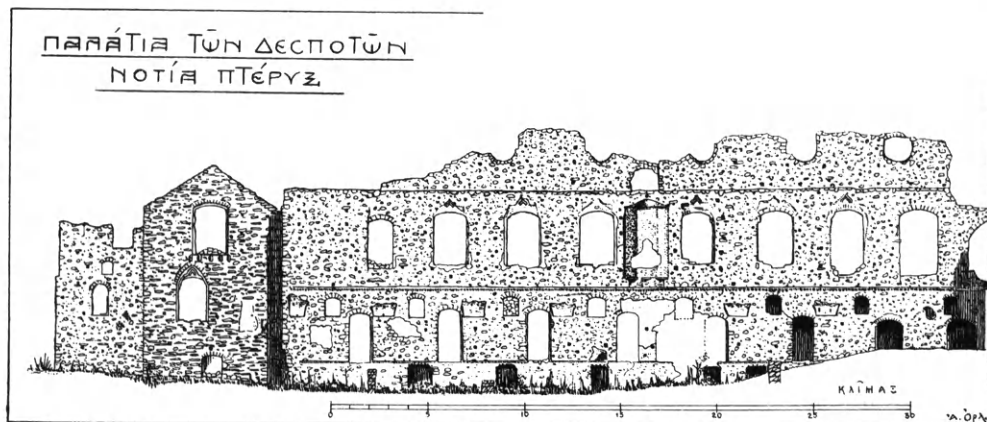

Εἰκ. 32. Ὅφεις καὶ τομαὶ καπνοδόχου τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε).

ψιν, ἀπεκάλυψε τὰ ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς κατόψεως σημειούμενα θεμέλια ἑπτὰ πεσσῶν (βλ. τὰ πέντε ἐν τῇ εἰκόνι 34). Ταῦτα, ἔχοντα τὴν μορφήν ταῦ (εἰκ. 28 καὶ 34), εἶναι ἐκτισμένα διὰ κοινῆς τοιχοποιίας ἀντιστοιχοῦσι δέ, μέ τινας ἀποκλίσεις, πρὸς τὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου ὑπολείμματα τῶν θόλων. Ἀνήκουσιν ἐπομένως εἰς τὰ ποδαρικά μιᾶς κιονοστοιχίας παρεμφεροῦς πρὸς τὴν τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος. Ὡς βλέπει τις ἐπὶ τοῦ σχεδίου, τὰ ποδαρικά ταῦτα δὲν ὑπάρχουσι κατὰ τὸ βόρειον τμήμα· δὲν πρέπει ὅμως διὰ τοῦτο νὰ ὑποθέσωμεν ὅτι ἡ στοὰ δὲν ἐξετείνεται καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς πτέρυγος. Ὅταν ἡ στοὰ κατεστράφη, τὰ ἐλλείποντα ποδαρικά τῆς θὰ ἐκαλύφθησαν, διὰ νὰ κτισθῶσιν εἰς τὴν θέσιν τῆς μεταγενέστερα τουρκικὰ κτίσματα (εἰκ. 27), ἅτινα ἦσαν βοηθητικά τοῦ ἐν τῇ πλατεῖᾳ τελουμένου μεγάλου «παζαριοῦ» ἢ φόρου, λόγῳ τοῦ ὁποῖου καὶ ὀλόκληρος ἡ πλατεῖα ὠνομάζετο ἐπὶ Τουρκοκρατίας πλατεῖα τοῦ boyouk bazar⁴⁰.

Τὸ δάπεδον τῆς στοᾶς εὐρίσκετο εἰς τὸ ὕψος τοῦ κατωφλίου τῶν θυρῶν τοῦ πρώτου ὀρόφου, ἡ δὲ ὀροφή τῆς, σχηματιζομένη διὰ σταυροθολίων συνεχῶν, ὡς τὰ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος, θὰ ἦτο ὑπεράνω ἐπίπεδος, ἐν εἶδει δώματος ἢ ἡλιακοῦ, ὡς καὶ ἡ τῆς ἄλλης πτέρυγος.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν ἀναπαράστασιν τῆς πρὸ τῆς νοτίας πτέρυγος στοᾶς, ἐλήφθησαν ὡς βάσις τὰ ἐξῆς δύο στοιχεῖα: ἅφ' ἑνὸς μὲν τὰ εὐρεθέντα κάτω μέρη τῶν ἐν σχήματι ταῦ ποδαρικῶν (εἰκ. 28 καὶ 34), ἅφ' ἑτέρου δὲ τὰ ἐπὶ τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως παραμείναντα λείψανα τῶν γεννήσεων τῶν σταυροθολίων (εἰκ. 27 καὶ 33). Παρουσιάζεται ὅμως ἡ ἐξῆς

Εἰκ. 33. Ἡ ἀνατολική πλευρά τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε)
μετὰ τῶν παρακειμένων κτισμάτων, πρὸ τῆς ἀναστηλώσεως.

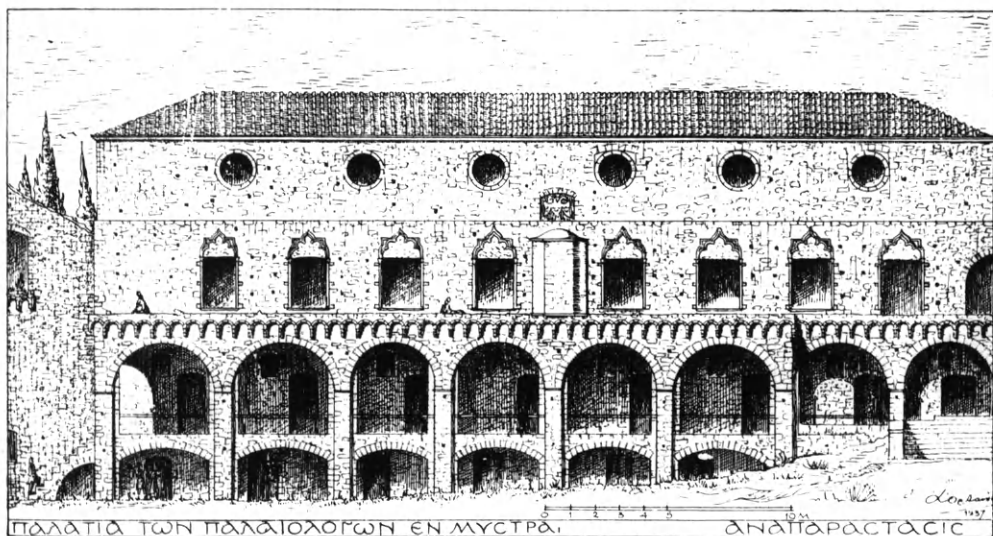
Εἰκ. 34. Τὰ θεμέλια τῶν πεσσῶν τῆς στοᾶς.

δυσκολία: ὅτι οἱ ἄξονες τῶν ποδαρικῶν δὲν συμπίπτουσιν ὅλοι πρὸς τοὺς ἄξονας τῶν γεννήσεων· ὑπάρχουσιν ἀποκλίσεις φθάνουσαι μέχρι 0,30, ἔνεκα τῶν ὁποίων δημιουργοῦνται ἐλαφρῶς ρομβοειδῇ ἐν κατόψει σταυροθόλια. Τοιαύτην λύσιν ἀντιπροσωπεύει ἡ πρώτη παραλλαγή ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 35), ἐν ᾗ ἡ ἐξέχουσα κεραία τοῦ ταῦ τῶν ποδαρικῶν ἤχθη συνεχῆς μέχρι τῶν γεννήσεων τῶν τόξων, ὅπως καὶ εἰς τὰ ποδαρικά τῆς βορείου στοᾶς (εἰκ. 25). Πρὸς ἀποφυγὴν ρομβοειδῶν σταυροθολίων θὰ ἡδύνατό τις νὰ παραδεχθῇ, ὅτι ἡ ἐν σχήματι ταῦ διατομὴ τῶν ποδαρικῶν ἐφηρμόσθη μόνον διὰ τὸ ὕψος τοῦ ἡμιυπογείου, ὑπεράνω δ' αὐτῆς ὑπῆρχον ὀρθογώνια ποδαρικά ἀντιστοιχοῦντα κατὰ τε τὸ πλάτος καὶ τοὺς ἄξονας πρὸς τὰς ἐπὶ τοῦ τοίχου γεννήσεις τῶν σταυροθολίων. Τὴν λύσιν ταύτην ἀντιπροσωπεύει ἡ δευτέρα παραλλαγή τῆς ἀναπαραστάσεως (εἰκ. 36).

Τὴν στοᾶν φαντάζομαι ἐκτεινομένην καθ' ὅλον τὸ μῆκος τῆς προσόψεως· ἐπειδὴ ὅμως ἡ γραμμὴ τῶν ἐπτὰ σφζομένων ποδαρικῶν προεκτεινομένη συναντᾷ τὴν μεγάλην θύραν εἰσόδου τοῦ κτηρίου Δ (εἰκ. 6), δέχομαι ὅτι τὰ δύο ἐλλείποντα ποδαρικά ἦσαν κατὰ ἓν περίπου μέτρον ὀπισθοχωρημένα, ἥτοι ὅτι ἡ στοὰ εἶχε κατὰ τὸ βόρειον αὐτῆς ἄκρον μικρότερον πλάτος. Ἐντεῦθεν προκύπτει εἰς τὴν πρόσοψιν μία θλάσις (εἰκ. 35 καὶ 36). Κατ' ἀμφοτέρας τὰς παραλλαγὰς ἐδέχθη ὡς ζεύξεις τῶν ποδαρικῶν διὰ τὸ ἡμιυπόγειον τόξα χαμηλωμένα, ἅτινα ἀρμονίζονται πρὸς τὸ γενικῶς ἐν τῇ νοτιά πτέρυγι ἐφαρμοσθὲν σχῆμα τόξου· διὰ δὲ τὸν ὄροφον παρεδέχθη ὡς σχῆμα τόξου τὸ ἡμικύκλιον, κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῆς βορείου στοᾶς (εἰκ. 25). Κατὰ τὸ αὐτὸ δὲ ὑπόδειγμα

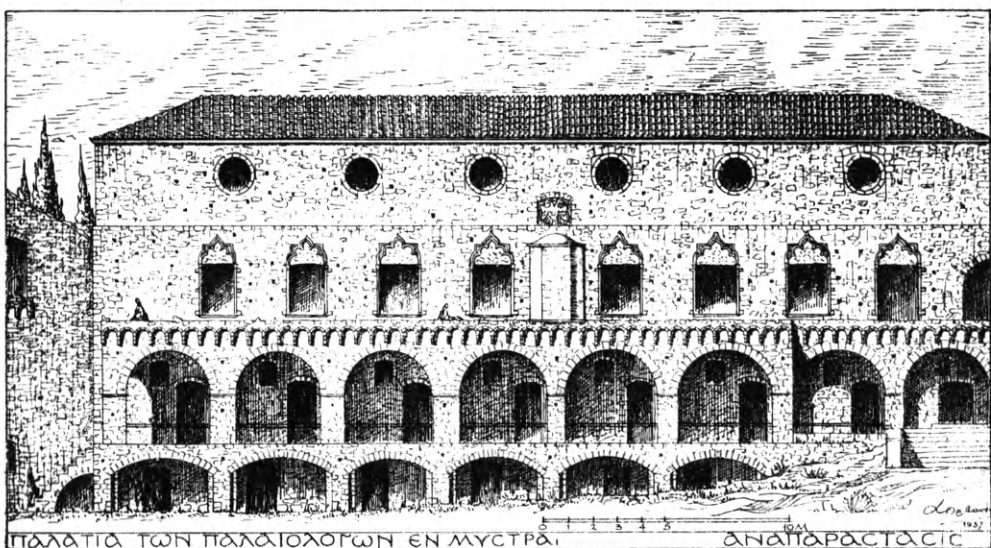
ἐσχεδίασα ὡς στέψιν τῆς στοᾶς καὶ σειρὰν τοξυλλίων θαινόντων ἐπὶ κιλλιβάντων. Τέλος τὴν κλίμακα ἀνόδου εἰς τὸ πᾶν τῆς στοᾶς ἐτοποθέτησα κατὰ τὸ νότιον στενὸν ἄκρον.

Ὑπολείπεται ἤδη νὰ περιγράψωμεν τὸν ἄνω ὄροφον τῆς νοτίας πτέρυγος. Οὗτος καταλαμβάνεται ὅλος ὑπὸ μιᾶς καὶ μόνης αἰθούσης ἐλαφρῶς τραπεζοειδοῦς σχήματος, λόγῳ τῆς λοξότητος τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ἣτις δὲν συναντᾶται κατ' ὀρθὴν γωνίαν πρὸς τὴν ἀνατολικὴν πτέρυγα. Αἱ διαστάσεις τῆς αἰθούσης εἶναι 36,30×10,50, ἥτοι τὸ συνολικὸν αὐτῆς ἐμβαδὸν ἀνέρχεται εἰς μέτρα τετραγωνικὰ περίπου 380. Ἀποτελεῖ λοιπὸν μίαν τῶν μεγαλυτέρων βυζαντινῶν αἰθουσῶν, ἃς γνωρίζομεν.

Εἰκ. 35. Ἀναπαράστασις τῆς ἀνατολικῆς ὀψεως τῆς πτέρυγος τῶν Παλαιολόγων. Πρώτη παραλλαγή.

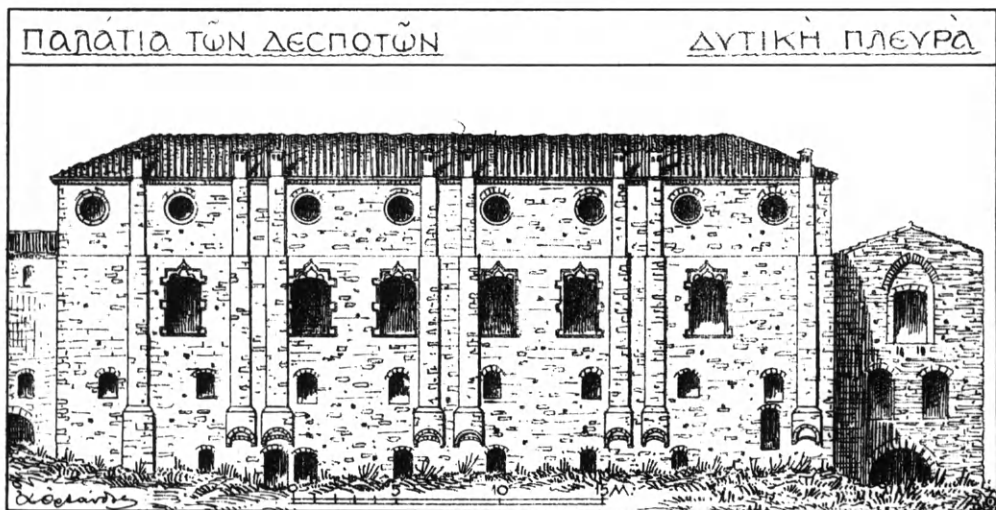
Ἐν κατακορύφῳ τομῇ οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης παρουσιάζουσιν εἰς ὕψος 4,60 ἀπὸ τοῦ δαπέδου ἐλάττωσιν τοῦ πάχους των ἀπὸ 0,90 εἰς 0,78 (εἰκ. 30), τοῦθ' ὅπερ ἔχει ὡς ἐπακόλουθον τὴν δημιουργίαν ἐξωτερικῆς ἐσοχῆς καὶ τὴν ἐμφάνισιν ὀριζοντίας ἀκμῆς (εἰκ. 30, 35 καὶ 36). Ἀκριβῶς δ' ἡ ἀκμὴ αὕτη θὰ παρεπλάνησε τὸν Struck (βλ. σημ. 11) εἰς τὴν ὑπόθεσιν, ὅτι ὑπῆρχεν ἄνωθεν τῆς μεγάλης αἰθούσης καὶ ἄλλος ὄροφος. Τοιοῦτος ὅμως ὄροφος δὲν ἦτο δυνατόν νὰ ὑπῆρχεν ὅχι μόνον διότι ἐσωτερικῶς οὐδὲν ἔχνος δοκῶν πατώματος ἢ ἄλλου σημείου παρατηρεῖται ἐπὶ τῶν τοίχων ἀλλὰ καὶ διότι αἰσθητικῶς θὰ ἦτο ἀσυμβίβαστον μία τοιούτων διαστάσεων αἶθουσα νὰ ἔχῃ ὄροφὴν εἰς ὕψος μόνον 4,60 μ.

Εἰκ. 36. Ἀναπαράστασις τῆς ἀνατολικῆς ὀψευς
τῆς πτέρυγος τῶν Παλαιολόγων. Δευτέρα παραλλαγή.

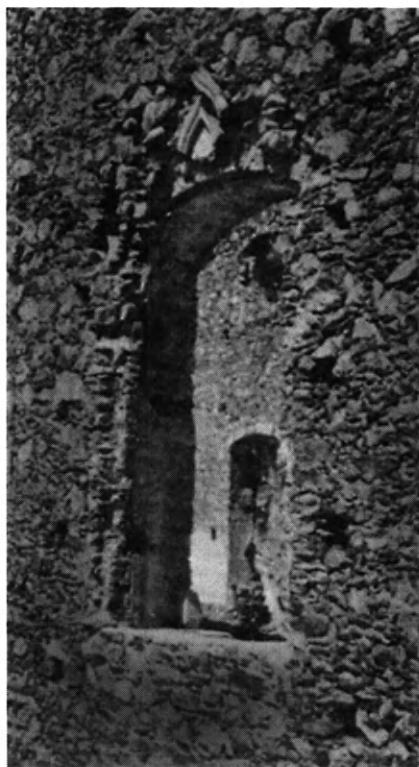
Φῶς ἡ μεγάλη αἴθουσα ἐδέχετο διὰ δύο σειρῶν παραθύρων ἀνοιγομένων ἐπὶ τῶν μακρῶν αὐτῆς πλευρῶν. Ἐκ τῶν παραθύρων τούτων τὰ μὲν τῆς κάτω σειρᾶς ἦσαν ὀρθογώνια, πλατέα καὶ ὑψηλά, τὰ δὲ τῆς ἄνω στρογγύλα καὶ μικρότερα καὶ δῆ, περιέργως, οὐχὶ πάντοτε συμμετρικῶς πρὸς τὰ κάτω διατεταγμένα (εἰκ. 27 καὶ 33).

Τὰ κάτω παράθυρα ἐσωτερικῶς μὲν παρουσιάζουσιν ὑπέρθυρον ἐν σχήματι χαμηλωμένου τόξου, ἐξωτερικῶς δὲ ἔφερον πλούσιον πρόσθετον πώρινον πλαίσιον, φυτευόμενον κατὰ τὸ ἥμισυ τοῦ πάχους ἐντὸς ἐπίτηδες ἀφειμένης ἐπὶ τῆς ἐξωτερικῆς ἐπιφανείας θαθύνσεως τοῦ τοίχου (εἰκ. 38), κατὰ δὲ τὸ ἕτερον ἥμισυ τοῦ πάχους των ἐξέχον τῆς ἐπιφανεί-

Εἰκ. 37. Ἀναπαράστασις τῆς δυτικῆς πλευρᾶς
τῆς νοτίας πτέρυγος (Ε).

ας τοῦ τοίχου. Ἐκ τῶν πωρίνων τούτων πλαισίων ὀλίγα μόνον λείψανα διετηρήθησαν, διὰ τῶν ὁποίων δὲν καθίσταται ἐφικτὴ ἡ πλήρης ἀναπαράστασις τοῦ γενικοῦ σχεδίου ἀλλὰ μόνον ἡ τοῦ ἄνω μέρους. Βέβαιον δηλαδὴ εἶναι ὅτι τὸ ἄνω τμήμα τοῦ πλαισίου παρουσίαζε τὴν μορφήν τριλόβου ἐγγεγραμμένου ἐντὸς ὀρθογωνίου περιβλήματος. Ἐκ τοῦ εἰρημένου δὲ τριλόβου τὸ μὲν μέσον τόξον ἦτο τεθλασμένον μὲ δι-

Εἰκ. 38. Ἐξωτερικὴ ὄψις παραθύρου τῆς μεγάλης αἰθούσης.

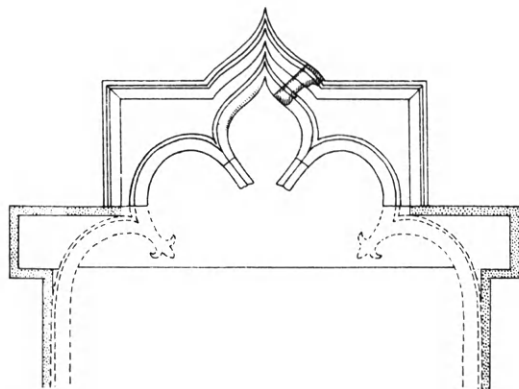
πλὴν καμπυλότητα (εἰκ. 39), τὰ δὲ ἄκρα κυκλικά. Ὡς δ' ἐκ τοῦ περιγράμματος τῆς ἐπὶ τοῦ τοίχου βαθύνσεως δύναται τις νὰ εἰκάσῃ, πρέπει νὰ ὑπῆρχε κάτωθεν τῶν ἄκρων λοβῶν καὶ ἀνὰ ἓν τόξον «προσαρμογῆς», ὅπερ ἔβαινεν ἢ ἐπὶ κιονίσκου –κατ' ἀνάλογον παράδειγμα ἐξ οἰκίας τοῦ Μυστρᾶ– ἢ ἐπὶ πολυγώνων σταθμῶν, ὧν σώζονται τινὰ τεμάχια (εἰκ. 40). Ἐξω δὲ τῶν πωρίνων πλαισίων διεσώθησαν εἰς τινὰ παράθυρα καὶ λείψανα ἐξωγραφημένων ἐρυθρῶν ταινιῶν ἐπὶ λευκοῦ κονιάματος, αἵτινες φαίνεται ὅτι ἀπεμιμούντο τοὺς διατόνους ἐκείνους λίθους, οὓς βλέπομεν ἐπὶ τῶν ἐκ πώρου πλαισίων τῶν παραθύρων τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος (εἰκ. 11Γ), ὡς καὶ εἰς ἄλλα κτήρια τοῦ Μυστρᾶ. Ἀναπαράστασιν τοῦ σχεδίου τοῦ παραθύρου παρέχει ἡ εἰκὼν 40.

Τό τε σχέδιον καὶ ἡ τεχνικὴ τῆς ἐκτελέσεως τῶν πωρίνων πλαισίων τῶν παραθύρων ὁμοιάζουσι πρὸς ἀνάλογα ὑστερογοτθικὰ τῆς Δύσεως, τοῦ 6' ἡμίσεος τοῦ 14ου αἰῶνος⁴¹.

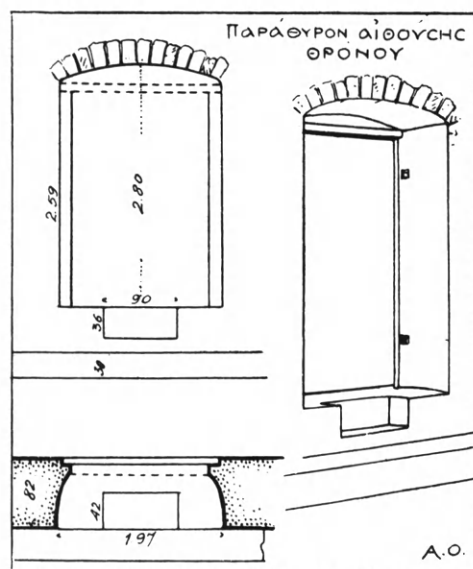
Εἰκ. 39. Λείψανα πωρίνου πλαισίου παραθύρου τῆς νοτίας πτέρυγος.

Τὰ ἐξωτερικὰ πώρινα πλαίσια τῶν παραθύρων εἶναι τοποθετημένα πολὺ ὑψηλότερον τοῦ ἐσωτερικοῦ τοξωτοῦ ἀνωφλίου· δημιουργεῖται οὕτω ἐντὸς τοῦ πλαισίου τύμπανον, ὅπερ, προεκτεινόμενον δι' ἰσχυροῦ τοιχώματος κάτω τῆς στάθμης τοῦ ἀνωφλίου, ἡδράζετο ἐπὶ τῶν ὀριζοντίων ἄνω ξύλων τῶν ὀρθογωνίων τετραξύλων (κασσῶν) τῶν ὑαλοστασίων, δι' ὧν ἐφράσσοντο τὰ ἀνοίγματα. Τῶν εἰρημένων τετραξύλων διετηρήθησαν εἰς πάντα τὰ κουφώματα αἱ ὁπαὶ πακτώσεως τῶν ὀριζοντίων ἄνω ξύλων ὡς καὶ τῶν κατακορύφων (εἰκ. 41). Εἰς ἕκαστον παράθυρον ὑπῆρχον εἰς τὸ κάτω μέρος κτιστὰ πεζούλλια μὲ βάθυνσιν ὀρθογώνιον, ὡς ἡ εἰκὼν 41 δεικνύει. Τοιαῦτα πεζούλλια ἐλλείπουσι μόνον ἀπὸ τὸ ἄκρον ἀνοίγμα τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς, ὅπερ (εἰκ. 29), τούτου ἔνεκα, πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς θύρα ἐξόδου πρὸς τὴν ὡς δῶμα διαμεμορφωμένην ὀροφὴν τῆς στοᾶς.

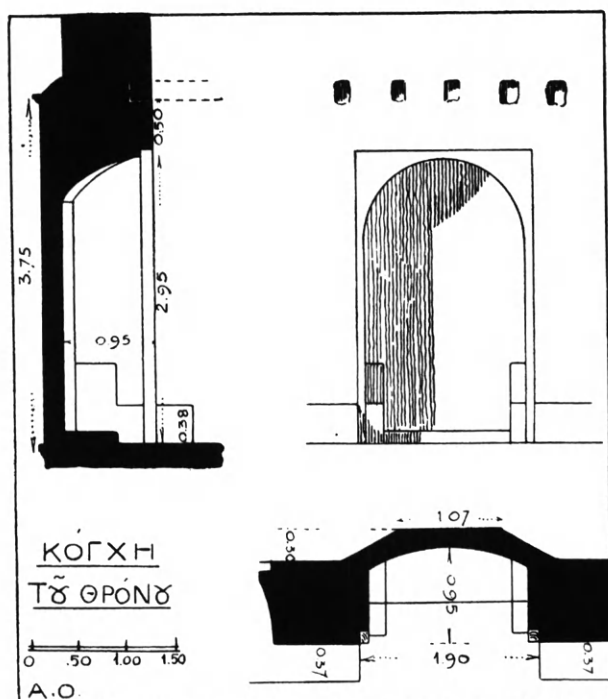
Εἰκ. 40. Ἀναπαράστασις τοῦ πωρίνου πλαισίου τῶν παραθύρων τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου.

Ἐν τῷ μέσῳ τοῦ μήκους τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς τῆς αἰθούσης ὑπάρχει κόγχη, ἐξέχουσα ἐξωτερικῶς καὶ στηριζομένη ἐπὶ κιλλιβάντων μορφῆς παραβολικῆς, ἔχουσα τομὴν ἐξωτερικῶς μὲν ἡμιεξάγωνον, ἐσωτερικῶς δὲ τόξου κύκλου. Ἄνω ἡ κόγχη αὕτη καλύπτεται ὑπὸ ρηχοῦ τινος σφαιροειδοῦς θόλου (εἰκ. 42). Ἐν προσόψει τὸ κοίλωμα τῆς κόγχης περιβάλλεται ὑπὸ ὀρθογωνίου ἐγκοπῆς (εἰκ. 42), προωρισμένης πιθανῶς νὰ δεχθῇ πώρινόν τι πλαίσιον, οὗτινος ὅμως οὐδὲν λείψανον διετηρήθη. Ὑπεράνω τῆς ἐγκοπῆς ταύτης ὑφίσταται ἐπὶ τοῦ τοίχου σειρὰ ὀρθογωνίων ὀπῶν (εἰκ. 42), αἵτινες βεβαίως θὰ ἐχρησίμευσον πρὸς πάκτωσιν δοκῶν σχηματιζουσῶν προστέγασμα τῆς κόγχης ἐν εἴδει οὐρανίσκου

Εἰκ. 41. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν παραθύρων τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου.

(καμελαύκιον). Τὸ προστέγασμα τοῦτο θὰ ἐστηρίζετο πιθανῶς ἐπὶ ξυλίνων κιονίσκων τοποθετημένων εἰς τὰ ἄκρα, μεταξύ τῶν ὁποίων θὰ ἐκρέμαντο βῆλα, ὡς βλέπομεν εἰς ἀνάλογα παραδείγματα ἐπὶ τοιχογραφιῶν ἢ μικρογραφιῶν χειρογράφων⁴². Μία ὅμως τοιαύτη πλουσία διαμόρφωσις καὶ ἑξαρσις τῆς κόγχης ἄγει εὐλόγως εἰς τὸ συμπέρασμα, ὅτι ἐν τῇ κόγχῃ θὰ ἦτο τοποθετημένος ὁ θρόνος τοῦ δεσπότη. Τὴν ὑπόθεσιν ἄλλως τε ταύτην ἐνισχύει τὸ γεγονός ὅτι ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς κόγχης ὑπάρχει ἐσωτερικῶς τε (εἰκ. 29) καὶ

Εἰκ. 42. Ἡ κόγχη τοῦ θρόνου. Κάτοψις, τομὴ καὶ ὀρθωσις.

ἐξωτερικῶς (εἰκ. 33) ὀρθογώνιος βάθυνσις τοῦ τοίχου, ἥτις προφανῶς θὰ ἐχρησίμευεν ὅπως ἐντὸς αὐτῆς τοποθετῇται τὸ ἔμβλημα τῆς ἀρχούσης οἰκογενείας, ἦτοι, ἐνταῦθα, ὁ δικέφαλος ἀετὸς τῶν Παλαιολόγων (εἰκ. 35 καὶ 36). Περαιτέρω ἢ ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ μὲ τὰς ἐξαιρετικὰς διαστάσεις ὑπαρξίς τῆς κόγχης τοῦ θρόνου χαρακτηρίζει αὐτὴν ὡς τὴν αἰθουσαν τοῦ θρόνου, ὡς τὴν αἰθουσαν τῶν μεγάλων ὑποδοχῶν καὶ δεξιῶσεων, ἐν ἐνὶ λόγῳ ὡς τὸν χρυσοτρίκλινον τῶν Βυζαντινῶν⁴³.

Καθήμενος ἐπὶ τοῦ θρόνου του, κάτωθεν τοῦ οὐρανίσκου ἐν τῇ κόγχῃ, θὰ ἐδέχθη ἐν τῇ αἰθούσῃ ταύτῃ ὁ εἰς αὐτοκράτορα τοῦ Βυζαντίου ἀνακηρυχθεὶς τὸ 1449 τραγικὸς δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ Κωνσταντῖνος Δραγάσης ὁ Παλαιολόγος τὰ συγχαρητήρια τῶν αὐλικῶν καὶ τοῦ λαοῦ του, ὀλίγα ἔτη πρὶν πέσῃ μαχόμενος πρὸ τῆς πύλης τοῦ Ἁγίου Ῥωμανοῦ.

Ἐγράφη ὅτι ἐπὶ τῆς κόγχης τοῦ θρόνου διεσφύζοντο, κατὰ τὸ 1910, λείψανα τοιχογραφιῶν, εἰκονίζουσιν πιθανῶς δεσπότης τοῦ Μυστρᾶ⁴⁴. Τοιούτων τοιχογραφιῶν οὐδὲν ἔχνος κατῶρθωσα ἐγὼ νὰ διακρίνω, ἔχω δὲ τὴν γνώμην ὅτι, ἂν ὑπῆρξαν ποτὲ ἐνταῦθα τοιχογραφίαι, αὗται, κατὰ τὸ πνεῦμα τῶν Βυζαντινῶν, θὰ εἰκόνιζον μᾶλλον τὸν Χριστὸν ἢ τὴν Θεοτόκον, παρὰ βασιλικά πρόσωπα⁴⁵.

Εἰς τὸ κάτω μέρος καὶ τῶν τεσσάρων τοίχων τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου ὑπῆρχε συνεχὲς χαμηλὸν (0,30) κτιστὸν πεζούλλιον προωρισμένον ὡς κάθισμα τῶν ἐπισκεπτῶν κατὰ τὰς συγκεντρώσεις καὶ ὑποδοχάς. Ἐπὶ δὲ τοῦ δυτικοῦ τοίχου σφύζονται μεταξὺ τοῦ πρώτου καὶ τοῦ δευτέρου ἀπὸ βορρᾶ παραθύρου τέσσαρες μεγάλαι ὀρθογώνιοι ὀπαί, ὕψους 0,48, πλάτους 0,14 καὶ βάθους 0,40, προωρισμέναι διὰ τὴν

πάκτωσιν ἐξέχοντος ἐξώστου, εἰς ὃν θ' ἀνήρχοντο διὰ ξυλίνης κλίμακος. Ὁ προορισμὸς τοῦ ἐξώστου τούτου μοι εἶναι ἄδηλος.

Ἐξωτερικῶς εἶναι πιθανὸν ὅτι οἱ τοῖχοι τῆς νοτίας πτέρυγος ἦσαν ἐπικεχρισμένοι δι' ἀσβεστοκονίας ἀποκρυπτούσης τὴν πρόστυχον καὶ ἀκανόνιστον τοιχοποιάν. Τοῦτο τοῦλάχιστον συνάγεται ἐξ ὀλίγων τμημάτων λευκῆς κονίας, ἅτινα ὅμως σφίζονται ἐπὶ τῶν τοίχων μόνον πλησίον τῶν πωρίνων πλαisiών τῶν παραθύρων, φέροντα τὰς ἐρυθρὰς ταινίας τὰς ἀπομιμουμένας τὰς πλίνθους. Ἐφ' ὅλης ὅμως τῆς ἄλλης ἐπιφανείας οὐδὲν ἔχνος κονίας διετηρήθη· διὰ τοῦτο εἰς τὰς ἀναπαραστάσεις τῆς πτέρυγος τῶν Παλαιολόγων (εἰκ. 35, 36 καὶ 37) προετίμησα νὰ σχεδιάσω μόνον πλαίσια ἐξ ἐξωγραφημένης κονίας (πρβ. καὶ εἰκ. 40) οὐχὶ δὲ καὶ ὀριζοντίας στρώσεις ἰσοδομικοῦ συστήματος⁴⁶. Τὸ στέφον γεῖσον ἀπετελεῖτο ἐκ μεγάλης πωρίνης λοξοτμήτου ταινίας, ὕψους 0,30, ἧς τμημα διεσώθη κατὰ τὴν ὀπισθίαν ὄψιν τῆς αἰθούσης.

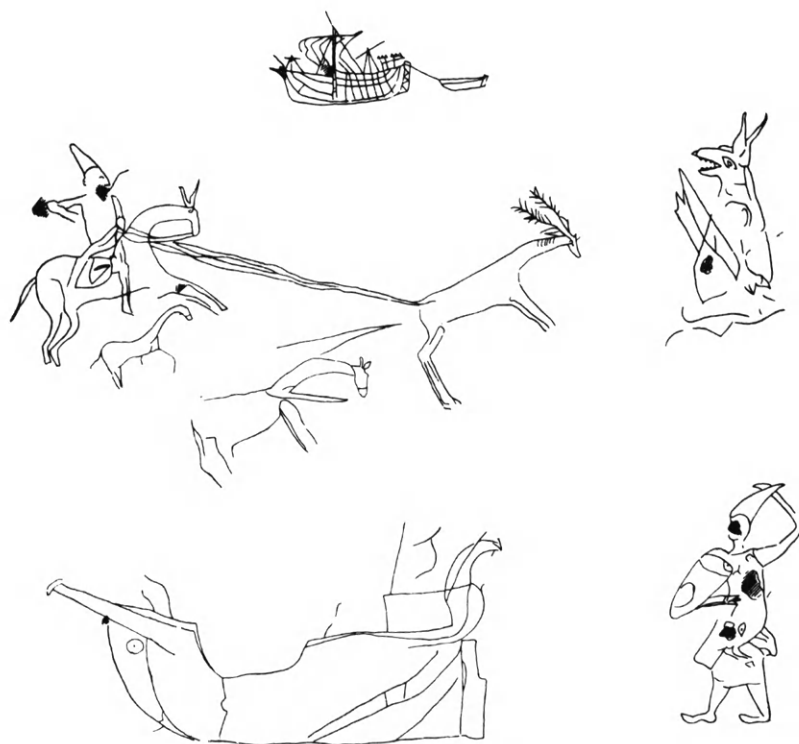
Οἱ τοῖχοι τῆς αἰθούσης ἐκαλύπτοντο ἐσωτερικῶς διὰ κονιάματος πιθανῶς ἐξωγραφημένου, οὗτινος διετηρήθησαν ἱκανὰ τμήματα κατὰ πάσας τὰς παρειάς τῆς αἰθούσης (εἰκ. 43). Μετὰ τὴν ὑπὸ τῶν Τούρκων ἄλωσιν τοῦ Μυστρᾶ (29 Μαΐου 1460)⁴⁷ ἡ αἴθουσα τοῦ θρόνου φαίνεται ὅτι κατωκλήθη ἐπ' ὀλίγον, χρησιμεύσασα ὡς «σαράγι» τοῦ στρατιωτικοῦ διοικητοῦ τῆς πόλεως. Ὀλίγα ἔτη βραδύτερον (1464) ἡ ξυλίνη στέγη της θὰ ἐκάη κατὰ τὴν πυρκαϊάν, ἣν ἔθεσεν ὁ Σιγισμούνδος Μαλατέστας⁴⁸ πολιορκῶν τοὺς ἐν τῷ κάστρῳ ἐγκεκλησμένους Τούρκους⁴⁹. Μετὰ δὲ τὴν πυρκαϊάν τῆς

στέγης καὶ τὴν ἐπακολουθήσασαν ἐγκατάλειψιν τῆς μεγάλης αἰθούσης, ἀργόσχολοι. Ἕλληνες καὶ Τοῦρκοι ἐχάραξαν ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν κονιαμάτων κατὰ διαφόρους ἐποχὰς ἐνθυμήματα, ὧν ἓν, τὸ καὶ σπουδαιότερον, ἀναγράφει καὶ τὸ ἔτος 1465: ἔτους ς' ἄλογ' ἤρτεν⁵⁰... Ἄλλα δὲ πάλιν χαράγματα εἰκονίζουσι κυνήγια ἐλάφου ἢ μάχας, πλοῖα παντοίων σχημάτων, ὧν τινὰ πρωτότυπα⁵¹, ἀνθρώπους, ζῶα, πτηνὰ κλπ. Τὰ ἀκιδιογραφήματα ταῦτα εἶναι λίαν ἐνδιαφέροντα καὶ διὰ τὴν ἐνδυμασιολογίαν τῶν εἰκονιζομένων προσώπων καὶ διὰ τὴν ἀφηγηματικὴν ἀφέλειάν των. Μίαν συλλογὴν ἐξ αὐτῶν παρέχει ἡ εἰκὼν 44.

Εἰκ. 43. Ἐσωτερικὴ ἄποψις τοῦ δυτικοῦ τοίχου τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου.

Ὑπολείπεται νὰ εἰπώμεν περὶ τοῦ πόθεν ἐγίνετο ἡ εἰς τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου ἀνάβασις καὶ εἵσοδος. Τὸ ζήτημα τοῦτο ἐπὶ πολὺ μὲ ἐβασάνισεν χωρὶς νὰ κατορθώσω νὰ εὕρω τὴν ἀπολύτως βεβαίαν λύσιν του. Ἡ μᾶλλον πιθανὴ ἐκδοχή, ἣν προτείνω, εἶναι ὅτι ἡ κλίμαξ ἀνόδου, πιθανώτατα ξυλίνη⁵², θὰ εὕρισκετο εἰς τὸ δωμάτιον Δ7 (εἶκ. 15), οὗτινος ὁ ἄνω ὄροφος θὰ ἐχρησίμευεν ὡς προθάλαμος τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου. Εἰς τὸ ἄνω πλατύσκαλον τῆς κλίμακος ταύτης θὰ

Εἶκ. 44. Ἀχιδογραφήματα ἐπὶ τῶν τοίχων τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου.

ὑπῆρχε μέγα ἄνοιγμα κλειόμενον διὰ θήλων. Παραπλεύρως δὲ τοῦ ἀνοιγματος τούτου πρὸς δυσμὰς ὑπῆρχε παράθυρον, οὗτινος σφύζεται εἰσέτι ἡ ἑτέρα τῶν παρειῶν. Ἡ κατὰ τὴν στενὴν βόρειον πλευρὰν τῆς αἰθούσης τοποθέτησις τῆς εἰσόδου ἔχει ὑπὲρ αὐτῆς τὸ πλεονέκτημα ὅτι καὶ εἰς ἄλλα ἀνάκτορα ὁ θρόνος δὲν τοποθετεῖται ἀμέσως ἀπέναντι τῆς εἰσόδου ἀλλὰ πλαγίως⁵³.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τῆς νοτίας πτέρυγος, αὕτη πρέπει νὰ κυμαίνεται μεταξὺ τοῦ 1400 καὶ τοῦ ἔτους τῆς ὑπὸ τῶν Τούρκων ἀλώσεως τοῦ Μυστρᾶ ἥτοι τοῦ 1460.

Ἐξετάζοντες τὴν νοτίαν πτέρυγα ἐν τῷ συνόλῳ της παρατηροῦμεν ὅτι αὕτη, ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν ἀνατολικήν, ἣτις κατατέμενεται εἰς μικροὺς χώρους προωρισμένους διὰ τὰς κοινὰς βιοτικὰς ἀνάγκας, παρουσιάζεται μεγαλοπρεπῆς καὶ μνημειώδης.

Ἡ τοξωτὴ στοά, ἣν φέρει πρὸ τοῦ ἰσογείου κατὰ τὸ ὑπόδειγμα τῶν παλατίων τῆς Κωνσταντινουπόλεως καὶ τῆς Βενετίας (Fondaco dei Turchi κλπ.), ἐλαφρύνει τὸν ὑπερκεείμενον ὄγκον τοῦ κτηρίου ἡ δὲ σειρὰ τῶν μεγάλων, κανονικῶν καὶ πλουσίως πλαισιωμένων παραθύρων της προσδίδει εἰς αὐτὴν ἡρεμίαν καὶ ἐπιβλητικότητα, οἷα χαρακτηρίζει τὰ μέγαρα τῆς πρωίμου καὶ ἀκμαζούσης ἰταλικῆς ἀναγεννήσεως. Πρὸς τὰ τελευταῖα μάλιστα ταῦτα ἡ ὁμοιότης καθίσταται ζωηρότερα ἂν, ὥς εἶναι πιθανόν, δεχθῶμεν ὅτι ἡ πρόσοψις ἦτο ἐπικεχρισμένη διὰ κονιάματος ἐφ' οὗ διὰ ταινιῶν ἐρυθροῦ χρώματος ἐγένετο ἀπομίμησις ὀριζοντίων δόμων. Σημειώνομεν ἐν τέλει τὴν μεγάλην ὁμοιότητα, ἣν παρουσιάζ-

ζει ἡ νοτία πτέρυξ τῶν παλατίων τοῦ Μυστρᾶ πρὸς τὸ λεγόμενον ἀνάκτορον τοῦ Πορφυρογεννήτου ἐν Κωνσταντινουπόλει (Τεκφούρ-Σεράι). Ἀμφότερα ἔχουσι σχῆμα ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου· ἀμφοτέρων τὸ μὲν ἰσόγειον εἶναι θολωτόν, ὁ δὲ ἀνώτατος ὄροφος ξυλόστεγος, διαμεμορφωμένος ὡς μία μεγάλη αἴθουσα, ἐν τῷ μέσῳ τῆς ἐτέρας τῶν μακρῶν πλευρῶν τῆς ὁποίας ὑπάρχει ἐξέχουσα κόγχη⁵⁴, προφανῶς ἡ κόγχη τοῦ θρόνου. Ἀφ' οὗ δέ, κατὰ τὰς μελέτας τοῦ Brounoff⁵⁵, τὸ λεγόμενον ἀνάκτορον τοῦ Πορφυρογεννήτου χρονολογεῖται ἀπὸ τοῦ τέλους τοῦ 13ου ἢ τῶν ἀρχῶν τοῦ 14ου αἰῶνος ἥτοι ἀπὸ τῶν χρόνων τῆς ἀκμῆς τῶν Παλαιολόγων, εἶναι προφανές ὅτι καὶ ἡ νοτία πτέρυξ τῶν παλατίων τοῦ Μυστρᾶ, κτισθεῖσα καὶ αὐτὴ ὑπὸ τῶν Παλαιολόγων, ἐμπνέεται εἰς τὴν γενικὴν αὐτῆς διάταξιν ἀπὸ τὸ ἀνάκτορον ἐκεῖνο τῆς Κωνσταντινουπόλεως, παρουσιάζουσα μόνον εἰς τὰ διακοσμητικὰ πλαίσια τῶν παραθύρων τῆς καὶ τοὺς ὑπεράνω αὐτῶν στρογγύλους φεγγίτας καταφανῇ τὴν δυτικὴν ἐπίδρασιν.

Κατὰ τὴν νοτίαν στενὴν πλευρὰν τῆς πτέρυγος Ε εἶναι προσκεκολλημένον μικρόν, τετράγωνον διώροφον, κτήριον (εἰκ. 6Ζ). Εἶναι προφανές ὅτι τὸ κτήριο τοῦτο, ἐκτισμένον διὰ λίθων πλακοειδῶν σκοτεινοχρόων, δὲν εἶναι σύγχρονον πρὸς τὴν πτέρυγα Ε, ἀφ' οὗ καὶ τὸ σχῆμα τῶν λίθων καὶ τὸ σύστημα τῆς τοικοποιίας του εἶναι διάφορον τῶν τῆς πτέρυγος Ε. Ἐπειδὴ δὲ ὁ βόρειος τοῖχος του δὲν εἶναι κοινὸς πρὸς τὸν νότιον τῆς πτέρυγος Ε ἀλλὰ ἐφάπτεται αὐτοῦ, ἔπεται ὅτι εἶναι ἀρχαιότερος· διότι ἄλλως τὸ κτήριο Ζ θὰ ἐκτίζετο μὲ μεσότοιχον τὸν τῆς πτέρυγος Ε, ὅστις εἶναι μέγας καὶ

ἰσχυρός, ἐν ᾧ δὲν ἡδύνατο νὰ συμβῇ τὸ αὐτὸ ἀντιθέτως. Ἀλλὰ καὶ ἡ μορφή τῶν παραθύρων τοῦ πρώτου ὀρόφου τοῦ κτηρίου Z, ἐχόντων ὑπέρθυρα τεθλασμένα τόξα, μαρτυρεῖ ὅτι τὸ Z εἶναι ἀρχαιότερον τοῦ E, τὸ δὲ ἐν τῷ δευτέρῳ ὀρόφῳ του παρουσιαζόμενον ἄνοιγμα μὲ ὑπέρθυρον χαμηλωμένον τόξον καὶ ἐξώστην βαίνοντα ἐπὶ κιλλιθάντων θὰ προέρχεται πιθανῶς ἐκ μετασκευῆς γενομένης κατὰ τὴν γ' περίοδον.

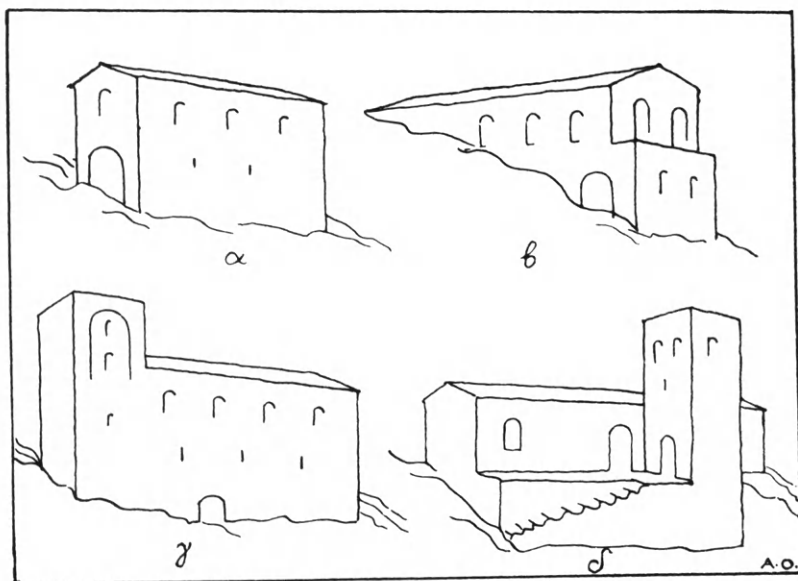
Σπίτια αστικά⁵⁶ διατηρήθησαν εἰς τὸν Μυστρᾶν πολλά, προερχόμενα ἐκ διαφόρων περιόδων (1300-1770). Τὰ πλεῖστα ἐξ αὐτῶν διατηροῦσι μέχρι σήμερον σχεδὸν ἄρτιον τὸν οἰκοδομικὸν των σκελετόν, στερούμενα μόνον τῶν ξυλίνων αὐτῶν μερῶν —πατωμάτων, κουφωμάτων, στεγῶν— καὶ τῶν πωρίνων πλαισίων θυρῶν καὶ παραθύρων, ἅτινα μὲ πολλὴν δυστυχῶς ἀναλγησίαν ἀφήρεσαν, κατὰ τὰ μέσα τοῦ 19ου αἰῶνος, οἱ κτίσται τῆς νέας Σπάρτης.

Νὰ περιγράψῃ τις ἐν πρὸς ἐν τὰ πολυάριθμα τοῦ Μυστρᾶ οἰκήματα καὶ μακρὸν θὰ ᾔτο καὶ ἀνιαρόν· διότι κατ' ἀνάγκην θὰ ἐπανελάμβανε τὰ αὐτά, ἅφ' οὗ πολλά ἔχουσι τὰ σπίτια τὰ κοινὰ χαρακτηριστικά. Ἐκρίνα δι' αὐτὸ καλὸν νὰ προτάξω τὰ κοινὰ γνωρίσματα τῶν σπιτιῶν καὶ ὡς πρὸς τὴν γενικὴν αὐτῶν διάταξιν καὶ ὡς πρὸς τ' ἀπαρτίζοντα αὐτὰ στοιχεῖα, νὰ ὁμιλήσω δ' ἐν τέλει εἰδικώτερον περὶ τεσσάρων ἢ πέντε ἐξ αὐτῶν, ἅτινα διακρίνονται τῶν ἄλλων ἀπὸ ἀρχιτεκτονικῆς καθόλου διαπλάσεως ἢ διακοσμήσεως.

Γενικὴ μορφή

Τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, ὀρθούμενα ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον μεμονωμένα ἐντὸς μικρᾶς αὐλῆς (εἰκ. 46) ἐνίοτε δὲ καὶ σύγκολλα⁵⁷ (εἰκ. 70), ἔχουσι γενικῶς τὴν μορφήν ἐνὸς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου⁵⁸, τοῦ ὁποίου ἡ μία τῶν πλευρῶν —συνήθως ἡ μακρὰ— βαίνει παραλλήλως πρὸς τὰς ἰσοῦφεῖς γραμμὰς τῆς κλιτύος. Λόγω τῆς ἰσχυρᾶς σχετικῶς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, ἐφ' οὗ εἶναι ἐκτισμένα τὰ σπίτια,

οὐδέποτε εἶναι ἀπλῶς ἰσόγεια —χαμώγεια— διότι τότε τὸ ὀπισθεν ἤμισυ αὐτῶν θὰ εὐρίσκετο ἐντὸς τοῦ ἐδάφους καὶ θὰ ἦτο ἐξαιρετικῶς ὑγρόν. Φέρουσι λοιπὸν ὑπεράνω τοῦ ἰσογείου πάντοτε καὶ ἓνα ἢ δύο τὸ πολὺ ὀρόφους⁵⁹, οἵτινες, ὅταν μὲν τὸ ὀρθογώνιον εἶναι τοποθετημένον παραλλήλως πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους, ἀντιστοιχοῦσι κατακορύφως καθ' ὅλα πρὸς τὸ ἰσόγειον (εἰκ. 45α), ὅταν ὅμως τὸ κτήριον βαίνει καθέτως πρὸς τὴν κλιτύν, τίθενται ἐν ἐσοχῇ, δηλαδὴ οὕτως, ὥστε μόνον τὸ πρὸς τὰ κατάντη ἤμισυ αὐτῶν νὰ ἔχῃ κάτωθεν ἰσόγειον, τὸ δὲ ὑπόλοιπον πρὸς τὰ ἀνάντη τμήμα νὰ ἐδράζεται ἀπ' εὐθείας ἐπὶ τοῦ ἐδάφους τῆς κλιτύος (εἰκ. 45β).

Εἰκ. 45. Τύποι σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ.

Εἰς τὰ παλαιότερα καὶ πλουσιώτερα σπίτια προσκολλᾶται εἰς τὸ παραλληλεπίπεδον καὶ εἰς τετράγωνος πύργος, ὅστις ἄλλοτε μὲν τοποθετεῖται κατὰ προέκτασιν τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ ὀρθογωνίου (εἰκ. 45γ) ἄλλοτε δὲ τίθεται καθέτως πρὸς αὐτήν, σχηματίζων μετὰ τοῦ ὀρθογωνίου ἓν γάμμα ἢ ἓν ταῦ (εἰκ. 45δ). Σπανίως τέλος προσαρτᾶται εἰς τὸ κύριον σῶμα καὶ μικρότερος παράπλευρος χῶρος, χρησιμεύων ὡς κοιτῶν (κουβούκλιον) (εἰκ. 85Δ) ἢ μαγειρεῖον.

Ἰσόγειον

Τὸ ἰσόγειον —κατώγειον ἢ κατώγιν— τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἐχρησιμοποιεῖτο γενικῶς πρὸς κατοικίαν. Συνέβαινε δὲ τοῦτο ὅχι μόνον ἕνεκα τῆς εἰς τὸ ὑγρὸν ἔδαφος εἰσχωρήσεώς του ἀλλὰ καὶ διὰ τοὺς ἐξῆς λόγους: κατὰ τὸν μεσαῖωνα καὶ μάλιστα εἰς πόλεις περιτετειχισμένας, ἔνθα μικρὸς εἶναι ὁ διαθέσιμος πρὸς οἰκοδομίαν χῶρος, τὸ σύστημα τῆς κατοικίας ἦτο τελείως διάφορον τοῦ ἐν ἐπιπέδῳ ἐλευθέρῳ χώρῳ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα ἐν Ἑλλάδι καὶ ἀργότερον ἐν Ἀνατολῇ ἐφαρμοζομένου. Ἐν ᾧ δηλαδὴ κατὰ τὴν ἀρχαιότητα καὶ τοὺς πρώτους μετὰ Χριστὸν αἰῶνας οἱ κατοικήσιμοι χῶροι διετάσσοντο ἀνέτως περίξ μιᾶς ἐσωτερικῆς αὐλῆς, ἐν τῇ ὁποίᾳ συνεκεντροῦτο ἡ ὅλη ζωὴ καὶ ἡ δρᾶσις τῆς οἰκογενείας, ἀδιαφορούσης διὰ τὰ ἔξω τῆς οἰκίας συμβαίνοντα, κατὰ τὸν μεσαῖωνα ἡ παλαιὰ ἀπομόνωσις καὶ ὁ μυστικισμὸς καταργοῦνται, οἱ δὲ χῶροι συγκεντροῦνται εἰς ἓν οἶκημα παραλληλεπίπεδον καὶ ἀνώγειον, βλέπον πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις καὶ μὴ περιβάλλον ἀλλὰ περιβαλλόμενον

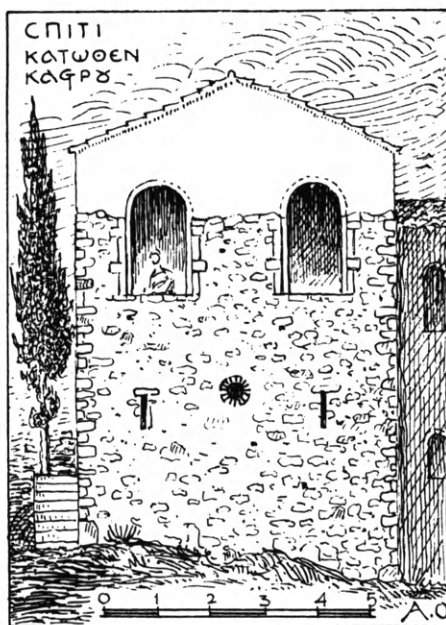
ὑπὸ αὐλῆς⁶⁰. Ἡ ριζική αὕτη μετατροπὴ ὀφείλεται κυρίως εἰς τὰς κρατούσας κατὰ τὸν μεσαιῶνα κοινωνικὰς συνθήκας. Δὲν ἐθεωρεῖτο τῶρα πλέον εὐγενὲς τὸ κατοικεῖν ἰσογείως, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀσφαλές, λόγῳ τῶν οὐχὶ σπανίων ἐπιδρομῶν τοῦ λαοῦ κατὰ τῶν πλουσίων⁶¹. Ἐκρίθη διὰ τοῦτο σκόπιμος ἅφ' ἑνὸς μὲν ἡ συγκέντρωσις τῶν χώρων, ἅφ' ἑτέρου δ' ἡ εἰς τὸν ἄνω ὄροφον μετάθεσις τῆς κατοικίας, τοῦ κατωγείου χρησιμοποιοθέντος ἐφεξῆς μόνον διὰ βοηθητικὰς ὑπηρεσίας ἅμα δὲ καὶ δι' ἀμυντικούς σκοπούς. Διὰ τὸν τελευταῖον δ' ἀκριβῶς τοῦτον λόγον τὸ ἰσόγειον τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ ὄχι μόνον μὲ παχεῖς καὶ στερεοὺς τοίχους κατασκευάζεται, ἀλλ' οὔτε καὶ ἀνὰ παράθυρα συνήθως φέρει πλήν μικρῶν τινῶν φεγγιτῶν, ἐν ᾧ ἅφ' ἑτέρου συχνότατα εἶναι ἐφωδιασμένον μὲ τοξικὰς θυρίδας (εἰκ. 46) ἢ τοξοβολίστρας⁶² ἢ τοξικὰς τρύπας⁶³ (πολεμίστρας) (σπίτι Ζ εἰκ. 46 καὶ ἀρχοντικὸν Α εἰκ. 54).

Ἐχρησιμοποιεῖτο λοιπὸν καὶ ἐν Μυστρᾷ τὸ ἰσόγειον ἄλλοτε μὲν ὡς στάβλος, ἄλλοτε δὲ ὡς ἀποθήκη σιτηρῶν ἢ ἐλαίου, σπανιώτερον δ' ὡς μαγειρεῖον (παλάτια) καὶ ὡς κατοικία τοῦ ὑπηρετικοῦ προσωπικοῦ⁶⁴.

Ἐνίοτε ὑπὸ τὸ δάπεδον τοῦ ἰσογείου ὠρύσσετο λάκκος καλυπτόμενος διὰ κυλινδρικοῦ θόλου (εἰκ. 14 καὶ σπίτι Φραγκοπούλου εἰκ. 98). Ὁ λάκκος οὗτος ἦτο προσωρισμένος νὰ δέχεται ὑγρὸν περιεχόμενον, ὡς ἀποδεικνύει τὸ παχὺ καὶ σκληρὸν ὑδραυλικὸν κονίαμα, διὰ τοῦ ὁποίου καλύπτονται τὰ τοιχώματά του. Τὸ ὑγρὸν δὲ τοῦτο ἡδύνατο νὰ εἶναι καὶ οἶνος, συνηθέστερον ὅμως ἦτο τὸ ἀπὸ τῆς στέγης τοῦ οἰκήματος, τῇ βοηθείᾳ ἀγωγοῦ, συλλεγόμενον ὄμβριον ὕδωρ· ἀπε-

τέλει λοιπόν ὁ λάκκος οὗτος τὸν ὀμβροδέκτην ἢ τὴν κιν-
στέρναν τοῦ σπιτιοῦ⁶⁵, ἣς τὸ ὕδωρ ἤντλειτο διὰ κάδου ἀπὸ
περιστομίδων⁶⁶, κατασκευαζομένων ἄλλοτε μὲν ἐντὸς τοῦ
χώρου τοῦ ἰσογείου (εἰκ. 14) ἄλλοτε δ' ἐκτὸς αὐτοῦ, ἐν τῇ
αὐλῇ ἀλλὰ παρὰ τὸν τοῖχον τοῦ ἰσογείου (σπίτι Φραγκο-
πούλου).

Ὁ χώρος τοῦ ἰσογείου ἦτο πάντοτε ἀδιαίρετος καὶ συνη-
θέστατα ὑπόθολος⁶⁷ ἦτοι κεκαλυμμένος διὰ κτιστῶν θόλων,
οἵτινες ἄλλοτε μὲν ἦσαν κυλινδρικοί (καμάραι) ἄλλοτε δὲ
σταυροθολιακοί⁶⁸ (εἰκ. 98 καὶ 100). Τῶν πύργων, οἵτινες
ἦσαν τετράγωνοι, τὸ ἰσόγειον ἐκαλύπτετο συνήθως διὰ

Εἰκ. 46. Σπίτι μὲ τοξικάς θυρίδας (Ζ).

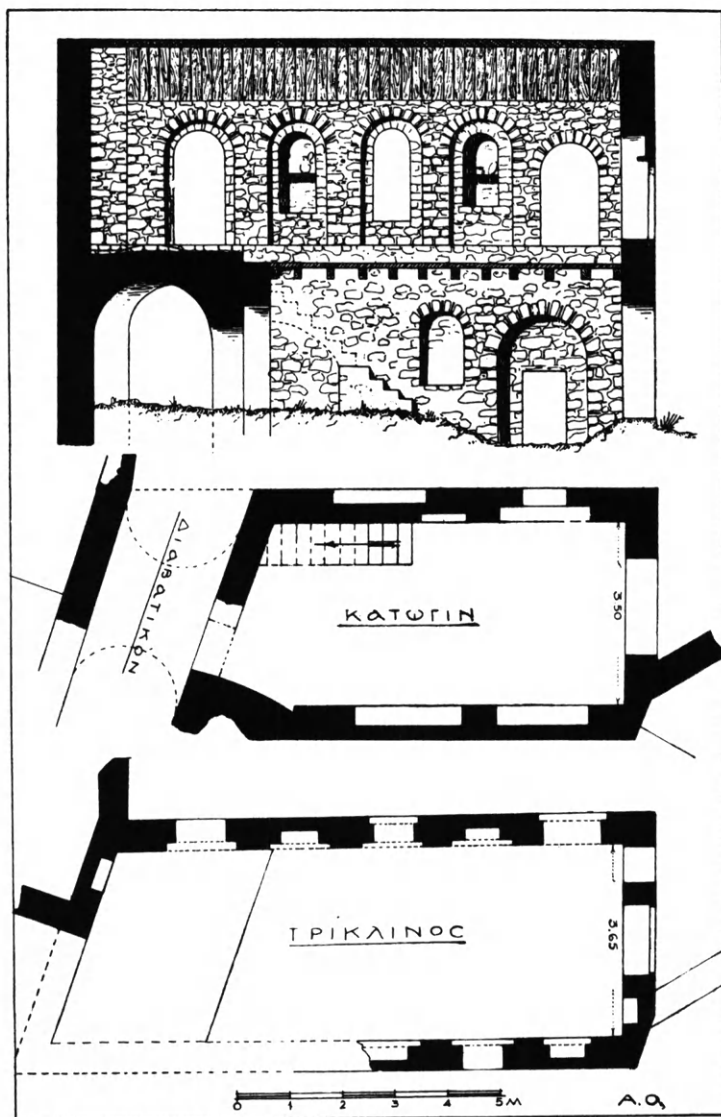
σφαιρικοῦ θόλου, σχήματος ἀσπίδος (εἰκ. 87). Ἀντὶ δὲ θολωτῶν ὀροφῶν συναντῶμεν ἐνίοτε καὶ ξυλῖνας ὀροφᾶς τοῦ ἰσογείου (εἰκ. 87 καὶ σπίτι Ε εἰκ. 49). Οὐχὶ σπανίως ὁ ὑπό-
 θολος χώρος τοῦ ἰσογείου ἦτο κοινόχρηστος ἐν ὅλῳ ἢ ἐν μέ-
 ρει· δὲν ἐκλείετο δηλαδὴ ἀλλ' ἐχρησίμευεν ὡς ἐλευθέρα δίο-
 δος πρὸς γειτονικοὺς δρόμους ἢ σπίτια (εἰκ. 47). Ἐν τοιαύτῃ
 δὲ περιπτώσει ἐκαλεῖτο διαβατικόν⁶⁹ ἢ πάροδος ἢ δημοσία
 καμάρα⁷⁰ (εἰκ. 47 καὶ 48). Ἡ δίοδος ἠδύνατο νὰ το-
 ποθετῇται καὶ καθέτως ἢ λοξῶς πρὸς τὸν μέγαν ἄξονα τοῦ
 κτηρίου, ὅποτε κατελάμβανε τμῆμα μόνον τοῦ ἰσογείου, τοῦ
 ὑπολοίπου δυναμένου νὰ ἔχῃ ξυλίνην ὀροφήν, ὡς συμβαίνει
 εἰς τὸ σπίτι Ε (εἰκ. 49).

Εἰκ. 47. Σπίτι
 μετὰ διαβατικοῦ.

Εἰκ. 48. Καμπύλον ἰσόγειον
 μετὰ διαβατικοῦ.

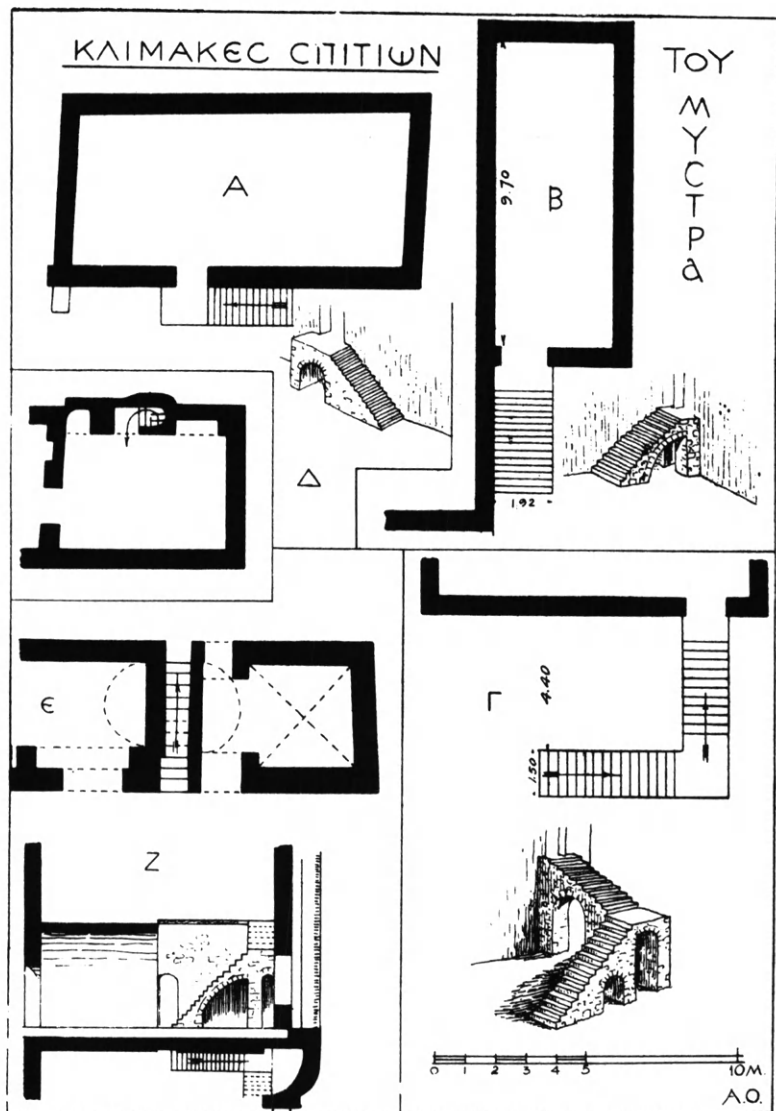
Εικ. 49. Σπίτι άνωγοκάτωγον (Ε) φέρον κάτωθεν λοξόν διαβατικόν.

Κλίμακες

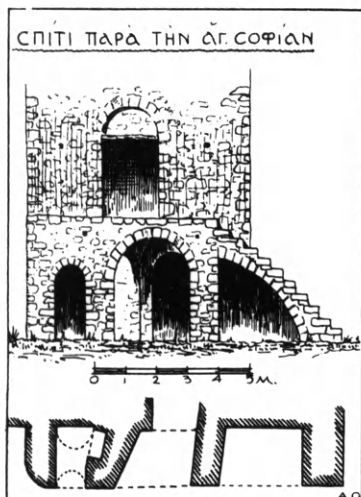
Ἡ ἀπὸ τοῦ ἰσογείου εἰς τὸν ὄροφον ἄνοδος ἐγίνετο διὰ κλιμάκων, αἵτινες ἄλλοτε μὲν ἦσαν ξύλιναι (ξύλосκαλαι⁷¹) ἄλλοτε δὲ πέτριναι κτισταί. Αἱ ξυλόσκαλαι ἦσαν πάντοτε ἐσωτερικαί, συχνάκις ὅμως ὑπῆρχον καὶ κτισταί ἐσωτερικαὶ σκάλαι εἴτε ὁλόκληροι εἴτε κατὰ τὸ ἥμισυ μόνον, ὡς π.χ. εἰς τὸ παρὰ τὴν Μητρόπολιν σπίτι Ρ (εἰκ. 50Ζ) καὶ εἰς τὸ σπίτι Γ τῆς Ἀνω Χώρας. Συνήθως αἱ κτισταὶ κλίμακες ἦσαν ἐξωτερικαί, τοποθετούμεναι εἴτε ἐφαπτομένως τοῦ μακροῦ τοίχου τοῦ ὀρθογωνίου (σπίτι Π εἰκ. 50Α) εἴτε εἰς ἀρκετὴν ἀπ' αὐτοῦ ἀπόστασιν παραλλήλως, ὅποτε ἐκάμπτοντο ὀρθογωνίως ἵνα φθάσωσι μέχρι τοῦ ὀρόφου (σπίτι Μ εἰκ. 50Γ).

Αἱ κτισταὶ κλίμακες, ἐσωτερικαὶ τε καὶ ἐξωτερικαί, εἶχον πλάτος 1 μ. ἕως 1,30, σπανιώτερον 2 μ., τὰ δὲ σκαλοπατιά των, τὰ σκαλιά⁷², ἐστηρίζοντο ἐπὶ τόξων, ἄλλοτε μὲν σχήματος ἡμικυκλικοῦ (εἰκ. 50Α), ἄλλοτε δὲ σχήματος τεταρτοκυκλίου (εἰκ. 50Β)· ἐνίοτε συνυπάρχουσιν ἀμφοτέρω τὰ σχήματα, τὸ μὲν πρῶτον ὑπὸ τὸ πλατύσκαλον τὸ δὲ δεύτερον ὑπὸ τὰ σκαλιά (εἰκ. 50Ζ καὶ 51).

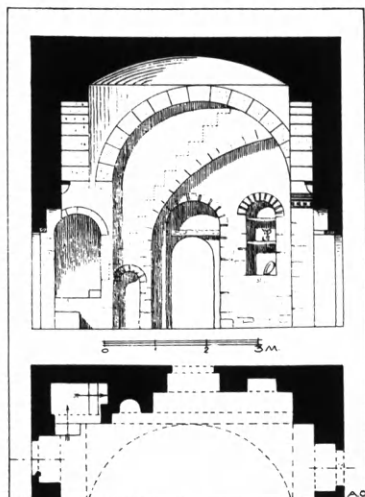
Ἡ ἐπὶ τόξων τοποθέτησις τῶν σκαλίων οὐ μόνον οἰκονομίαν χώρου καὶ ὕλικου συνεπήγετο ἀλλὰ παρείχεν ἅμα εἰς τὰς κλίμακας ἐλαφρότητα καὶ χάριν. Διτηρήθη δ' ἡ διάταξις αὕτη καὶ μέχρι τοῦ 19ου αἰῶνος εἰς τὰ λαϊκὰ σπίτια τῆς Ἑλλάδος⁷³, ἅτινα συνεχίζουν, ὡς γνωστόν, τὴν βυζαντινὴν παράδοσιν. Ἡ κλίμαξ κατέληγεν ἄνω εἰς πλατύσκαλον, ὅπερ ὑπὸ μὲν τῶν Βυζαντινῶν ἐκαλεῖτο ἀκρόσκαλον⁷⁴, ὑπὸ δὲ τῶν νεωτέρων ὀνομάζεται «κεφαλόςκαλο»⁷⁵.

Εἰκ. 50. Εἶδη ἐξωτερικῶν καὶ ἐσωτερικῶν κλιμάκων.

Εἰκ. 51. Ἐξωτερικὴ κλίμαξ
ἐπὶ τόξων (Ἄνω Χώρα).

Εἰκ. 52. Κλίμαξ εὐθεῖα
ἐντὸς τοίχου τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

Εἰκ. 53. Σπίτι Φ. Καμπύλη ἐξοχὴ πρὸς οἰκονομίαν
ἐσωτερικῆς γυριστῆς κλίμακος (ὄρα κάτωφιν ἐν εἰκ. 50Δ).

Εἷς τινας περιπτώσεις κλίμακες, ἄλλοτε εὐθεῖαι (ἄρχον-
τικὸν Α εἰκ. 52) καὶ ἄλλοτε ἐλικοειδεῖς⁷⁶ ἢ γυρισταί⁷⁷, κα-
τεσκευάζοντο ἐντὸς τοῦ πάχους τῶν τοίχων ἢ ἐντὸς μιᾶς
καμπύλης ἐξοχῆς αὐτοῦ ὡς π.χ. εἰς τὸ ὑπεράνω τῶν Ἀγίων
Θεοδώρων σπίτι Φ (εἰκ. 53). Ἄλλοτε πάλιν μία κτιστὴ
σκάλα παρεμβάλλεται ἐγκαρσίως μεταξύ δύο γειτονικῶν
κτηρίων (εἰκ. 50Ε).

Ἀνώγειον

Τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ εἶχον κατὰ κανόνα ἓνα καὶ μόνον
ὄροφον ὑπεράνω τοῦ ἰσογείου, κατ' ἐξαίρεσιν δὲ δύο (σπίτια
Α, Γ, Λ, Τ), ὁπότε ὁ πρῶτος ἦτο χαμηλὸς 1,80 ἕως 2,80 μ.
καὶ θὰ ἐχρησίμευεν εἴτε ὡς ἀποθήκη, εἴτε δι' ἀμυντικούς
σκοπούς, ὅπως συμβαίνει εἰς τὸ ἀρχοντικὸν Α, τοῦ ὁποίου ὁ
πρῶτος ὄροφος, ἔχων ὕψος μόλις 1,80 μ., φωτίζεται μόνον
ἀπὸ τοξικᾶς θυρίδας (πολεμίστρας) (πρβ. εἰκ. 54 καὶ 75).

Ὁ ἄνω ὄροφος κατελαμβάνετο συνήθως ἀπὸ μίαν καὶ μό-
νην μεγάλην αἴθουσαν⁷⁸, σχήματος ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ὀρ-
θογωνίου, σπανιώτερον δὲ καὶ τραπεζοειδοῦς (σπίτι Ε εἰκ.
49), ἥτις ἐνίοτε εἶχε μῆκος φθάνον τὰ 16 (σπίτι Χ) καὶ 18
μ. (σπίτι Λ). Ἡ αἴθουσα αὕτη ἐκαλεῖτο ὑπὸ τῶν Βυζαν-
τινῶν τρίκλινος ἢ τρικλινάριον⁷⁹, ἀντεστοίχει δέ, ὡς λέγει καὶ
ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβ. 1573, 28) πρὸς τὸν
οἶκον τῶν ἀρχαίων οἰκημάτων ἢ καὶ τὸν ἀνδρῶνα· διότι ἐν
αὐτῇ ἡ οἰκογένεια παρέμενε νυκτός τε καὶ ἡμέρας, ἐδῶ
εἰργάζετο, ἔτρωγε, ἐκοιμᾶτο καὶ ἐδέχετο τοὺς ξένους.

Χωρίσματα ὁ τρίκλινος, ὡς εἵπομεν, δὲν ἔφερε· διότι οὐδαμοῦ ἐπὶ τῶν ἐσωτερικῶν κονιαμάτων παρατηροῦνται σχετικὰ ἔχνη· ἂν δὲ παρίστατο ἀνάγκη χωρισμοῦ τμήματός τινος αὐτοῦ – πρὸς σχηματισμὸν κουβουκλίου ἢ ματρωνικίου, ἅτινα σπανίως κατεσκευάζοντο ἐν Μυστρᾷ ὡς ἰδιαίτερα διαμερίσματα (ἀρχοντικὸν Α)– οὗτος ἐγίνετο εἴτε διὰ καλαμοτοίχων εἴτε διὰ ξυλίνων χωρισμάτων, ἅτινα ὠνομάζοντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *φαλσώματα*⁸⁰ ἢ *φάλσοι*⁸¹.

Ἡ στέγη τοῦ τρικλίνου τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾷ ἦτο πάντοτε ξυλίνη, δόρυτος ἦτοι μὲ δύο κλίσεις, καὶ ἐστεγασμένη διὰ κεράμων (κεραμωτή). Τοῦτο ἀποδεικνύεται οὐ μόνον ἐκ τοῦ μικροῦ σχετικῶς πάχους τῶν τοίχων, ὅπερ δὲν θὰ ἡδύνατο νὰ βαστάζῃ θολωτὴν ὀροφήν, ἀλλὰ καὶ ἐκ τῆς κατὰ τὰς στενὰς πλευρὰς τοῦ ὀρθογωνίου ὑπάρξεως τῶν δύο τριγωνικῶν τοίχων, οἵτινες ἀπὴρτιζον τὰ ἀετώματα.

Ἄξιον προσοχῆς εἶναι τὸ σύστημα κατασκευῆς τῶν τοίχων τοῦ τρικλίνου, οἵτινες, καίτοι δὲν προωρίζοντο νὰ βαστάζωσι θόλους, ὅμως κατεσκευάζοντο ὡς οἱ τοῦ ἰσογείου. Οἱ τοῖχοι λοιπὸν οὗτοι, ἐκτισμένοι πάντοτε δι' ἀσβέστου, εἶναι λεπτότεροι τῶν τοῦ ἰσογείου (0,60-0,70) ἀποτελοῦνται δὲ συνήθως ἀπὸ ἑνα σκελετὸν ἐκ διαδοχικῶν τόξων καλῶς ἐκτισμένων, τῶν ὁποίων τὰ κενὰ γεμίζονται μὲ εὐτελεστέραν καὶ μικροτέρου πάχους τοιχοποιίαν. Λόγῳ δὲ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους σκελετοῦ καὶ γεμίσματος γεννῶνται, ἀναλόγως τῆς θέσεως ἐν ᾗ τοποθετεῖται τὸ γέμισμα, ἄλλοτε μὲν τυφλαὶ ἀψίδες ἐξωτερικαί (σπίτια Γ, Δ, Ξ εἰκ. 76-78), ἄλλοτε δὲ κόγχαι ἐσωτερικαί (σπίτια Α, καὶ Ε εἰκ. 55), σπανιώτατα δὲ ἐσωτερικαὶ ἅμα καὶ ἐξωτερικαί. Διὰ τῶν

Εἰκ. 54. Προοπτική ἀναπαράστασις τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

Εἰκ. 55. Ἐσωτερικὸν τῆς οἰκίας Ε.

ἀψίδων δὲ τούτων οὐ μόνον οἰκονομία ὑλικοῦ προκύπτει ἀλλὰ καὶ πλαστικότης ἐσωτερικῶς καὶ ἐξωτερικῶς τοῦ κτηρίου δημιουργεῖται.

Εἰς τὰ γεμίσματα τῶν τόξων ἀνοίγονται ἀφ' ἐνὸς μὲν τὰ κουφώματα τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων ἀφ' ἑτέρου δὲ ἀρμάρια, περὶ ὧν θὰ λεχθῶσι τὰ δέοντα κατωτέρω.

Τὸ δάπεδον τοῦ τρικλίνου, ὅταν μὲν ὑπῆρχε κάτωθεν θόλος, ἐστρώνετο διὰ κονιάματος μεμιγμένου μετὰ τεμαχίων πλίνθων ἢ κεράμων, ὅποτε ἀπετελεῖτο τὸ δωματηρόν⁸² ἔδαφος· ὅταν δὲ ἦτο ξύλινον ἐσχηματίζετο πάτος⁸³, ἦτοι πάτωμα διὰ δοκῶν καὶ σανίδων. Αἱ δοκοί (πάτερα) ἦσαν διατομῆς τετραγώνου (0,23×0,25), ἐτίθεντο δὲ κατ' ἀποστάσεις 0,50-0,60 ἀπ' ἄξονος εἰς ἄξονα, πακτούμεναι ἐντὸς τοῦ τοίχου (εἰκ. 86) ἢ βαίνουσαι ἐπὶ τῆς ἐξοχῆς, ἥτις προκύπτει ἐκ τῆς διαφορᾶς τοῦ πάχους μεταξὺ τοῦ τοίχου τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ ὀρόφου. Κατὰ τὸν χειμῶνα τὸ ἔδαφος θὰ ἐστρώνετο διὰ ταπήτων ἢ ὑφαντῶν, ὡς μανθάνομεν ἐξ ἐπιστολῆς τοῦ περιφήμου μητροπολίτου Ναυπάκτου Ἰωάννου τοῦ Ἀποκαύκου πρὸς τὸν δεσπότην τῆς Ἡπείρου Θεόδωρον Κορνηνὸν τὸν Δούκαν⁸⁴.

Ἐν περιέργον στοιχεῖον ἀπαντᾷ εἰς μίαν τῶν οἰκιῶν τῆς Μεσοχώρας (οἰκία Γ εἰκ. 56): ἐπὶ τῆς μιᾶς τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ἄνω ὀρόφου τῆς, τοῦ τρικλίνου (ἢ δευτέρα κα-

τέρρευσε) εύρίσκονται έντετειγισμένοι, κατὰ κανονικὰς περιπίου ἀποστάσεις καὶ εἰς ὕψος 0,85 ἀπὸ τοῦ δαπέδου, κυλινδρικοὶ πῆλινοι σωλῆνες διαμέτρου 0,13, βαίνοντες διαμπερῶς πρὸς τὸ πάχος τοῦ τοίχου καὶ μὲ ἀμφότερα τὰ ἄκρα των ἀνοικτὰ καὶ πρὸς τὰς δύο παρειάς του.

Οἱ σωλῆνες οὗτοι ἔπαιζον ἀναμφιβόλως ρόλον συνδετικῶν γωνιολίθων, συνδεόντων, ἐλλείψει πλίνθων, τὴν παρειάν τοῦ τοίχου πρὸς τὸ γέμισμα αὐτοῦ. Ἡ ἀπόδειξις τούτου μᾶς ἐδόθη διὰ τοῦ περιελθόντος εἰς ἡμᾶς, μοναδικοῦ, καθ' ὅσον γνωρίζω, παραδείγματος ἑνὸς τμήματος κατεστραμμένου τοίχου πλησίον τῆς Βυρηττοῦ, δημοσιευθέντος ὑπὸ τοῦ Α. Choisy (L'art de bâtir chez les Byzantins, Paris 1883, 13 εἰκ. 7).

Εἰκ. 56. Σπίτι Τ μετὰ πηλίνων έντετειγισμένων σωλῆνων.

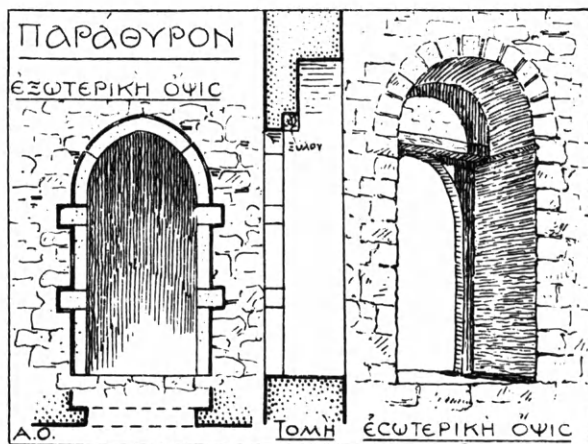
Παράθυρα

Τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν ταῦτοχρόνως παρακυπτικά⁸⁵ καὶ φωτιστικά⁸⁶. διότι κατὰ κανόνα δὲν φέρουσιν ὑπεράνω τὰ μικρότερα ἐκεῖνα ἀνοίγματα ἥτοι τοὺς φεγγίτας τοὺς ὁποίους συναντῶμεν εἰς τὰ ἀρχοντικά τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας ἐν Ἑλλάδι⁸⁷. Εἰς μίαν μόνον περίπτωση οἰκίας, κάτωθεν τοῦ κάστρου, ὑπάρχει ἀκριβῶς ὑπεράνω τοῦ παρακυπτικοῦ παραθύρου ἀνοικτὸς ἡμικυκλικὸς φεγγίτης.

Τόσον τῶν θυρῶν ὅσον καὶ τῶν παραθύρων τὰ κουφώματα ἦσαν κατὰ κανόνα ὀρθογώνια, μὲ ὑπέρθυρα ὅμως πάντοτε τοξωτὰ καὶ δὴ πρὸς μὲν τὸ ἐσωτερικὸν ὑψηλότερα, πρὸς δὲ τὸ ἐξωτερικὸν χαμηλότερα (εἰκ. 57). Καὶ τὸ μὲν ἐσωτερικὸν ὑπέρθυρον ἦτο πάντοτε ἡμικυκλικόν, τοῦ ἐξωτερικοῦ ὅμως τὸ σχῆμα ἐποίκιλλε κατὰ ἐποχάς· οὕτω εἰς μὲν τὰ παλαιότερα σπίτια (13ου καὶ 14ου αἰῶνος) τὸ τόξον εἶναι τεθλασμένον, κατ' ἐπικρατήσαν μίμησιν τῶν φραγκικῶν προτύπων (ἀρχοντικὸν Α εἰκ. 54 καὶ σπίτι Ξ εἰκ. 78)· κατὰ τὸν 14ον αἰῶνα ἔχομεν καὶ τεθλασμένα καὶ ἡμικυκλικά ὑπέρθυρα, ἀπὸ δὲ τοῦ 15ου αἰῶνος καὶ ἐφεξῆς τὸ ὑπέρθυρον ἔχει τὸ σχῆμα τόξου κύκλου (χαμηλωμένον). Οὐ μόνον δὲ χαμηλότερον ἀλλὰ καὶ στενότερον ἦτο ἐμπρὸς τὸ παράθυρον· διότι τὸ πώρινον αὐτοῦ πλαίσιον ἐτίθετο ἐντὸς τοῦ κουφώματος, οὕτως ὥστε νὰ σχηματίζῃ μὲ τὰ τοιχώματα γωνίας, ἐντὸς τῶν ὁποίων καὶ ἐτοποθετοῦντο τὰ δύο ὄρθια ξύλα τοῦ τετραξύλου (κάσσας) τοῦ σφαλίσματος. Ἦτο δὲ τὸ τετράξυλον τοῦτο, χάριν εὐκολίας τῆς κατασκευῆς, πάντοτε ὀρθογώνιον,

τοῦ ἄνω ὀριζοντίου τοῦ ξύλου τοποθετουμένου εὐθὺς ὀπισθεν τῆς κλειδῆς τοῦ ἐξωτερικοῦ πλαισίου καὶ πακτουμένου ἐντὸς τῶν ἐκατέρωθεν τοίχων. Σήμερον τὰ ξύλα θεβαίως δὲν σφύζονται, διατηροῦνται ὅμως αἱ σχετικαὶ ὁπαὶ τῆς πακτώσεως. Ὑπεράνω τῶν ξύλων τούτων ἐκτίζετο ἐλαφρὸν τύμπανον (εἰκ. 57), πάχους ὅσον τὸ τοῦ ξυλίνου ὑπερθύρου, ὅπερ ἔφρασσε τὸ μεταξὺ τῆς κάσσης καὶ τῆς ὑψηλοτέρας ἐσωτερικῆς καμάρας κενόν. Τὸ τύμπανον τοῦτο εἰς ἄλλα μὲν παράθυρα εἶχε τὴν ἔξω του ἐπιφάνειαν εἰς τὸ αὐτὸ ἐπίπεδον πρὸς τὸν τοῖχον, ἄλλοτε ὅμως εἰσεῖχε κατὰ τι, σχηματιζομένης ἀβαθοῦς κόγχης (σπίτι Ψ' εἰκ. 58 καὶ ἀρχοντικὸν Α εἰκ. 86), ἥς τὸ βάθος διεκοσμεῖτο διὰ γεωμετρικῶν κοσμημάτων.

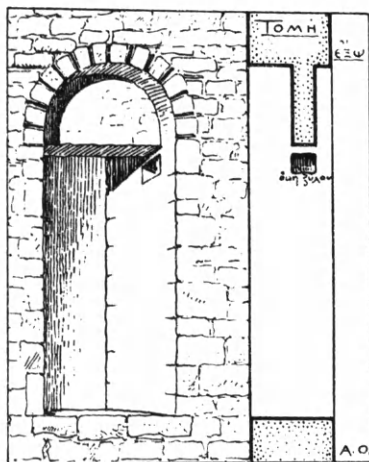
Ἐνίοτε εἰς τὸ ὕψος τοῦ ξυλίνου ὑπερθύρου παρατηροῦνται ἐσωτερικῶς ἐλαφραὶ ὀριζόντιοι, πάχους 0,04, ἐγκοπαὶ ἐπὶ

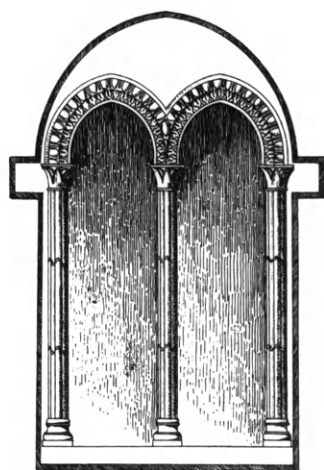
Εἰκ. 57. Ἐξωτερικὴ καὶ ἐσωτερικὴ ὄψις παραθύρου καὶ τομὴ κατακόρυφος.

τῶν ἐκατέρωθεν τοιχωμάτων, διήκουσαι καθ' ὅλον τὸ πάχος τοῦ τοίχου, καὶ μαρτυροῦσαι, ὅτι ὑπῆρχε ποτὲ εἰς τὸ ὕψος αὐτὸ ὀριζόντιος ὀροφή τοῦ κουφώματος, ἣτις θὰ εἶναι βεβαίως τὸ ὑπὸ τοῦ Ἀρμενοπούλου (Ἐξάβιβλος II, IV, 29) ἀναφερόμενον ἱμάντωμα. Καὶ αὐτὰ δὲ τὰ πλάγια τοιχώματα τοῦ παραθύρου θὰ ἦσαν συχνὰ ἐπενδεδυμένα διὰ ξύλων, ὡς συμβαίνει καὶ εἰς τὰ ἀρχοντικά τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Ἐν τῇ περιπτώσει ὑπάρξεως ὀροφῆς, τὸ ὑπεράνω αὐτῆς καὶ τῆς καμάρας ἡμικυκλικὸν κενὸν δὲν ἐφράσσετο ἄλλ' ἐχρησίμευεν ὡς ἀρμάριον (ἀρχοντικὸν Α εἰκ. 87).

Τὰ παράθυρα ἐκλείοντο ἐμπρὸς δι' ὑαλοπινάκων φυτευμένων ἐντὸς ξυλίνου ἢ γυψίνου σκελετοῦ, ὡς ἐγένετο καὶ εἰς τοὺς βυζαντινοὺς ναοὺς⁸⁸. Ἐκαλοῦντο δ' οἱ ὑαλοπίνακες

Εἰκ. 58. Ὅψις καὶ τομὴ παραθύρου μετὰ εἰσέχοντος τυμπάνου (σπίτι Ψ').

Εἰκ. 59. Δίλοβον παράθυρον οἰκίας Υ'.

οὔτοι σπέτλα ἢ σφέτλα (specula), ὡς μανθάνομεν ἐκ τοῦ Θεοδώρου Προδρόμου⁸⁹, λέγοντος ὅτι εἰς τὴν οἰκίαν του δὲν ἀπέμεινεν «οὐ γύψος οὐδὲ σπέτλον». Ἐπειδὴ ὅμως ἡ ὕαλος ἦτο δαπανηρά⁹⁰, τὰ περισσότερα παράθυρα φαίνεται ὅτι ἐκλείοντο διὰ ξυλίνων φύλλων (σφαλίσματα, κλεῖστρα), ἡσφαλίζοντο δ' ἐμπρὸς διὰ δρυφάκτων ἥτοι δικτυώματος ἐκ ράβδων ξυλίνων ἢ σιδηρῶν, καθέτως διασταυρουμένων⁹¹. Τὸ δικτύωμα τοῦτο ὠνομάζετο ἐνίοτε καὶ κλουβίον⁹².

Εἰς τὸ κάτω μέρος τῶν παραθύρων ὑπῆρχον ἐνίοτε καὶ κτιστὰ πεζούλλια⁹³, ὅμοια πρὸς τὰ τῶν παραθύρων τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου (εἰκ. 41). Ἐπὶ τῶν πεζουλλίων τούτων καθήμεναι αἱ δέσποιναι παρηκολούθουν τὰ ἐν τῇ ὁδῷ ἢ τῇ γειτονίᾳ συμβαίνοντα⁹⁴.

Τὰ παράθυρα τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν κατὰ κανόνα μονόλοβα. Εἰς μίαν μόνον περίπτωσιν (σπίτι Υ') ἔχομεν διλόβον ἄνοιγμα, μὲ κιονίσκους εἰς σχῆμα δέσμης καὶ πώρινα τεθλασμένα τόξα, κοσμούμενα μὲ κλασσικίζουσιν διακόσμησιν ἐξ ὧν καὶ λεσβίου κυματίου μετ' ἐκφυλισμένων φυλλωμάτων (εἰκ. 59).

Θύραι

Αἱ θύραι ἢ πόρται⁹⁵ τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ διεμορφοῦντο ἀρχιτεκτονικῶς ὅπως καὶ τὰ παράθυρα. Ἦσαν δηλαδὴ καὶ αὐταὶ τοξωταὶ καὶ ἔφερον ἐξωτερικῶς μὲν χαμηλότερον πώρινον πλαίσιον, ἐσωτερικῶς δ' ἐκαλύπτοντο ὑπὸ ὑψηλοτέρου, ἡμικυκλικοῦ πάντοτε, ὑπερθύρου, ὅπερ, ὅσάκις ὑπῆρχεν ἱμάντωμα, ἐσχημάτιζεν ἀρμάριον (εἰκ. 86 καὶ 87).

Τὰ θυρόφυλλα ἦσαν βεβαίως ξύλινα, καρφωτὰ ἢ περαστά⁹⁶, ἐκρεμῶντο δ' ἀπὸ τῶν ξυλίνων, ὀρθογωνίου πάντοτε σχήματος, τετραξύλων, ἅτινα ἐτοποθετοῦντο εὐθὺς ὀπισθεν τοῦ πωρίνου ἐξωτερικοῦ πλαισίου.

Αἱ ἐξώθυραι, χάριν μείζονος ἀσφαλείας, ἐκλείοντο ὅχι μόνον διὰ τοῦ κλείθρου ἀλλὰ καὶ διὰ μεγάλου ξυλίνου μοχλοῦ, τιθεμένου ὀριζοντίως περὶ τὸ μέσον τοῦ ὕψους τῆς θύρας καὶ εὐθὺς ὀπισθεν τῶν θυροφύλλων. Ὁ μοχλὸς οὗτος εἰσεχώρει εἰς δύο τετραγώνους ὀπὰς, ἀνοιγομένης ἐπὶ τοῦ σταθμοῦ τῆς θύρας· ἐκ τῶν ὀπῶν δὲ τούτων ἡ μὲν μία εἶχε μικρὸν βάθος (0,20), ἡ ἄλλη ὅμως ἦτο τόσον βαθεῖα, ὥστε νὰ δύναται νὰ περιλάβῃ ὅλον τὸ μῆκος τοῦ μοχλοῦ, ἵνα δύναται νὰ ἀνοίγῃ ἡ θύρα. Οἱ ξύλινοι μοχλοὶ ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν ρωμανήσια⁹⁷ ἢ σέραι. Μοχλοὶ⁹⁸ δὲν εὐρέθησαν εἰς Μυστρᾶν, διετηρήθη ὅμως εἰς τὸ ὀπισθεν τοῦ ἀρχοντικοῦ Α σπίτι ἡ μακρά (1,80) ὀπή, ἣτις ἐδέχετο τὸν μοχλὸν (εἰκ. 86).

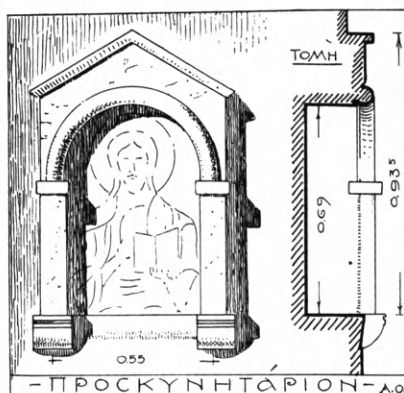
Ἀρμάρια

Ὡς εἰς τὰ κτήρια τῆς Κωνσταντινουπόλεως⁹⁹, οὕτω καὶ εἰς τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ, ἡνοίγοντο ἐπὶ τῶν τοίχων εἰς μικρὸν ἀπὸ τοῦ ἐδάφους ὕψος, πολυάριθμα κογχάρια¹⁰⁰ καλούμενα καὶ ἀρμάρια ἢ καὶ τοιχαρμάρια¹⁰¹, χρησιμοποιούμενα πρὸς ἀποθήκευσιν τροφίμων, μικρῶν οἰκιακῶν σκευῶν κλπ. Εἶχον δὲ ταῦτα σχῆμα ὀρθογώνιον, πλάτους περίπου 0,60, ὕψους 1,20 καὶ βάθους 0,30-0,40, καὶ ἀπέληγον ἄνω πάντοτε εἰς ἡμικύκλιον (εἰκ. 49, 87, 88, 94). Καθ' ὕψος τὰ ἀρμάρια διηροῦντο δι' ὀριζοντίων χωρισμάτων, ἅτινα ὠνομά-

ζοντο πάτοι¹⁰² καὶ ἦσαν ἄλλοτε μὲν ξύλινα, συνηθέστερον ὅμως ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν. Ὅτι δὲ τὰ περισσότερα ἀρμαρία θὰ ἐκλείοντο διὰ ξυλίνων φύλλων συνάγομεν ἐκ τοῦ Πτωχοπροδρόμου, ὅστις συχνὰ ὁμιλεῖ περὶ «κλειδωμένων ἀρμαρίων»¹⁰³.

Προσκυνητάρια

Πλὴν τῶν ἀρμαρίων, ὑπῆρχον εἰς τινὰ διαμερίσματα ἰδιαιτέραι θαθύνσεις ἐν αἷς ἐτοποθετοῦντο αἱ ἄγαι εἰκόνες. Αἱ θαθύνσεις αὗται εὐρίσκοντο συνήθως ἐπὶ τῶν ἀνατολικῶν τοίχων ἢ εἰς τὴν ἀνατολικὴν ἄκραν τῶν βορείων. Ἦσαν καὶ αὐταὶ τοξωταί, περιεβάλλοντο δ' ἐνίοτε ὑπὸ πλουσίων, ἐξεχόντων ἢ μὴ, πλασιῶν. Δύο τοιαῦτα πλαίσια, ναόμορφα, ἀποτελούμενα ἐκ δύο κιονίσκων ἀνεχόντων τριγωνικὸν ἀέτωμα (εἰκ. 60 καὶ 88), σφύζονται εἰσέτι ἐν τῷ ὁρόφῳ τοῦ πύργου

Εἰκ. 60. Προσκυνητάριον τοῦ πύργου τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

τοῦ ἀρχοντικοῦ Α, τεταγμένα ἐκατέρωθεν τῆς θύρας τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Θὰ περιέβαλλον δὲ ταῦτα βεβαίως τὰς εἰκόνας τοῦ Χριστοῦ καὶ τῆς Παναγίας, ὧν ὅμως δυστυχῶς οὐδὲν ἶχνος σφύζεται¹⁰⁴.

Ἡλιακοὶ

Οἱ τρίκλινοι ἔφερον συχνάκις ἐξώστας, οὓς οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον *ἡλιακοὺς*¹⁰⁵. Εἰς τὸν Μυστρᾶν ἄλλοι μὲν *ἡλιακοὶ* ἦσαν μετέωροι, ἄλλοι δὲ πάλιν ἐσχηματίζοντο δι' ὀπισθοχωρήσεως τοῦ τοίχου τοῦ τρικλίνου καὶ δημιουργίας μικροῦ δώματος, βαίνοντος ἐπὶ τοῦ ἐξέχοντος κατωγείου (εἰκ. 61). Οἱ δεῦτεροι δ' οὗτοι θὰ εἶναι ἀναμφιβόλως οἱ ὑπὸ τῶν ἐγγραφῶν μνημονευόμενοι *δωματηροὶ ἡλιακοὶ*.

Οἱ μετέωροι *ἡλιακοὶ* εἶχον ἐξοχήν μικράν, 0,50-0,60 μ. (ἀρχοντικὸν Α)· τοῦναντίον οἱ *δωματηροὶ* εἶχον πλάτος φθάνον μέχρι 2 μ. (σπίτια Λάσκαρη εἰκ. 99 καὶ Φραγκοπούλου εἰκ. 61) τὸ δὲ σχῆμα τῶν ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον στενοεπίμηκες¹⁰⁶ καὶ δὴ καὶ τραπεζοειδές (σπίτια Λάσκαρη εἰκ. 100 καὶ Ν εἰκ. 62). Ὅπως δὲ οἱ μετέωροι οὕτω καὶ οἱ *δωματηροὶ ἡλιακοὶ* ἐστήριζον τὸ ἐξέχον αὐτῶν μέρος ἐπὶ τοξυλλίων φερομένων ὑπὸ κιλλιδάντων (εἰκ. 62). Ἦσαν δ' οἱ κιλλιδάντες οὗτοι λίθινοι συνήθως μὲν ἐκ σχιστολίθου ἐνίοτε δ' ἐκ σκληροῦ ἀσβεστολίθου (σπίτι Φραγκοπούλου) καὶ ἐσχηματίζοντο ἐκ τριῶν καθ' ὕψος τεμαχίων (εἰκ. 61 καὶ 63), ὧν ἕκαστον ὑπερκείμενον ἐξεῖχε τοῦ ὑποκειμένου, ὥστε νὰ δημιουργῇται κρέμασις φθάνουσα κάποτε τὰ 0,55 μ. Τὸ σχῆμα τῶν ἀπαρτιζόντων τοὺς κιλλιδάντας τεμαχίων ἦτο ἄλλοτε μὲν παρα-

βολικὸν ἄλλοτε δὲ τραπεζοειδές. Ἐκοσμοῦντο δ' ἐνίοτε τὰ μέτωπα τῶν λίθων καὶ δι' ἀναγλύφων μορφῶν ἢ κοσμημάτων (σπίτι Φραγκοπούλου εἰκ. 61). Ἐνὸς ἡλιακοῦ οἱ κιλλίβαντες ὑπεστηρίζοντο δι' ὀρθογωνίων ποδαρικῶν διηκόντων μέχρι τοῦ ἐδάφους (σπίτι Γ' Ἀνω Χώρας εἰκ. 64). ἡ συνολικὴ ἔξοχὴ τοῦ κιλλίβαντος ἐκεῖ φθάνει τὰ 0,65.

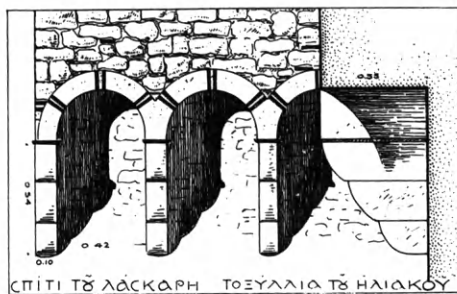

Εἰκ. 61. Ἡλιακός (σπίτι Φραγκοπούλου).

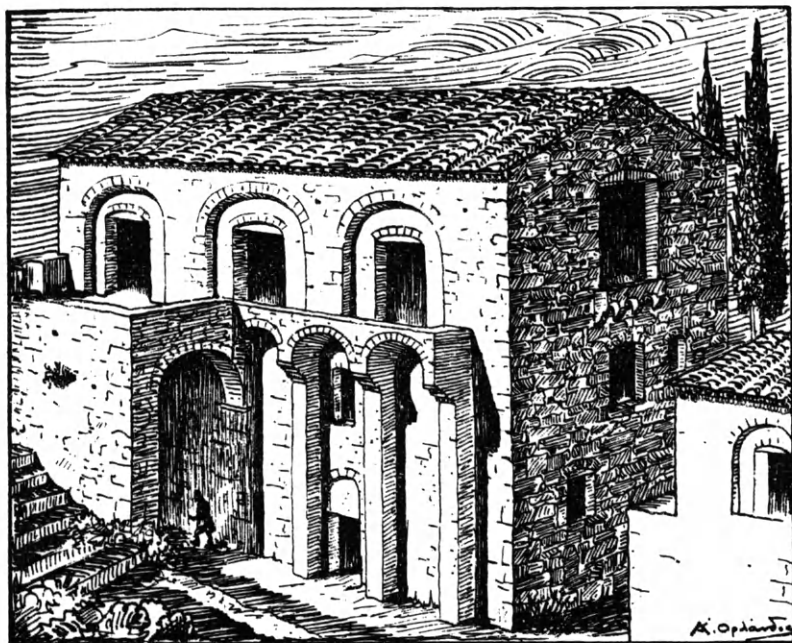
Τὰ ἐπὶ τῶν κιλλιβάντων θαίνοντα τοξύλλια εἶχον πάντοτε πωρίνους τοὺς θολίτας, κατὰ τοὺς ἄρμους τῶν ὁποίων παρνεβάλλοντο καὶ μία ἢ δύο πλίνθοι. Τέλος τὸ ὕπερθεν τῶν τοξυλλίων στηθαῖον κατεσκευάζετο πάντοτε κτιστόν.

Εἰκ. 62. Σπίτι μετὰ τραπεζοειδοῦς ἡλιακοῦ (N).

Εἰκ. 63. Τοξύλλια ἡλιακοῦ.

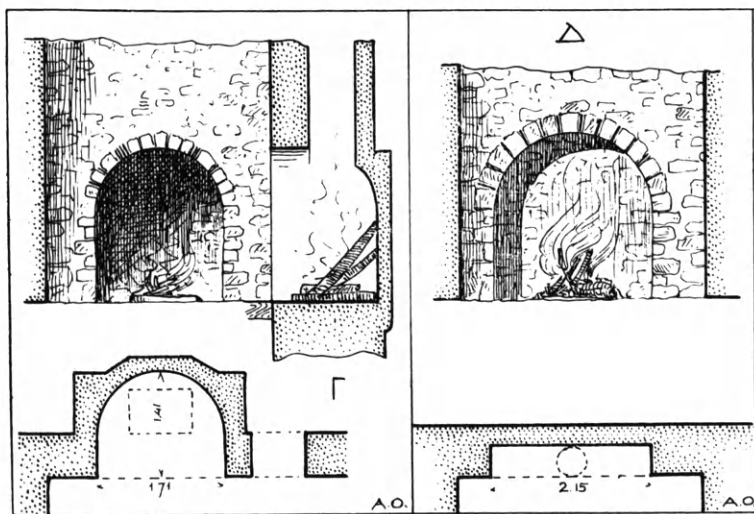
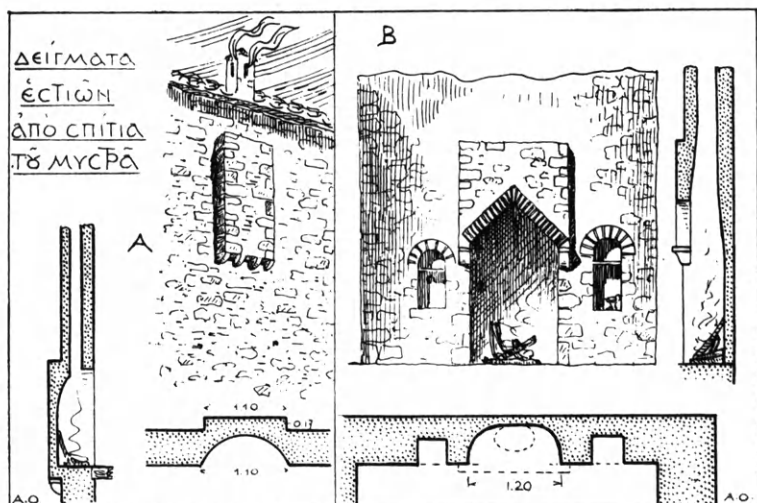
Εἰκ. 64. Σπίτι Γ. Ἀναπαράστασις.

Τὰ τοξύλλια τῶν ἡλιακῶν τοῦ Μυστρᾶ ἐπαρλληλίσθησαν ὑπὸ τοῦ Struck πρὸς γενοατικὰ καὶ ἐνετικά ἀκροπυργώματα (ὄρα ἐν Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 113), πρὸς ᾧ πράγματι ἔχουσι μεγάλην συγγένειαν. Ὅμοια ἐν τούτοις τοξύλλια ἀπαντῶσιν καὶ εἰς τὸ παλάτιον τοῦ Τεκφούρ-Σεραί τῆς Κωνσταντινουπόλεως¹⁰⁷.

Οἱ τε μετέωροι καὶ οἱ δωματηροὶ ἡλιακοὶ τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν ἀσκεπεῖς¹⁰⁸ ἤτοι οὐχὶ κεκλεισμένοι πέραξ διὰ ταβλῶ-
τοῦ, δίκην σαχνισιοῦ ἢ ξεπεταχτοῦ¹⁰⁹, ὡς βλέπομεν εἰς θυζαντινὰς μικρογραφίας¹¹⁰ καὶ εἰς σπίτια τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας. Τονίζω δὲ τοῦτο, διότι ἐγράφη¹¹¹, ὅτι ἐν Μυστρᾶ ὑπῆρχον καὶ κλειστοὶ ἐξῶσται. Οἱ δ' ὑποστηρίζαντες τὴν γνώμην ταύτην ἤχθησαν εἰς αὐτὴν ἐκ τῆς ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ ἀρχοντικοῦ Α καὶ τῆς οἰκίας Λάσκαρη ὑπάρξεως ὁπῶν διὰ ξυλίνας δοκούς, αἵτινες ὅμως προφανῶς δὲν ἀνήκουσιν εἰς ξύλινον ἐξώστεγον ἀλλ' εἰς τὰς σκαλώσεις (σκαλωσιές) τοῦ κτηρίου.

Ἑστία

Ἡ ἐστία (ἰστιὰ¹¹²) τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ, χρησιμοποιομένη συνήθως διὰ τε τὴν θέρμανσιν τῶν ἐνοίκων καὶ τὴν ὄπτησιν τῶν φαγητῶν, δὲν εὑρίσκεται ἐν τῷ κέντρῳ τοῦ τρικλίνου ἀλλὰ τοποθετεῖται εἴτε παρὰ τὴν γωνίαν αὐτοῦ εἴτε ἐν τῷ μέσῳ τῆς στενῆς πλευρᾶς τῆς αἰθούσης, ἥτις εἶναι συνήθως ἡ βόρειος ἢ ἡ δυτική. Αἱ ἐστίαὶ ἦσαν ἰσόγειοι¹¹³, ἔκαιον δὲ διὰ ξύλων (εἰκ. 65). Ἐν ὀριζοντίᾳ τομῇ ἦσαν

Εἰκ. 65. Ἑστίαι σπιτιῶν τοῦ Μυστρά.

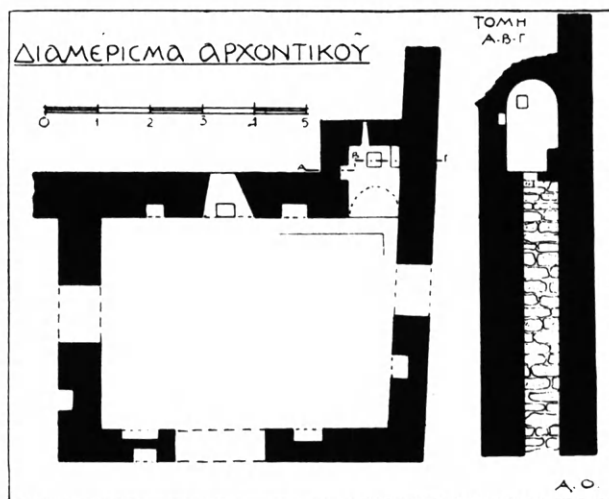
ήμικυκλικαί, με μεγάλην ἐνίοτε διάμετρον 1,71 (εἰκ. 65Γ), ἔνεκα τῆς ὁποίας συχνὰ ἐξέχουσι πρὸς τὰ ἔξω ἄλλοτε με σχῆμα ὀρθογώνιον (εἰκ. 65Α) καὶ ἄλλοτε με σχῆμα ἡμιεξάγωνον (εἰκ. 65Γ). Τὸ ἐξέχον δὲ τοῦτο τμήμα τῆς ἐστίας ὑπεστηρίζετο συνήθως διὰ λιθίνων κιλλιβάντων (φουρυσίων) παραβολικῆς μορφῆς (εἰκ. 65Α). Ὅσον ἀφορᾷ εἰς τὸ ἐσωτερικὸν ἄνοιγμα τῆς ἐστίας παρατηροῦμεν, ὅτι τοῦτο διεμορφοῦτο συνήθως ὡς ἡμικύκλιον, ἄλλοτε μέγα καὶ ὑψηλόν (εἰκ. 65Δ) καὶ ἄλλοτε χαμηλότερον, ἐνίοτε δὲ καὶ ὡς τρίγωνον (εἰκ. 65Β)· ἐκτίζετο δὲ πάντοτε διὰ πλίνθων καὶ ἐξεῖχε πρὸς τὸ ἐξωτερικὸν οὐχὶ ὅμως καὶ πρὸς τὸ ἐσωτερικόν, ὡς συμβαίνει εἰς τὰ μεταγενέστερα σπίτια τῆς Τουρκοκρατίας. Αἱ καπναπαγωγοὶ εἶχον συνήθως τετράγωνον ἢ ὀρθογώνιον διατομήν· δὲν γνωρίζομεν ὅμως πῶς κατέληγον ἄνω, διότι δυστυχῶς οὐδεμία διεσώθη ἀρχαία καπνοδόχος.

Μαγειρεῖα

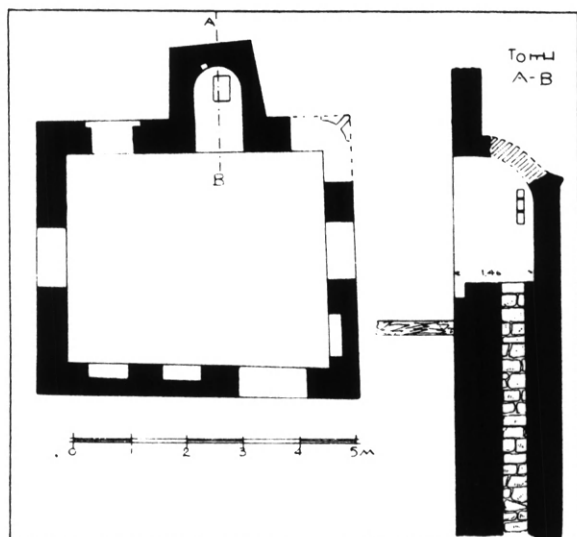
Εἰς τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ δὲν ὑπῆρχον ἰδιαίτερα διαμερίσματα χρησιμοποιούμενα ἀποκλειστικῶς ὡς μαγειρεῖα. Τὸ φαγητὸν λοιπὸν θὰ παρεσκευάζετο πιθανώτατα εἰς τὴν ἐστίαν τοῦ τρικλίνου, ὅστις, κατὰ ταῦτα ἀνῆκεν εἰς τὸ εἶδος ἐκεῖνο τῶν κατοικιῶν, ὅπερ οἱ Γερμανοὶ ὀνομάζουσι Wohnküche. Ὅπου δὲ δὲν ὑπάρχουσιν ἐστίαι εἰς τὸν τρίκλινον θὰ πρέπει νὰ δεχθῶμεν ὅτι τὸ φαγητὸν θὰ ἡτοιμάζετο εἴτε ἐν τῷ ἰσογείῳ¹¹⁴, εἴτε ἐν τῷ τρικλίνῳ μὲν ἀλλ' ἐπὶ κινητῶν ἐστιῶν (φουβούδων).

Ἀποχωρητήρια

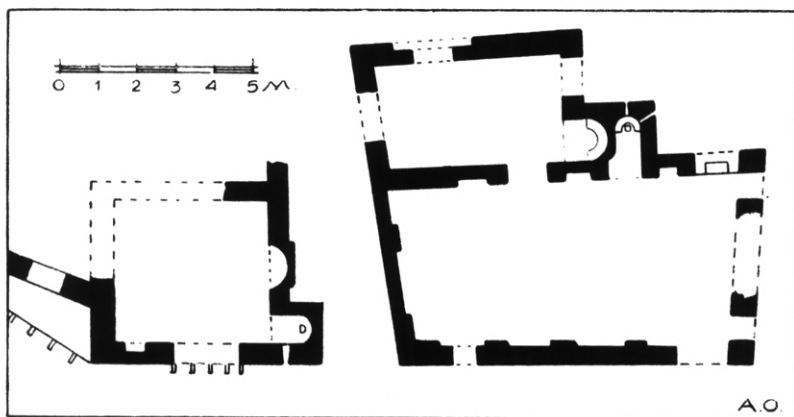
Τὰ ἀποχωρητήρια τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρά δὲν ἦσαν εἰς ἀπομεμονωμένους ἢ μακρὰν τῶν οἰκημάτων κειμένους χώρους ἀλλ' εὐρίσκοντο ἐντὸς ἐνὸς μυχοῦ αὐτοῦ τούτου τοῦ τρικλίνου. Ὁ μυχὸς δ' οὗτος, κείμενος εἴτε εἰς μίαν τῶν γωνιῶν (εἰκ. 66 καὶ 68) εἴτε εἰς τὸ μέσον μιᾶς τῶν πλευρῶν τῆς αἰθούσης (εἰκ. 67 καὶ 68), εἶχε πάντοτε σχῆμα ὀρθογώνιον· ἀπετέλει δηλαδὴ μικρὸν οἶκον ἢ ἐξέδραν, δι' ὃ καὶ οἰκίσκος¹¹⁵ ἢ ἐξέδρα¹¹⁶ ὠνομάζετο ἐνίοτε ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν. Ὁ οἰκίσκος τοῦ ἀποχωρητηρίου ἐκαλύπτετο διὰ κυλινδρικοῦ θόλου εἶχε δὲ τὸ δάπεδον αὐτοῦ κατὰ μίαν βαθμίδα ὑψηλότερον τοῦ τῆς αἰθούσης. Θύραν πρὸς τὸν τρίκλινον δὲν ἔφερε καὶ φαίνεται ὅτι ἐκλείετο ἀπλῶς διὰ βήλου (βηλόθυρον¹¹⁷). Μικρὰ

Εἰκ. 66. Διαμέρισμα μετ' ἀποχωρητηρίου.

Εἰκ. 67. Αἶθουσα μετ' ἀποχωρητηρίου.

Εἰκ. 68. Αἶθουσαι μετ' ἀποχωρητηρίων.

τοξική θυρίς ἐχρησίμευε διὰ τὸν ἀερισμὸν ἢ τὸν φωτισμὸν, συνήθως δὲ στενὸν τι ἀρμάριον, ἀνοιγόμενον ἐπὶ τοῦ τοίχου (εἰκ. 67), ἐχρησίμευε πρὸς ἀπόθεσιν τῆς λυχνίας ἢ ἄλλου τινὸς χρειώδους. Ἡ ὀπή ἀφοδεύσεως ἦτο ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον ἡμικυκλική, περιβαλλομένη ὑπὸ κτιστοῦ θρανίου. Ὁ δὲ συνεχίζων αὐτὴν πρὸς τὰ κάτω ἀγωγὸς ἦτο κτιστὸς καὶ κατὰ τὰς τέσσαρας αὐτοῦ πλευράς, σχηματιζομένου ἐξωτερικῶς πύργου, ὡς ἐμφαίνεται καὶ ἐν τῇ εἰκόνι 69. Ἡ διάτα-

Εἰκ. 69. Πύργοι ἀποχωρητηρίων ἐξωτερικῶν.
Συνοικία Μητροπόλεως.

ξίς τοῦ προεξέχοντος πύργου τῶν ἀποχωρητηρίων διετηρήθη καὶ κατὰ τοὺς χρόνους τῆς Τουρκοκρατίας εἰς τε τὰς νήσους¹¹⁸, τὴν Μακεδονίαν, τὴν Θεσσαλίαν καὶ τὴν Πελοπόννησον.

Στέγαι

Αἱ στέγαι τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἦσαν πάντοτε ξύλιναι κεραμωταὶ καὶ δὴ δικλινεῖς ἢ δίρρυτοι. Οὐδέποτε διεμορφοῦντο ὡς δώματα, ὡς ὑπέθεσεν ὁ Struck¹¹⁹. Θὰ ἦτο ἄλλως τε παράλογος ἢ δι' ὀριζοντίας στέγης κάλυψις εἰς τὰς κλιτύς τοῦ Ταῦγέτου, τὰς ὁποίας συχνὰ ἐπισκέπτονται αἱ χιόνες, ἔτι δὲ συχνότερον αἱ βροχαί. "Οτι δ' αἱ στέγαι ἦσαν δικλινεῖς ἀποδεικνύουσι περιτράνως οἱ διασωθέντες τριγωνικοί τοῖχοι τῶν στενῶν πλευρῶν τῶν κτηρίων. Εἰς τὸ ἀρχοντικὸν Α (εἰκ. 86) ἐκεῖ ὅπου ἡ κεκλιμένη στέγη τοῦ τρικλίνου συναντᾷ τὸν τοῖχον τοῦ πύργου ἐλήφθη πρόνοια ὅπως μὴ εἰσρέωσι τὰ ὕδατα διὰ τοῦ ἄρμου τῆς συναντήσεως. Ἐτοποθετήθη πρὸς τοῦτο ὑπεράνω τῆς διρρύτου στέγης ἐλαφρῶς κεκλιμένον γεῖσον ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν, ὅπερ ἀπέτρεπε τὰ ἐκ τοῦ πύργου καταρρέοντα ὕδατα νὰ λείχωσι τὸν τοῖχον καὶ εἰσέρχωνται διὰ τοῦ ἄρμου εἰς τὸν τρίκλινον.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὰς ξυλῖνας ὀροφὰς τῶν τρικλίνων αἱ ὀροφαὶ τῶν πύργων ἦσαν θολωταὶ ἐν σχήματι ἀσπίδων στηριζομένων διὰ τεσσάρων τόξων ἐπὶ ἰσαρίθμων ποδαρικῶν τοποθετημένων κατὰ τὰς γωνίας (εἰκ. 87 καὶ 88). Αἱ αἰθουσαι δ' αὗται θὰ πρέπει ἴσως νὰ ταυτισθῶσι πρὸς τὰς ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις μνημονευομένας ὑποσφαίρους¹²⁰ αἰθούσας.

Προσόψεις

Οἱ τοῖχοι τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ εἶναι ἐκτισμένοι διὰ λίθων συνδεομένων διὰ κονιάματος ἐξ ἀσβέστου καὶ ἄμμου. Τοιοῦτοι τοῖχοι ὀνομάζονται συχνότατα ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις ἐγγώρυγοι¹²¹. Συχνότατα εἰς τὴν τοιχοποιίαν αὐτὴν παρεμβάλλονται κατὰ τὴν ἐξωτερικὴν ἐπιφάνειαν —τὸ πρόσωπον— καὶ πλίνθοι (βήσαλα) εἴτε ἀκέραιαι καὶ καθ' ὀριζοντίας σειράς, ὅταν τὸ σύστημα εἶναι ἰσόδομον (σπίτι Λάσκαρη εἰκ. 70 καὶ πύργος ἀρχοντικοῦ εἰκ. 75), εἴτε λοξαὶ καὶ τεμαχισμέναι, ὅταν τὸ σύστημα εἶναι ἀκανόνιστον, τοῦθ' ὅπερ συμβαίνει εἰς τὰς πλείστας τῶν περιπτώσεων.

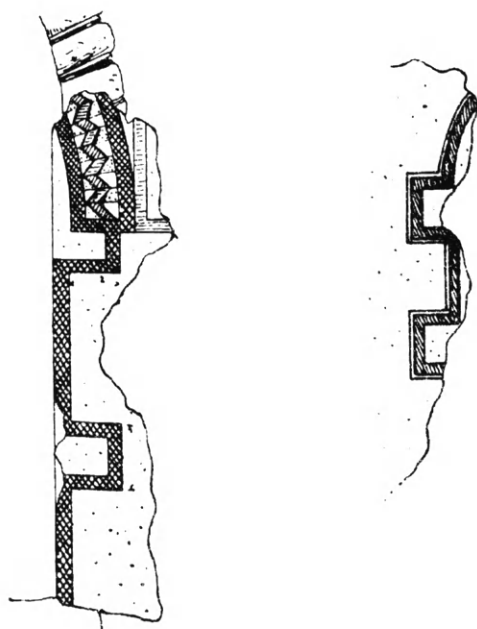
Εἰκ. 70. Σπίτι τοῦ Λάσκαρη.

Ὅροφος (δεξιὰ) κατ' ἰσόδομον σύστημα ἄνευ κονιάματος.

Ξυλοδεσιαί (ίμαντώσεις) δὲν παρεμβάλλονται εἰς τὴν τοιχοποιίαν τῶν παλαιότερων σπιτιῶν τοῦ Μυστρά· ἀπαντῶνται ὅμως εἰς τὰ κτήρια τῆς Τουρκοκρατίας, εἰς τὰ ὁποῖα, ἀντιθέτως, παρατηρεῖται ἔλλειψις ἢ παντελὴς ἀπουσία πλίνθων καὶ πωρολίθων.

Ἡ ἐξωτερικὴ ἐπιφάνεια τῶν τοίχων, ὅταν μὲν ἦτο κατ' ἰσόδομον σύστημα καὶ διὰ πωρολίθων ἐκτετελεσμένη, δὲν ἐπεχρίετο διὰ κονιάματος (εἰκ. 70), ἀλλὰ καὶ ὅταν ἀκόμη ἦτο ἀκανόνιστος, πολὺ συχνὰ ἐδέχετο ἀντὶ κονιάματος ἓν παχὺ ἄρμολόγημα σαμαρωτόν, ἀπὸ τοῦ ὁποῖου ἀνεδύοντο οἱ λίθοι. Τὸ σύστημα τοῦτο ἐφηρμόσθη καὶ εἰς τινες τῶν ναῶν τοῦ Μυστρά (Βροντόχιον, Εὐαγγελίστρια), προετιμήθη δ' εἰς τὰς οἰκίας, διότι οὐ μόνον οἰκονομικώτερον εἶναι ἀλλὰ καὶ γραφικώτερον. Πράγματι μὲ τ' ἀκανόνιστα σχήματα τῶν λίθων, τὴν τραχεῖαν τῶν ἐπιφάνειαν καὶ τοὺς κυματοειδῆς ἄρμους φρασσομένους ἀπὸ μικρὰ τεμάχια πλίνθων, οἱ τοῖχοι δὲν παρουσιάζουσι μίαν μονότονον λείαν ἐπιφάνειαν ἀλλὰ κυματίζουν εἰς τὸ φῶς, εὐρισκόμενοι πάντοτε εἰς ἓν γραφικὸν ἡμίφως. Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις καὶ περιπτώσεις καθ' ἃς ἡ ὅλη ἐπιφάνεια τοῦ τοίχου ἐπεχρίετο διὰ κονιάματος λευκοῦ ἢ λευκοφαίου ἐκ καθαρᾶς ἀσβέστου καὶ ὀλίγης φαιᾶς ἄμμου, ὀρυσσομένης ἐκ τοῦ ἐντοπίου πετρώματος¹²². Ἐπὶ τοῦ κονιάματος δ' αὐτοῦ ἐζωγραφοῦντο συχνὰ ἐρυθραὶ ταινίαι πάρχους 0,035. Αἱ ταινίαι αὗται ἀπεμιμοῦντο, ὡς ἐπὶ τὸ πλεῖστον, τὰς ἐρυθρὰς πλίνθους, αἵτινες περιέβαλλον τοὺς ὀρθοὺς καὶ διατόνους πωρολίθους, οἵτινες ἐσχημάτιζον τὰ πλαίσια τῶν παραθύρων (εἰκ. 71). Τὸ περιέργον δὲ εἶναι ὅτι ἐζωγραφοῦντο καὶ ὅταν ἀκόμη ὑπῆρχον πώρινα πλαίσια (παλάτια

εἰκ. 40 καὶ σπίτι Ξ εἰκ. 102). Ἄλλοτε πάλιν ἐξωγραφοῦντο ἐπὶ τοῦ κονιάματος δι' ἐρυθροῦ χρώματος αἱ πλίνθοι αἵτινες παρεμβάλλονται μεταξύ τῶν πωρίνων θολιτῶν τῶν τοξωτῶν ὑπερθύρων θυρῶν καὶ παραθύρων. Ἐγένετο δὲ τέλος ἀπομίμησις καὶ αὐτῶν τῶν ὀδοντωτῶν ταινιῶν, αἵτινες περιέβαλλον τὰ τοξωτὰ ὑπέρθυρα (εἰκ. 71). Ἐν τῇ τελευταίᾳ δὲ ταύτῃ περιπτώσει ἵνα προσδοθῇ μεγαλυτέρα πλαστικότης εἰς τὸ ἀπομίμημα ἐγένετο χρῆσις πλὴν τοῦ ἐρυθροῦ καὶ κιτρίνου ἢ φαιοῦ χρώματος (σπίτι ἄνωθεν Μητροπόλεως εἰκ. 71)¹²³.

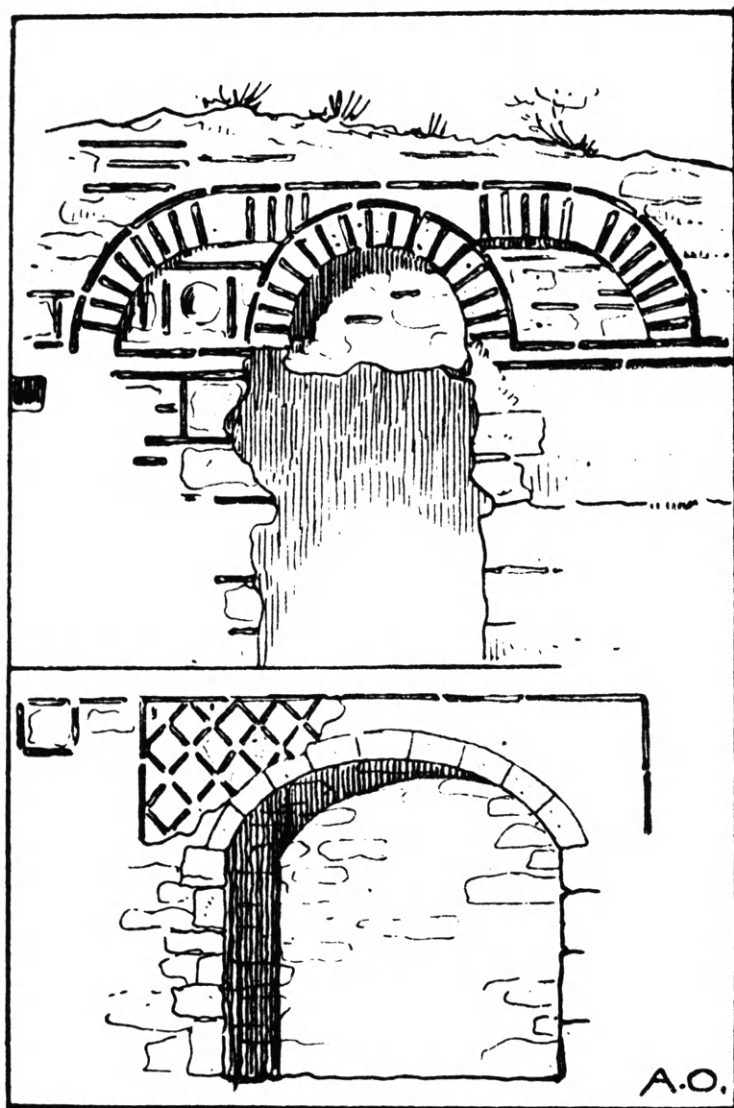
Εἰκ. 71. Κονιάματα ἐξωγραφημένα. Πλαίσια παραθύρων.

Πλίνθιναι διακοσμήσεις

Αἱ ἄνευ ἐπιχρίσματος ἐξωτερικαὶ ἐπιφάνειαι τῶν τοίχων παρουσιάζουσιν ἐνίοτε καὶ ὀλίγα πλίνθινα κοσμήματα. Οὕτω π.χ. εἰς ἐν παράθυρον τῆς οἰκίας Β συναντῶμεν ἑκατέρωθεν τοῦ τοξωτοῦ ὑπερθύρου σταυροὺς ἐξ ἐρυθρῶν πλίνθων (εἰκ. 72). Εἰς ἄλλο σπίτι, εὗρισκόμενον νοτίως τῆς οἰκίας Φραγκοπούλου, ἐσωτερικὴ τις κόγχη φέρει ἑκατέρωθεν τοῦ τόξου τῆς δικτυωτὸν πλίνθινον κόσμημα (εἰκ. 73 κάτω) οἷον συναντῶμεν καὶ εἰς ναοὺς τοῦ Μυστρά¹²⁴. Εἰς ἄλλην πάλιν οἰκίαν, κειμένην ὀλίγον ὑπεράνω τῆς Γ, ἐν τῇ Ἄνω Χώρα, μία παρειὰ τοῦ ἐξωτερικοῦ τοίχου ἐκοσμήθη διὰ συνθέσεως τριῶν πλινθίνων τόξων, ὧν τὸ μὲν μέσον εἶναι ἡμικυκλικόν, τὰ δὲ ἄκρα τέταρτα κύκλου (εἰκ. 73 ἄνω). Εἰς τὸ ἀριστερὸν μάλιστα τόξον σφύζεται εἰσέτι καὶ ἡ κοιλότης ἐνὸς ἀποσπασθέντος ροδίου πινακίου¹²⁵.

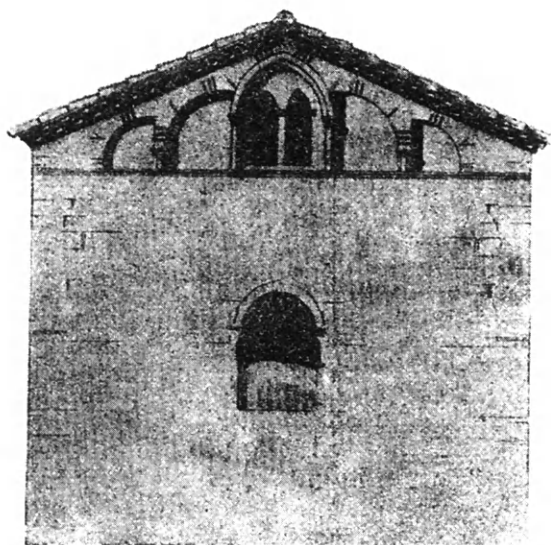
Εἰκ. 72. Παράθυρον οἰκίας Β μετὰ πλινθίνων σταυρῶν.

Εἰκ. 73. Πλίνθιναι διακοσμήσεις.

Τέλος ολόκληρον τὸ νότιον ἀέτωμα τοῦ σπιτιοῦ Ι΄ τῆς Μεσοχώρας ἐκοσμεῖτο μὲ μίαν πλινθίνην τοξοστοιχίαν, ἀποτελουμένην ἀπὸ ἓν κεντρικὸν τόξον, βαῖνον ἐπὶ κιονίσκων καὶ περιβάλλον διλοβὸν ἄνοιγμα, καὶ ἀπὸ τέσσαρας ἐκατέρωθεν αὐτοῦ τυφλὰς ἀψίδας, σχήματος τετάρτου κύκλου, ὧν αἱ δύο μεγαλύτεραι ἔβαινον ἐπὶ κιονίσκων.

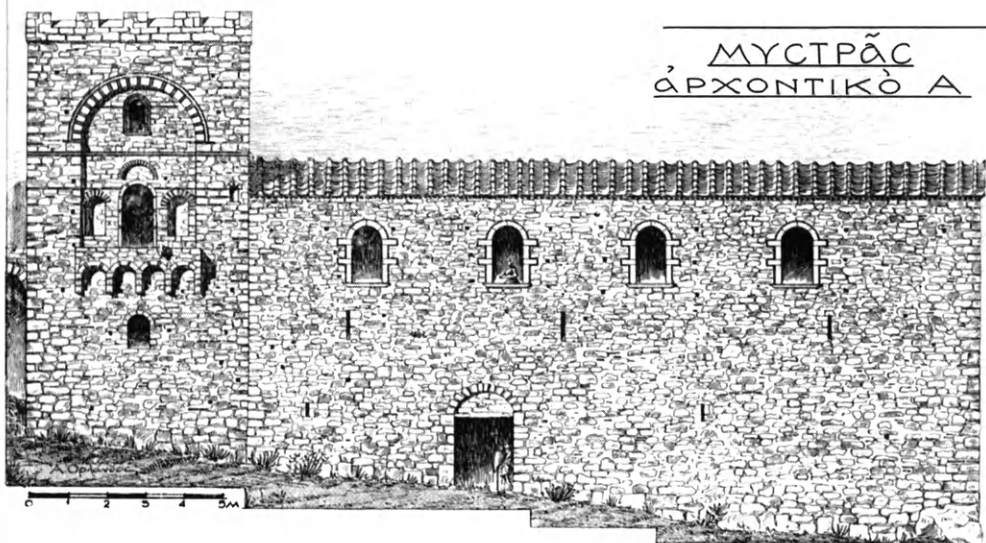
Ἡ διακόσμησις αὕτη διετηρεῖτο ἀκεραία μέχρι τοῦ 1840, ὅτε ἐπεσκέφθη τὸν Μυστράν ὁ Couchaud, ὅστις καὶ τὴν εἰκόνισε εἰς τὸ περὶ βυζαντινῶν ἐκκλησιῶν ἔργον του¹²⁶ (εἰκ. 74). Ἀργότερον τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τοῦ αετώματος κατέπεσε, τοῦ ὑπολοίπου διατηρηθέντος μέχρι τοῦ 1930, ὅτε καὶ τοῦτο κατεστράφη¹²⁷.

Εἰκ. 74. Νοτιά ὄψις τοῦ σπιτιοῦ Ι΄ (κατὰ τὸν Couchaud).

Πλαστική διαμόρφωσις τοῦ ἐξωτερικοῦ

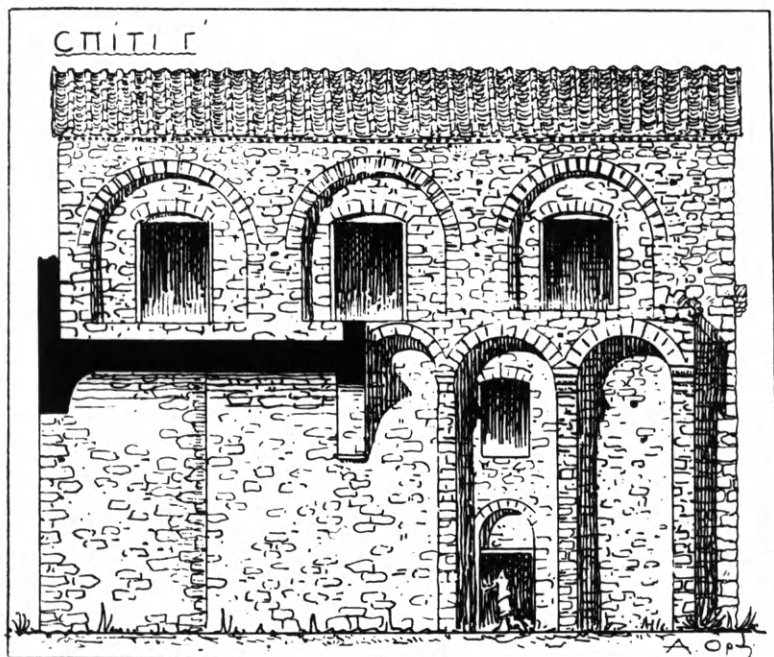
Ἡ ἐξωτερικὴ διάπλασις τῶν τοίχων τῶν σπιτιῶν ποικίλλει. Εἰς μερικὰ παλαιὰ ἀλλὰ καὶ εἰς πολλὰ μεταγενέστερα σπίτια, τῶν ὁποίων οἱ τοῖχοι κατασκευάζονται ὁλόσωμοι, ἡ πρόσοψις μᾶς παρουσιάζεται ὡς μία μονότονος, ἐπίπεδος καὶ βαρεῖα ἐπιφάνεια, διατρυπωμένη μόνον ἀπὸ τὰ ἀνοίγματα τῶν παραθύρων μὲ τὰ χαρακτηριστικὰ πώρινα πλαίσια (εἰκ. 75). Εἰς ἄλλα ὅμως πάλιν παλαιὰ σπίτια τὸ μὲν ἰσόγειον διατηρεῖ τὸν ἀδιάθροτον, μαζώδη χαρακτῆρα του, ὁ δὲ ὄροφος

Εἰκ. 75. Βορεῖα ὄψις τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

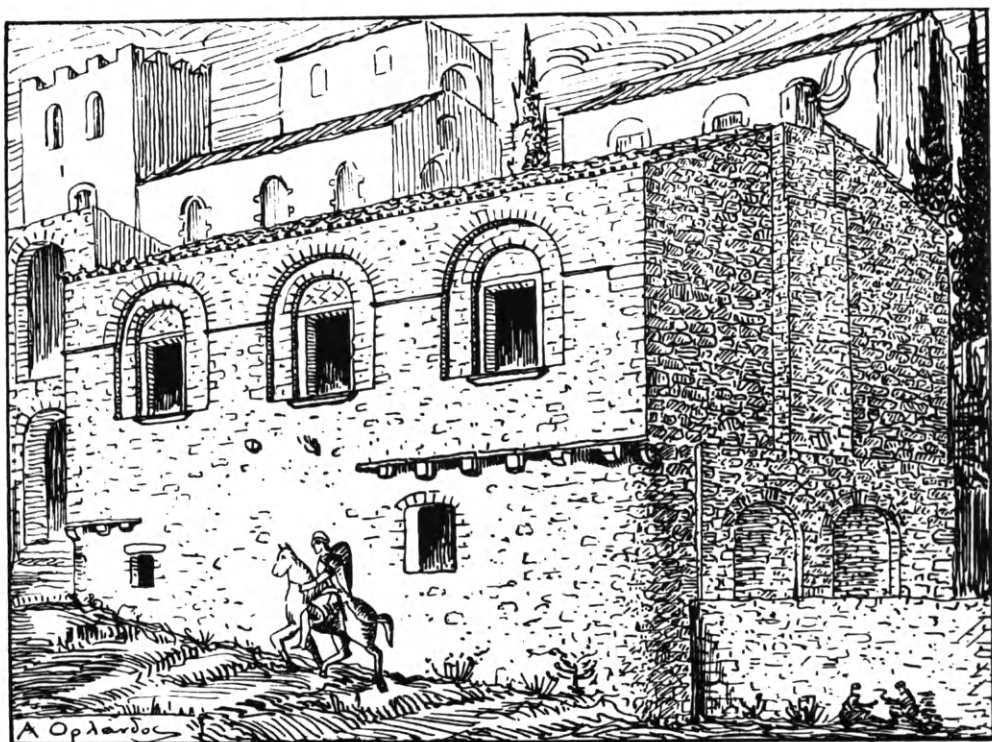
ἀναλύεται εἰς μεγάλας τυφλὰς ἀψίδας, αἵτινες οὐ μόνον τὴν μαῖζαν τοῦ τοίχου ἐλαφρύνουσιν ἀλλὰ καὶ σχηματίζουν με-
γαλοπρεπῇ ἐξωτερικὰ πλαίσια τῶν τοξωτῶν παραθύρων
(εἰκ. 76 καὶ 77).

Αἱ τυφλαὶ αὗται ἀψίδες ἔχουσι συνήθως μικρὰν ἐξοχήν
(0,10-0,15) τὰ δὲ τόξα των, πάντοτε ἡμικυκλικά, σχημα-
τίζονται συνήθως μὲν διὰ κοινῶν λίθων καὶ πλίνθων (εἰκ. 76
καὶ 77) ἐνίοτε δ' ἐξ ὁλοκλήρου διὰ πλίνθων, αἵτινες μάλιστα
καὶ περιβάλλονται ὑπὸ ἐξεχούσης ὀδοντωτῆς ταινίας (σπίτι
Ξ εἰκ. 78).

Εἰκ. 76. Νοτία ὄψις τοῦ σπιτιοῦ Γ.

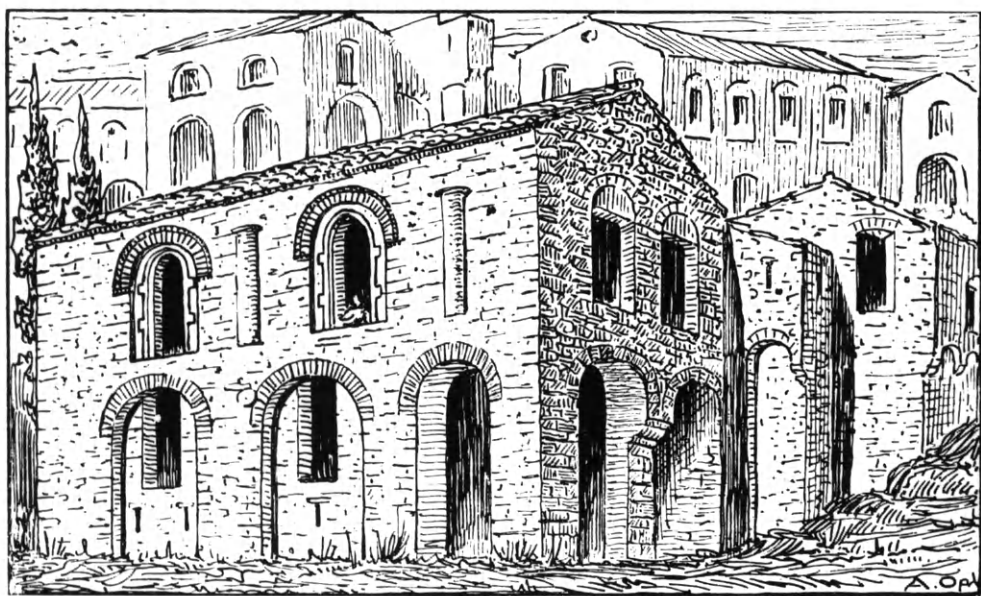
Καὶ ἄλλοτε μὲν αἱ τυφλαὶ ἀψίδες τίθενται χωρὶς νὰ συνδέωνται πρὸς ἀλλήλας (εἰκ. 76), ἄλλοτε δὲ πάλιν συνενόονται μεταξύ των δι' ὀριζοντίων, πλινθίνων, ζωηρῶς ἐρυθρῶν λοξοτμήτων ταινιῶν, πάχους 0,05, τοποθετουμένων εἰς τὸ ὕψος τῶν γεννήσεων τῶν τόξων (εἰκ. 77). Ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει ὁ ὄροφος παρουσιάζει ἓνα φανταστικὸν μὲν ἀλλ' οὐχ ἥττον ὀργανικὸν ἀρχιτεκτονικὸν σκελετὸν ἐν μορφῇ πεσσοστοιχίας ἀντιστοιχοῦσης ἐνίοτε πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κατα-

Εἰκ. 77. Ἀναπαράστασις τοῦ παρὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν σπιτιοῦ Δ.

σκευὴν τοῦ τοίχου. Παρὰ τὴν μνημονευθεῖσαν ὁμῶς λογικὴν ταύτην διάταξιν, ἐφηρμόσθη ἐνίοτε καὶ ἄλλη, ἥτις πρέπει νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς παράλογος· διότι τοποθετεῖ εἰς τὰ μεταξὺ τῶν ἀψίδων διαστήματα κτιστοὺς ἡμικίονας, ἐξέχοντας τῆς ἐπιφανείας τοῦ τοίχου καὶ ἱσταμένους ὅλως ἀνοργάνως, ἀφ' οὗ οὗτοι οὐδὲν τόξον ἢ εὐθὺ ἐπιστύλιον βαστάζουσι¹²⁸ (εἰκ. 78 καὶ 79).

Ὅ,τι ἐλέχθη περὶ τῶν σπιτιῶν ἰσχύει καὶ διὰ τοὺς προσκεκολλημένους εἰς αὐτὰ πύργους, ὧν ἄλλοι μὲν εἶναι βαρεῖς καὶ ἀδιάρθρωτοι, μὲ πολεμίστρας καὶ μικρὰ τοξωτὰ ἀνοίγματα προσδίδοντα εἰς αὐτοὺς φρουριακὸν χαρακτῆρα (εἰκ. 92), ἄλλοι δὲ πάλιν κομψότεροι καὶ ἐλαφρότεροι, λόγῳ τῶν

Εἰκ. 78. Ἀναπαράστασις τοῦ ἐν τῇ συνοικίᾳ Μητροπόλεως σπιτιοῦ Ξ.

τυφλῶν διακοσμητικῶν ἀψίδων ἃς φέρουσιν εἰς τὸν ὄροφον. Ὡραῖον παράδειγμα τοῦ δευτέρου τούτου εἴδους παρέχει ὁ πύργος τοῦ ἀρχοντικοῦ Α (εἰκ. 75), τοῦ ὁποῖου ἡ πρὸς τὰ παλάτια ὄψις τοῦ ὀρόφου φέρει ἐλαφρῶς ἐξέχουσιν, ὑψηλὴν ἀλλ' ἀπολύτως σύμμετρον πρὸς τὸ ὕψος καὶ τὴν μᾶζαν τοῦ πύργου τυφλὴν ἀψίδα, ἣτις ἐπιτυχέστατα πλαισιώνει οὐ μόνον τὸ παράθυρον ἀλλὰ καὶ τὴν κάτωθεν αὐτοῦ θύραν καὶ τὰς ἐκατέρωθεν αὐτῆς δύο μικρὰς διακοσμητικὰς κόγχας. Ἡ ἀψὶς αὕτη εἶναι ἀπολύτως ὀργανική· διότι ἀνταποκρίνεται πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κατασκευήν, οἱ δ' ἀπαρτίζοντες

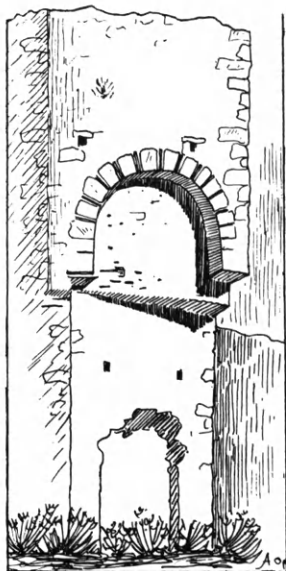
Εἰκ. 79. Πρόσοψις τοῦ μετὰ διακοσμητικῶν ἡμικιόνων σπιτιοῦ Ι.

αὐτὴν θολῖται εἶναι πώρινοι, ἐπιμελῶς λελαξευμένοι, χωριζόμενοι ἀπ' ἀλλήλων διὰ διδύμων πλίνθων (εἰκ. 75).

Τὰ περισσότερα σπίτια τοῦ Μυστρᾶ εὐρίσκοντο ἐπάνω εἰς στενοὺς δρομίσκους. Εἰς τὴν Ἄνω Χώραν ἰδίως, ἡ ὁποία ἦτο πυκνότερον τῆς Μεσοχώρας κατωκημένη, ὁ διὰ τὴν διάβασιν τῶν πεζῶν καὶ τῶν ὑποζυγίων ἀφιέμενος ἐλεύθερος χώρος δὲν ὑπερέβαινε συνήθως τὰ δύο μέτρα¹²⁹. Ἡ στενότης ὅμως αὕτη τῶν δρόμων συνεπήγετο ἓνα σοβαρὸν κίνδυνον: τὸν τῆς καταστροφῆς τῶν γωνιῶν τῶν ἰσογείων ἐκ τοῦ ἐπ' αὐτῶν προσκρούοντος φορτίου τῶν ὑποζυγίων. Πρὸς ἀποφυγὴν τοῦ κακοῦ τούτου οἱ τοῖχοι τῶν ἰσογείων δὲν κατεσκευάζοντο μὲ ὀξείας ἀκμὰς ἀλλ' ἐκαμπυλοῦντο (εἰκ. 77) ἢ ἐγίνοντο πολυγωνικοὶ διὰ λοξῆς ἀποτμήσεως τῆς γωνίας (σπίτι I εἰκ. 79). Ἐπειδὴ ὅμως ἡ εἰρημένη καμπυλότης ἢ λοξὴ τμησίς περιωρίζετο μόνον εἰς τὸ ἰσόγειον, ὁ δὲ ὄροφος διετήρει τὴν ὀξείαν ἀκμὴν τῆς γωνίας του, προέκυπτε κατὰ τὰς γωνίας τοῦ κτηρίου μία κρέμασις τοῦ ὀρόφου ὑπὲρ τὸ ἰσόγειον, ἣτις δὲν ἦτο βεβαίως μεγάλη, ἀλλὰ παρουσιάζεν ἐν τούτοις τὸν ὄροφον ἐν ἐξοχῇ κατὰ τὰς γωνίας καὶ προσέδιδεν ἀναμφισβητήτως γραφικότητα εἰς τὴν πρόσοψιν (εἰκ. 77). Οἱ στηρίζοντες τὸ κρεμάμενον τμήμα κιλλίβαντες ἦσαν λίθινοι, τὸ δὲ ὕψος των ἡλαττοῦτο ἀπὸ τῶν γωνιῶν πρὸς τὸ μέσον (εἰκ. 77). Τὰ μετὰ τῶν κιλλιβάντων κενὰ ἄλλοτε μὲν ἐγεφυροῦντο δι' ὀριζοντίων σχιστολιθικῶν πλακῶν (σπίτι Δ εἰκ. 77) ἄλλοτε δὲ διὰ πωρίνων τοξυλλίων (σπίτι Σ εἰκ. 80). Εἰς μίαν μάλιστα περίπτωσιν οἰκίας παρὰ τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἔχομεν διπλὴν ἐξοχὴν τοῦ ὀρόφου, τὴν μίαν τριγωνικὴν καὶ τὴν δευτέραν τοξωτὴν (εἰκ. 81).

Εἰκ. 80. Σπίτι Σ
 με καμπύλην γωνίαν
 εἰς τὸ ἰσόγειον
 καὶ τοξύλλια
 εἰς τὸν ὄροφον.

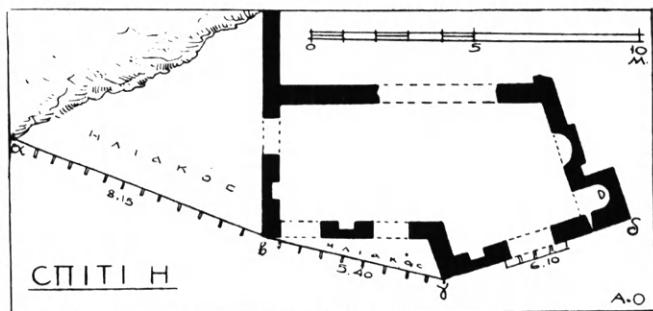
Εἰκ. 81. Διπλῇ κρέμασις ὀρόφου
 ὑπὲρ τὸ ἰσόγειον.

Ἱδιορρυθμία

Ἐλέχθη ἄνωτέρω (σ. 77) ὅτι τὰ σπίτια τοῦ Μυστρά ἔχουσιν ἐν κατόψει σχῆμα κατὰ κανόνα ὀρθογώνιον ἢ τραπεζοειδές. Ὁ κανὼν ὅμως οὗτος ἔχει, ὅπως ὅλοι οἱ κανόνες, τὰς ἐξαιρέσεις του.

Καὶ ὑπάρχουσιν πράγματι οἰκήματα ἔχοντα κατὰ τὴν πρόσοψιν τοῦ ἰσογείου των σχῆμα καμπύλον ἢ πολυγωνικόν (εἰκ. 82α,β,γ,δ)· ἡ ἀκανονιστία των ὅμως αὕτη, ἐπιβληθεῖσα προφανῶς ἐκ τῶν ἐδαφικῶν συνθηκῶν, περιορίζεται συνήθως μόνον εἰς τὸ ἰσόγειον· διότι ὁ ὄροφος των εἴτε κατασκευάζεται ἐν εὐθυγράμμῳ ἐσοχῇ, καταλείπων πρὸ αὐτοῦ καμπύλον ἢ πολυγωνικόν ἡλιακόν, στηριζόμενον, ὡς συνήθως, ἐπὶ τοξυλλίων (εἰκ. 48), εἴτε κτίζεται μὲ ὀρθογωνισμένα τμήματα, μεταξὺ τῶν ὁποίων παρεμβάλλονται τριγωνικοὶ ἡλιακοὶ (εἰκ. 82).

Παράδειγμα τῆς μὲν πρώτης περιπτώσεως παρέχει οἰκία τῆς Μεσοχώρας ἐν τῇ συνοικίᾳ Μητροπόλεως, ἔχουσα καμπύλην τὴν πρόσοψιν τοῦ ἰσογείου καὶ διατρυπωμένην ὑπὸ τεθλασμένου τόξου (διαβατικοῦ) (εἰκ. 48), τῆς δὲ δευτέρας διώροφον σπίτι, ὀρθούμενον ἀκριβῶς ὑπεράνω τῆς πύλης τῆς Μονεμβασίας ἐπὶ πολυγωνικοῦ ἰσογείου (εἰκ. 82), διαλελυμένου εἰς σειρὰν τοξωτῶν ἀνοιγμάτων (εἰκ. 82 καὶ 83). Ὑπεράνω τῶν ἀνοιγμάτων τούτων ἐκτείνεται, καθ' ὅλον τὸ ἀνάπτυγμα τῆς προσόψεως, ἐξώστης, μακρυνὸς πρόδρομος τῆς «ἀλτάνας» τῶν μεταγενεστέρων λαϊκῶν σπιτιῶν τῆς Βορείου Ἑλλάδος¹³⁰.

Εἰκ. 82. Κάτοψις τοῦ ὑπὲρ τὴν πύλην τῆς Μονεμβασίας σπιτιοῦ Η.

Εἰκ. 83. Ἀποψις τοῦ ὑπεράνω τῆς πύλης τῆς Μονεμβασίας σπιτιοῦ Η.

ΧΑΡΑΚΤΗΡΙΣΜΟΣ ΤΟΥ ΤΥΠΟΥ

Συνοψίζοντας τὰ γενικά τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρᾶ χαρακτηριστικά γνωρίσματα δυνάμεθα νὰ εἰπώμεν ὅτι τόσο ἡ συνολικὴ μορφή τῶν οἰκιῶν ὅσον καὶ αἱ καθ' ἕκαστον αὐτῶν διατάξεις ἀπέρρευσαν ἀφ' ἐνὸς μὲν ἐκ τῶν ἐδαφικῶν καὶ κλιματολογικῶν συνθηκῶν τοῦ τόπου, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τῶν συνθηκῶν ἀσφαλείας τῆς ἐποχῆς. Εἰς ἓνα τόπον μὲ ἔδαφος ἰσχυρῶς κεκλιμένον καὶ βραχῶδες, ὡς εἶναι τὸ τοῦ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ Ταύγέτου ὑψουμένου προβοῦνου τοῦ Μυστρᾶ, καὶ δὴ ἐπὶ ἐκτάσεως περιωρισμένης, οἷαν ἐπέβαλλεν ὁ φρουριακὸς χαρακτήρ τῆς πόλεως, ἡ φυσικωτέρα μορφή, ἥτις ἦτο δυνατόν νὰ δοθῇ εἰς τὰς οἰκίας ἦτο ἡ ἔχουσα τοὺς χώρους συγκεντρωμένους εἰς ἓνα πολυώροφον παραλληλεπίπεδον κτήριον, οὐχὶ δ' ἡπλωμένους ἰσογείως πέριξ μιᾶς κεντρικῆς αὐλῆς, διάταξις ἥτις προσαρμόζεται εἰς ὀριζοντίους ἐκτάσεις. Τρανή ἀπόδειξις ὅτι ἡ ὀρθογώνιος παραλληλεπίπεδος μορφή εἶναι ἡ πρακτικωτέρα δι' ἐδάφη κεκλιμένα, εἶναι ἡ ἐπιβίωσις αὐτῆς· διότι καὶ σήμερον ἀκόμη μὲ παραλληλεπίπεδον ἀκριβῶς μορφήν κατασκευάζουσι τὰ σπίτια των οἱ χωρικοὶ τῶν ὀρεινῶν μερῶν τῆς Ἑλλάδος. Εὐρίσκω διὰ τοῦτο ἀτυχῇ —τοῦλάχιστον ὡς πρὸς τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ— τὴν γνώμην, ἣν ἐξέφρασεν ὁ Gerland¹³¹, καθ' ἣν τὰ βυζαντινὰ σπίτια γενικῶς —εἶχε δ' ὁ εἰρημένος σοφὸς τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ ὑπ' ὄψιν του κυρίως— εἶχον στενὴν μὲν πρὸς τὰ νεώτερα ἀνατολικά συγγένειαν, ἀπωτέραν δὲ πρὸς τὰς παλαιὰς ἐλληνιστικὰς οἰκίας¹³². Εἰς τὸν Μυστρᾶν οὐδεμία οἰκία ἔχει τοὺς χώρους τῆς διατεταγμένους ὅπως ἔχουσιν αὐτοὺς τὰ νεώτερα ἀνατολικά σπίτια. Ὁ Βυζαντινὸς

ἄστος τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἔζη ἰσογείως, κατώκει εἰς τὸν ἄνω ὄροφον· δὲν ἀπέφευγε τὸν ἔξω κόσμον ἀλλὰ τοῦναντίον ἐνδιεφέρετο διὰ τὰ περίξ του ἢ ἐν τῇ ὁδῷ συμβαίνοντα· ἔκτιζε λοιπὸν τὴν πρόσοψιν τῆς οἰκίας του πρὸς τὴν ὁδόν, ἤνοιγεν εἰς τὸν ὄροφον παράθυρα πρὸς πάσας τὰς διευθύνσεις καὶ κατεσκεύαζε πλατεῖς, ἀσκεπεῖς ἡλιακοὺς βλέποντας πρὸς τὴν ἀπέραντον κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Δὲν ἐλησμόνει ὅμως ὅτι ἦτο δυνατόν καὶ νὰ ὑποστῇ ποτὲ ἐπίθεσιν τῶν πτωχῶν στοιχείων καὶ κτίζων τὴν οἰκίαν του ἐλάμβανε σχετικὰ μέτρα προνοίας, ὥστε ἐν δεδομένη στιγμῇ νὰ δύναται ν' ἀμυνθῇ κατὰ τοῦ ἐχθροῦ εἴτε ἀπὸ τοῦ πύργου του εἴτε ἀπὸ τῶν στενῶν ἐκείνων τοξικῶν θυρίδων, αἵτινες ἐν καιρῷ γαλήνης ἐφώτιζον μὲ τὸ ἀμυδρὸν των φῶς τοὺς ὑποθόλους ἰσογείους χώρους, ἔνθα συνήθως ἐφυλάσσοντο τὰ εἰσοδήματα καὶ οἱ καρποί. Ἐχων ἐπίσης μακρὰν πεῖραν τῶν πυκνῶν βροχῶν καὶ τῶν χιόνων τοῦ Ταῦγέτου οὐδέποτε κατεσκεύαζεν ὀριζόντιον τὴν στέγην τῆς οἰκίας του ἀλλὰ πάντοτε δικλινῇ, κεραμωτήν. Ὅλη ἡ οἰκογένειά του διέτριβεν, ἔτρωγε καὶ ἐκοιμᾶτο εἰς τὸν εὐρύχωρον τρίκλινον τοῦ ὀρόφου, συγκεντρομένη τὸν μὲν χειμῶνα περὶ τὴν ἐστίαν, ἥτις ἔκαιε τὰ ἐκ τῶν πυκνῶν δασῶν τοῦ Ταῦγέτου κομιζόμενα ξύλα, τὸ δὲ θέρος ἐξαπλουμένη κατὰ τὰς θερμὰς νύκτας εἰς τοὺς δροσεροὺς ἀσκεπεῖς ἡλιακοὺς ἢ τὰ περιαύλια. Ἰδιαίτερα δωμάτια διαμονῆς, φαγητοῦ ἢ ὕπνου δὲν προέβλεπεν· ἂν δὲ συνέβαινε νὰ ὑπανδρεύσῃ τὸν υἱὸν του ἢ τὴν θυγατέρα του, ἔκτιζε σύγκολλα πρὸς τὸ σπίτι του τὴν κατοικίαν τοῦ νέου ζεύγους (ἀρχοντικὸν Α, σπίτι Λάσκαρη κλπ.).

Μετά τὴν μελέτην τῶν γενικῶν γνωρισμάτων τῶν σπιτιῶν ὑπολείπεται ἡ λεπτομερὴς ἐξέτασις τῶν ἐξ αὐτῶν κυριωτέρων καὶ μᾶλλον ἀντιπροσωπευτικῶν τύπων. Πρῶτον ὑπὸ τὴν ἀνωτέρω ἔννοιαν ἔρχεται τὸ ἀρχοντικὸν Α, ὅπερ καὶ λόγῳ τοῦ μεγέθους του καὶ λόγῳ τῆς σχετικῶς πλουσίας ἐμφανίσεώς του ἀπεκλήθη ὑπὸ τοῦ Millet «μικρὸν παλάτι».

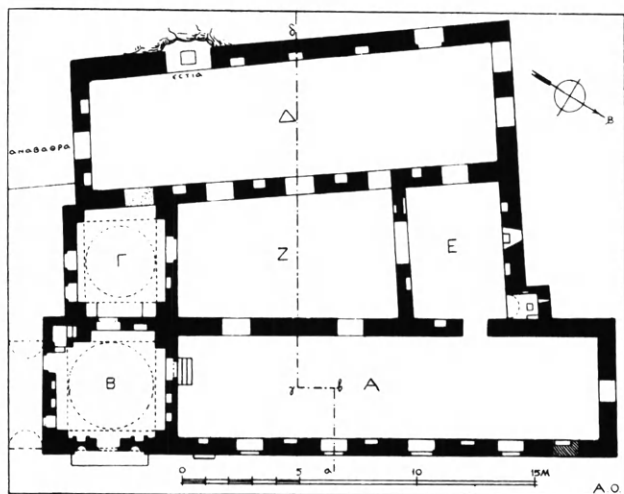
Τὸ ἀρχοντικὸν Α [Ἐνω Χώρα, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν Ἀγίου Νικολάου]

Εἰς τὴν ἀπέναντι τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῶν παλατιῶν κλιτὺν τὰ σπίτια εἶναι σχεδὸν ὅλα τοποθετημένα οὕτως, ὥστε ἡ μακρὰ πλευρὰ τοῦ ὀρθογωνίου των ὄγκου νὰ βαίνει κατὰ τινα ἰσοϋψῆ γραμμὴν τοῦ λόφου καὶ ν' ἀντικρύξῃ τὴν κατοικίαν τοῦ δεσπότη (πρβ. σ. 19 ἀνωτέρω). Συμφώνως πρὸς τὸν κανόνα αὐτὸν εἶναι τοποθετημένον καὶ τὸ ἀρχοντικὸν Α (εἰκ. 84), ὑψούμενον πρὸς δυσμὰς καὶ ὀλίγον ὑπεράνω τῆς ἐκκλησίας τοῦ Ἀγίου Νικολάου.

Ὅταν βλέπῃ τις μόνον τὴν κάτοψιν τοῦ σπιτιοῦ αὐτοῦ (εἰκ. 85) χωρὶς νὰ τὸ ἐξετάσῃ ἐκ τοῦ σύνεργου, ἔχει τὴν ἐντύπωσιν, ὅτι εἶναι ὅλον συγχρόνως κατεσκευασμένον καὶ δὴ μὲ τοὺς χώρους του διατεταγμένους πέριξ ἐνὸς ὀρθογωνίου διαμερίσματος ἢ αὐλῆς (εἰκ. 85Z). Τοῦτο δ' ἀκριβῶς συνέβη εἰς τὸν Gerland, ὅστις, μελετήσας εἰς τὸ γραφεῖον του μόνον τὴν κάτοψιν τοῦ ἀρχοντικοῦ, ἦν παρέσχεν ὁ Millet¹³³, ἐζήτησε νὰ ὑπαγάγῃ καὶ τὰ σπίτια τοῦ Μυστρᾶ εἰς τὴν θεωρίαν του, καθ' ἣν τὰ βυζαντινὰ σπίτια γενικῶς

Εἰκ. 84. Ὑποψὶς τοῦ ἀρχοντικοῦ Α ἀπ' ἀνατολῶν.

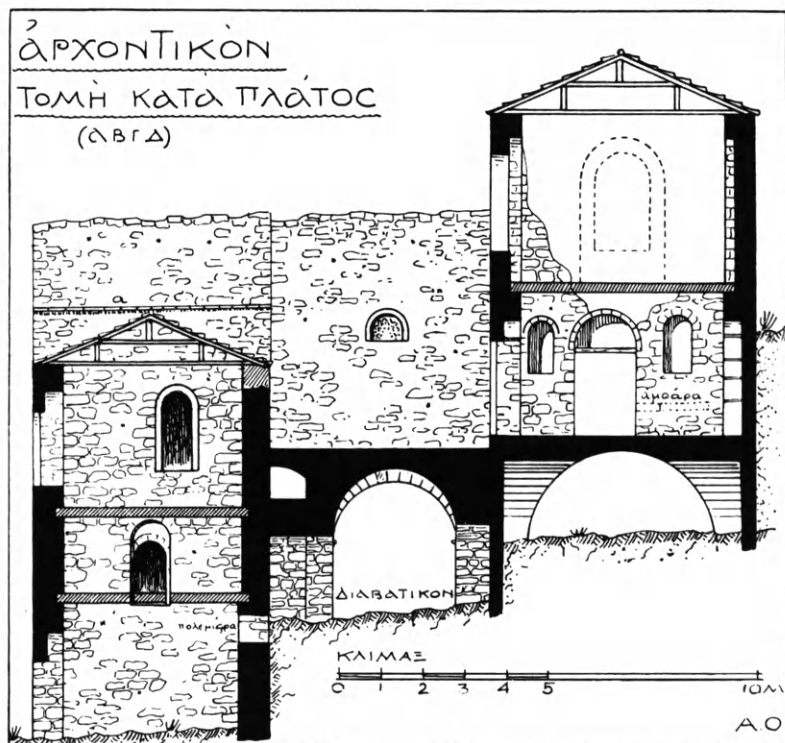
Εἰκ. 85. Κάτοψις ἀρχοντικοῦ Α.

ἔχουσι τὴν κλειστὴν διάταξιν τῶν νεωτέρων ἀνατολικῶν σπιτιῶν καὶ τῶν παλαιότερων ἐλληνιστικῶν¹³⁴. Ὅπως ὁμως θὰ ἐξηγήσωμεν κατωτέρω, τὸ ἀρχοντικὸν Α, ἐκτὸς τοῦ ὅτι εἶναι τὸ μόνον ἐν Μυστρᾷ, ὅπερ παρέχει τὴν περίκεντρον διάταξιν, δὲν κατεσκευάσθη ἐξ ἀρχῆς ὡς ἐν μόνον οἶκημα, ἀλλ' ἀπετελέσθη ἐκ τῆς συνενώσεως δύο σπιτιῶν, ἐκάτερον τῶν ὁποίων εἶχε τὸ σχῆμα γάμμα ἥτοι τοῦ Α-Β-Γ καὶ τοῦ Δ-Ε (εἰκ. 85). Τὰ δύο αὐτὰ σπῖτια εἶναι οὕτω πως τοποθετημένα, ὥστε ἡ βραχεῖα κεραία τοῦ ἐνὸς ἐφάπτεται τῆς μακρᾶς τοῦ ἄλλου, δημιουργουμένης οὕτω συμπωματικῶς μεταξύ τῶν δύο μιᾶς μικρᾶς καὶ στενοχώρου αὐλῆς (Ζ).

Ἐὰς ἴδωμεν ἤδη διὰ ποίους λόγους τὰ ἀπαρτίζοντα τὸ ἀρχοντικὸν Α διαμερίσματα δὲν δύνανται νὰ ἀνήκουσιν εἰς ἐν καὶ τὸ αὐτὸ ἐξ ἀρχῆς μὲ περίκεντρον διάταξιν κατασκευασθὲν συγκρότημα.

Ἄν ρίψωμεν ἐν βλέμμα ἐπὶ τῆς κατὰ πλάτος τομῆς τοῦ κτηρίου (εἰκ. 86), θὰ ἴδωμεν ὅτι τὸ ὀπίσθιον ἡμισυ, ἥτοι τὸ οἶκημα Δ-Ε, εὐρίσκεται εἰς πολὺ ὑψηλότεραν τῆς τοῦ ἐμπροσθίου ἡμίσεος στάθμην, ἡ δὲ μετὰ διαβατικοῦ αὐλῆς Ζ καὶ τὸ διαμέρισμα Ε ἔχουσι τὸ δάπεδόν των εἰς τοιαύτην στάθμην, ὥστε νὰ φράσσωσι κατὰ τὸ ἡμισυ τοῦ ὕψους των τὰ ἐπὶ τῆς ὀπισθίας πλευρᾶς τοῦ τρικλίνου Α παράθυρα. Πρόδηλον ἐκ τούτων καθίσταται ὅτι τὸ ὀπίσθιον οἶκημα κατεσκευάσθη ἀργότερον τοῦ ἐμπροσθίου. Τοῦτο ἄλλως τε διαπιστοῦται καὶ ἐκ τοῦ διαφόρου τρόπου καθ' ὃν εἶναι κατασκευασμένον ἐκάτερον τῶν δύο τμημάτων τοῦ ἀρχοντικοῦ. Πράγματι τὸ μὲν ἐμπρόσθιον (Α-Β-Γ), ἀποτελούμενον ἐξ

ένος μακροῦ σώματος (Α) καὶ ἐνὸς πύργου (Β) μετὰ προθαλάμου (Γ), ἔχει τὸ κύριον αὐτοῦ σῶμα διώροφον¹³⁵ μετὰ ξυλίνων πátων καὶ μὲ παράθυρα σχετικῶς μικρὰ ἄνευ τυφλῶν ἀψίδων. Τὸ ὑψιστὸν τὸ ὀπίσθιον οἶκημα ἔχει τὴν μεγάλην αὐτοῦ αἴθουσαν (Δ) ὑπόθολον καὶ φέρει εἰς τὸν ὄροφον παράθυρα περιβαλλόμενα ὑπὸ τυφλῶν ἀψίδων (εἰκ. 90). Μεταξὺ δὲ τῶν δύο σπιτιῶν ὑπάρχει κοινόχρηστον διαβατικόν, ὅπερ διασχίζει τὸ ἀρχοντικὸν κατὰ μῆκος (εἰκ. 86).

Εἰκ. 86. Κατὰ πλάτος τομὴ τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

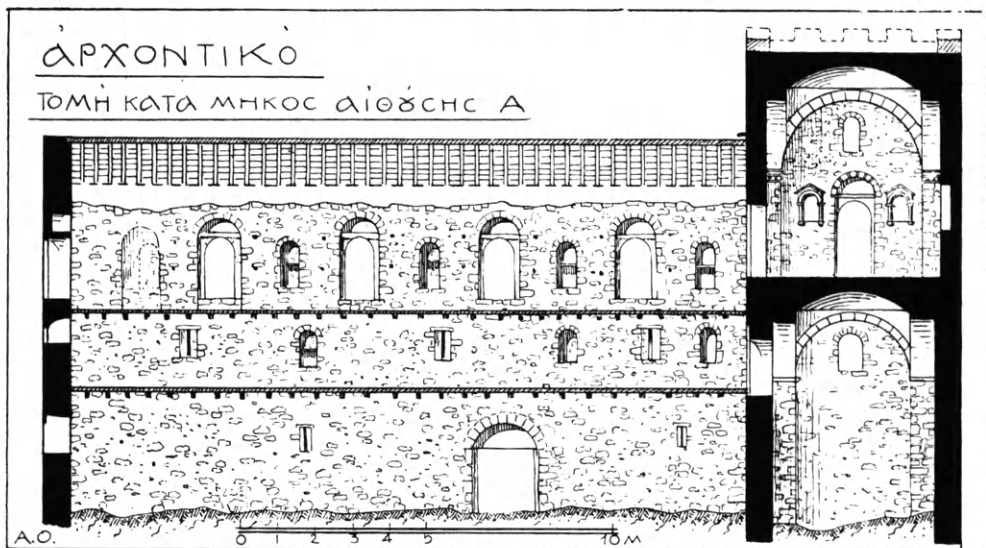
Ἄς ἴδωμεν ἤδη ἐκ τοῦ πλησίον τὸ ἐμπρόσθιον οἶκημα. Τὸ κύριον αὐτοῦ σῶμα ἐξωτερικῶς μὲν παρουσιάζει ἓνα βαρὺν ἀδιάρθρωτον ὄγκον, διατρυπώμενον μόνον ἀπὸ τὰ φωτιστικά παράθυρα, ἐσωτερικῶς δὲ διαιρεῖται διὰ ξυλίνων πátων εἰς τρία καθ' ὕψος μέρη (εἰκ. 87). Ἐκ τούτων τὸ ἰσόγειον εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλόν, ἐφωτίζετο ὁμῶς μόνον ἀπὸ ὀλίγας τοξικὰς θυρίδας ἥτοι δύο κατὰ τὴν πρόσοψιν καὶ ἀνὰ μίαν κατὰ τὴν βόρειον καὶ τὴν δυτικὴν πλευράν. Ἡ τελευταία αὕτη ἐκλείσθη, ὅταν κατεσκευάσθη ἀργότερον τὸ διαβατικό. Τὸ ἰσόγειον φέρει πρὸς τὴν στενὴν (2 μ.) ἀνωφερῇ ὁδὸν μίαν καὶ μόνην θύραν.

Ὁ ἀμέσως ὑπεράνω τοῦ ἰσογείου ὄροφος, εἰς τὸν ὁποῖον ἀνέρχοντο δι' ἐσωτερικῆς ξυλόσκαλας, εἶχεν ὕψος μόλις 1,80, ὡς ἀποδεικνύεται ἐκ τῆς ἀποστάσεως τῶν ἐπὶ τῶν τοίχων ὀπῶν τῶν δοκῶν τῶν πατωμάτων (εἰκ. 87). Ἀπετέλει λοιπὸν ἓνα μεσόπατον. Ὡς δὲ τὸ ἰσόγειον οὕτω καὶ ὁ μεσόπατος ἐφωτίζετο μόνον διὰ τοξικῶν, ὧν τρεῖς ἀνοίγονται ἐπὶ τῆς προσόψεως (εἰκ. 87) καὶ μία κατὰ τὴν στενὴν βόρειον πλευράν. Ἐν ἀντιθέσει δὲ πρὸς τὸ ἰσόγειον ὁ μεσόπατος ἦτο ἐφωδιασμένος καὶ μὲ τρία τοιχαρμάρια τοξωτά, ἀνοιγόμενα ἐπὶ τῆς πλευρᾶς τῆς προσόψεως. Τοῦτο ἀποδεικνύει ὅτι ἠδύνατο ἴσως νὰ εἶναι κατοικήσιμος· χρησιμοποιούμενος πιθανῶς ἵνα κοιμᾶται ἐν αὐτῷ ἡ οἰκογένεια κατὰ τὸν χειμῶνα.

Τέλος ὁ ἄνω ὄροφος, ὁ καθ' αὐτὸ τρίκλινος, ἔφερε κατὰ μὲν τὴν πρόσοψιν τέσσαρα μετὰ πωρίνων πλαισίων καὶ ἐλαφρῶς τεθλασμένων τοξωτῶν ὑπερθύρων παράθυρα, τοῦ τύπου ὃν ἤδη περιεγράψαμεν ἐν σ. 92. Ἐν ὁμοίον παράθυρον

ἡνοίγετο καὶ κατὰ τὴν βόρειον πλευράν. Ἐκ τῶν παραθύρων τῆς προσόψεως, τὸ παρά τὸν πύργον ἐφράχθη ἀργότερον μετατραπὲν εἰς ἐστίαν (εἰκ. 85), ἧς ἐστερεῖτο ὁ τρίκλινος οὗτος. Μεταξὺ τῶν παραθύρων ἡνοίγοντο τοιχαρμάρια δίπατα (εἰκ. 87), ὧν τὸ μὲν τελευταῖον πρὸς βορρᾶν μετεβλήθη ἀργότερον εἰς νεροχύτην, τὸ δὲ πρὸς τὸν πύργον, διατρυπηθέν, ἀπετέλεσε μικρὸν παράθυρον.

Ἐπὶ τῶν τοίχων τοῦ τρικλίνου οὐδὲν ἀπολύτως ἔχνος διατηρεῖται ὅπερ νὰ δικαιολογῇ τὴν ποτὲ ὑπαρξίν κτιστῶν χωρισμάτων. Ὁλόκληρος λοιπὸν ὁ στενοεπιμήκης χώρος τῆς αἰθούσης (17,80×4,10) ἦτο ἀδιαίρετος, θὰ ἐκαλύπτετο δὲ πιθανώτατα ὑπὸ ξυλίνης ὀριζοντίου ὀροφῆς, ὑπεράνω τῆς ὁποίας ὑψοῦτο ἡ δικλινὴς κεραμωτὴ στέγη, ὡς μαρτυ-

Εἰκ. 87. Τομή κατὰ μῆκος τῆς αἰθούσης Α τοῦ ἀρχοντικού.

ρεῖ ὁ πρὸς δυσμὰς τριγωνικὸς τοῖχος. Πρὸς πρόληψιν δὲ μάλιστα διαρροῆς τῶν ἐπὶ τῆς στέγης αὐτῆς καταρρεόντων ἀπὸ τοῦ συνεχομένου πύργου ὑδάτων κατεσκευάσθη, ὀλίγον ὑπεράνω τῆς στάθμης τοῦ κορυφαίου ξύλου, προστατευτικόν τι ἐκ σχιστολιθικῶν πλακῶν γεισίδιον, ἔχον ἐλαφρὰν πρὸς τὸν δρόμον κλίσιν. Ἡ ξυλίνη στέγη δὲν ὑφίσταται βεβαίως σήμερον, σφάζεται ὅμως τὸ ρηθὲν γεισίδιον, ὅπερ δύναται ν' ἀπατήσῃ τὸν προσβλέποντα, ὅστις δυνατόν νὰ ἐκλάβῃ αὐτὸ ὡς λείψανον ὀριζοντίου δώματος (εἰκ. 86 καὶ 87). Ἀλλ' ὡς ἤδη εἵπομεν, δώματα αἱ παρὰ τοὺς πρόποδας τοῦ ὑδροχαροῦς Ταῦγέτου οἰκίαι τοῦ Μυστρᾶ δὲν ἔφερον.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ πύργου. Οὗτος ἔχει σχῆμα τετράγωνον, ἀποτελεῖται δ' ἐξ ἑνὸς ἰσογείου καὶ ἑνὸς ὀρόφου, ἀμφοτέρων καλυπτομένων δι' ἀσπίδων ἤτοι σφαιρικῶν τμημάτων (calottes), φερομένων τῇ βοηθείᾳ τεσσάρων πωρίνων τόξων ἐπὶ ἰσαρίθμων ποδαρικῶν (εἰκ. 87 καὶ 88).

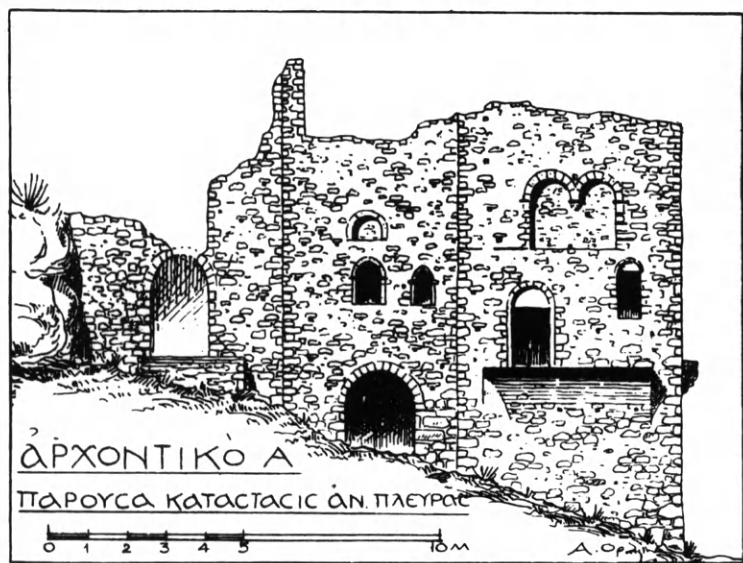
Τὸ ἰσόγειον τοῦ πύργου ἦτο ὑψηλόν, ἐφωτίζετο δὲ μόνον ὑφ' ἑνὸς ὑψηλὰ τοποθετημένου μικροῦ παραθύρου βλέποντος πρὸς τὸν δρόμον, ἐν ᾧ δι' ἄλλου μεγαλυτέρου τοξωτοῦ ἀνοιγματος συνεκοινώνει πρὸς τὸν μεσόπατον τοῦ κυρίου σώματος, τῇ βοηθείᾳ κινητῆς ξυλίνης κλίμακος· φαίνεται διὰ τοῦτο ὅτι ἐχρησίμευεν ὡς ἀποθήκη. Τούναντίον ὁ ὑπεράνω αὐτοῦ ὄροφος ἦτο κατοικήσιμος. Τὸ δάπεδόν του ὅμως εὕρισκετο κατὰ ἓν περίπου μέτρον ὑψηλότερον τοῦ πατώματος τοῦ τρικλίνου· συνάγω τούτου ἕνεκα ὅτι οἱ δύο χῶροι ἐπεκοινώνουν διὰ τῆς ἐπὶ τοῦ βορείου τοίχου τοῦ πύργου ἀνοιγομένης τοξωτῆς θύρας τῇ βοηθείᾳ ξυλίνης κλίμα-

κος (εἰκ. 85). Τρεῖς ἄλλας ὁμοίας θύρας μὲ ἱμαντώματα¹³⁶ ἔφερεν ὁ πύργος ἀνὰ μίαν ἐφ' ἐκάστης τῶν ὑπολοίπων αὐτοῦ πλευρῶν. Ἐκ τούτων ἡ μὲν πρὸς τὴν ὁδὸν βλέπουσα ἔφερεν εἰς κρεμαστὸν ἐξώστην (ἡλιακόν), ἡ δὲ πρὸς ἀνατολὰς εἰς ἕτερον ἡλιακόν, δωματηρὸν ὅμως αὐτόν, ὅστις σήμερον ἔχει καταπέσει ἀλλὰ τοῦ ὁποίου διατηροῦνται αἱ γεννήσεις τῆς καταπεσούσης καμάρας, ἥτις τὸν ὑπεβάσταζεν (εἰκ. 89). τέλος ἡ πρὸς νότον θύρα ἐπετελεῖ τὴν μεταξὺ τοῦ πύργου Β καὶ τοῦ γειτονικοῦ διαμερίσματος Γ συγκοινωνίαν.

Εἰκ. 88. Ἀναπαράστασις τοῦ ἐσωτερικοῦ τοῦ πύργου τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

Παράθυρα ὁ ὄροφος τοῦ πύργου ἔφερε μόνον δύο· ἐν ἐπὶ τῆς κυρίας προσόψεως, ὑψηλὰ τοποθετημένον (εἰκ. 87), καὶ ἐν στενὸν κατὰ τὴν βορειοανατολικὴν γωνίαν ὅπερ ἴσως θὰ ἡνοίχθη καὶ ἀργότερον. Ἐκατέρωθεν τῆς πρὸς τὸν ἡλιακὸν θύρας ὑπῆρχεν ἀνὰ ἓν κτιστὸν προσκυνητάριον (εἰκ. 87 καὶ 88), σχηματιζόμενον διὰ δύο κιονίσκων ἀνεχόντων ἡμικυκλικὸν τόξον πλαισιούμενον ὑπὸ ἀετώματος (εἰκ. 60). Ταῦτα, ὡς ἤδη εἵπομεν, θὰ ἐχρησίμευον ὡς πλαίσια λατρευτικῶν εἰκόνων, διὰ τοῦτο δὲ καὶ εἶναι κατεσκευασμένα ἐπὶ τοῦ βορειοανατολικοῦ τοίχου. Ἐπὶ δὲ τῶν δύο συνεχόμενων τοίχων ἔφερον ὁ πύργος ἀρμάρια τοξωτὰ τρίπατα (εἰκ. 88), ὑπεράνω τῶν ὁποίων ὑπῆρχε «ράφι», οὗτινος σῶ-

Εἰκ. 89. Ἀνατολικὴ πλευρὰ τοῦ ἀρχοντικοῦ Α.

ζονται ακόμη οἱ παραβολικῆς μορφῆς μαρμάρινοι κιλλίβαντες (εἰκ. 88). Τέλος ἐντὸς τοῦ ἀπέναντι πρὸς τὰ προσκυνητάρια τοίχου ὑπῆρχε κρυπτή, στενὴ καὶ ἀπότομος κτιστὴ κλῖμαξ (εἰκ. 52), δι' ἧς ἀνήρχοντο εἰς τὸ δῶμα τοῦ πύργου, ὅπερ θὰ ἐχρησίμευεν εἴτε ὡς σκοπιὰ εἴτε ὡς ὑπνωτήριοι κατὰ τὰς θερμὰς θερινὰς νύκτας.

Ἐν ἀντιθέσει πρὸς τὴν πρόσοψιν τοῦ κυρίου σώματος ὁ πύργος τοῦ ἀρχοντικοῦ παρεῖχε μίαν πολὺ ἐπιμελημένην ἀρχιτεκτονικὴν ἐμφάνισιν, ὑπερέχουσαν πάσης ἄλλης προσόψεως ἀστικοῦ κτηρίου τοῦ Μυστρᾶ· διότι οὐ μόνον εἶναι ἐκτισμένη κατ' ἰσόδομον περίπου σύστημα (εἰκ. 75) ἀλλὰ καὶ ζωογονεῖται ἀπὸ τὸν παλμὸν μιᾶς τυφλῆς ἡμικυκλικῆς ἀψίδος, ἀνταποκρινομένης πρὸς τὴν ἐσωτερικὴν κατασκευὴν, ἀρμονικώτατα δὲ πλαισιούσης, μετὰ τοῦ κάτωθεν ὀριζοντίου ἐπὶ τοξυλλίων ἐξώστου, τὸ συγκρότημα τοῦ παραθύρου, τῆς θύρας καὶ τῶν δύο ἐκατέρωθεν αὐτῆς διακοσμητικῶν κογχῶν.

Ὀλιγώτερον πλαστικὴ τῆς ἐμπροσθίας εἶναι ἡ πλαγία πρόσοψις τοῦ πύργου, ἥτις, ἀντὶ μιᾶς μεγάλης τυφλῆς ἀψίδος, φέρει εἰς τὸ ἄνω μέρος μίαν δίλοβον, στηριζομένην εἰς τὸ μέσον ἐπὶ πωρίνου ὑφαψιδίου (εἰκ. 89), ἐφ' οὗ εἰκονίζεται κεφαλὴ ἐξωτικοῦ ζώου. Πρέπει δ' ἐνταῦθα νὰ σημειωθῇ ὅτι τόσον τὰ τοξωτὰ ὑπέρθυρα τῶν θυρῶν καὶ παραθύρων τοῦ πύργου ὅσον καὶ τὰ τόξα τῶν τυφλῶν αὐτοῦ ἀψίδων εἶναι πάντα ἡμικυκλικά (εἰκ. 75) ἥτοι διαφέρουσι τῶν τοξωτῶν ὑπερθύρων τῶν παραθύρων τοῦ κυρίου σώματος τοῦ κτηρίου, ἅτινα, ὡς εἵπομεν, εἶναι τόξα ἐλαφρῶς τεθλασμένα. Φέρεται τις τούτου ἔνεκα πρὸς τὴν βάσιμον ὑπόθεσιν, ὅτι ὁ

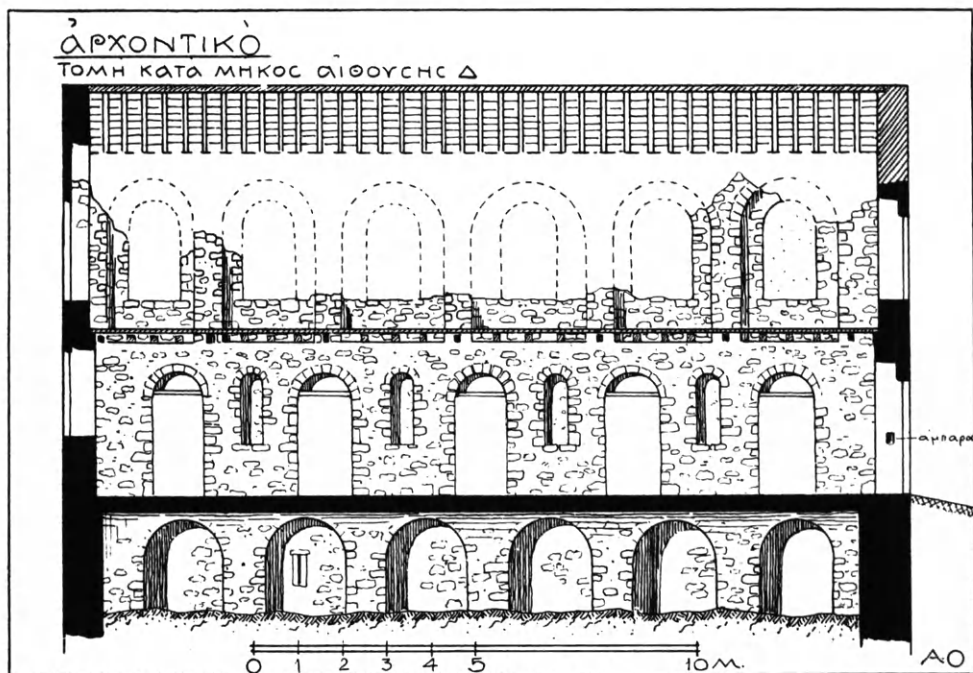
πύργος δὲν κατεσκευάσθη συγχρόνως πρὸς τὸ σῶμα ἀλλ' ὅτι θὰ εἶναι πιθανῶς κατὰ τι προγενέστερος ἐκείνου. Ἐντεῦθεν δ' ἐξηγεῖται καὶ ἡ διαφορὰ στάθμης, ἣν παρουσιάζει τὸ δάπεδον τοῦ ὀρόφου τοῦ πύργου ἐν σχέσει πρὸς τὸ ξύλινον πάτωμα τοῦ γειτονικοῦ τρικλίνου.

Τὸ συνεχόμενον πρὸς τὸν πύργον Β τετράγωνον περίπου διαμέρισμα Γ (εἰκ. 85), ἐκτισμένον ὑπεράνω τῆς εἰσόδου τοῦ διαβατικοῦ, δύναται νὰ χαρακτηρισθῇ ὡς ὁ σύνδεσμος μεταξὺ τοῦ ἐμπροσθίου καὶ τοῦ ὀπισθίου οἰκήματος· διότι ἐπικοινωνεῖ πρὸς ἀμφότερα διὰ τοξωτῶν θυρῶν, ἀκόμη δὲ διὰ τρίτης, καὶ πρὸς τὴν αὐλὴν Ζ. Ἐκ τῶν θυρῶν τούτων σήμερον αἱ πρὸς τὸ Δ καὶ Ζ εἶναι ἐντετειχισμέναι, ἡ δὲ τοιχοποιία τῆς ἐντειχίσεως τῆς πρὸς τὸ Δ θύρας φαίνεται πολὺ παλαιά. Ἐπειδὴ δὲ τὸ διαμέρισμα Γ χρησιμοποιεῖ ὡς νότιόν του τοίχωμα τὸν τοῖχον τοῦ Δ, συμπεραίνω ὅτι θὰ κατεσκευάσθη μετὰ τὸ ὀπίσθιον οἶκημα, ὅπερ πιθανῶς ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία στενοῦ τινος συγγενοῦς (γαμβροῦ) τοῦ ἐν τῷ ἐμπροσθίῳ οἰκοῦντος.

Τὸ διαμέρισμα Γ ἐκαλύπτετο καθ' ὃν τρόπον καὶ ὁ πύργος Β ἤτοι διὰ κτιστῆς ἀσπίδος, φερομένης ἐπὶ τεσσάρων ποδαρικῶν (εἰκ. 85). Ἐφωτίζετο δὲ διὰ δύο μικρῶν παραθύρων ἀνοιγομένων ἐπὶ τοῦ ἀνατολικοῦ τοίχου. Τὰ παράθυρα ταῦτα εἶχον πώρινα πλαίσια καὶ τοξωτὰ ὑπέρθυρα μὲ τεθλασμένα τόξα. Ὑπεράνω τοῦ ἐνός ἐξ αὐτῶν σώζεται ἡμικυκλικὴ κόγχη, ὁμοία τῆς ὁποίας εὕρηται καὶ ἐπὶ τοῦ πρὸς τὴν αὐλὴν τοίχου. Ἡ τελευταία δ' αὕτη φέρει ἐν τῷ τυμπάνῳ τῆς ἐξωγραφημένα πολύχρωμα ὁμόκεντρα κοσμήματα, πιθανῶς τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας.

Ἄς ἔλθωμεν ἤδη εἰς τὴν ἐξέτασιν τοῦ ὀπισθίου οἰκήματος, ὅπερ, ὡς εἴπομεν, ἀπετελεῖτο ἐκ τοῦ κυρίου σώματος Δ καὶ τοῦ προσηρητημένου διαμερίσματος Ε.

Τὸ Δ ἔχει σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, μήκους 17,40 καὶ πλάτους 5 μ. Τὸ ὑπόγειόν του, ὑγρὸν καὶ σκοτεινόν, ἐκαλύπτετο διὰ κυλινδρικοῦ θόλου φερομένου ὑπὸ τόξων (εἰκ. 90), ἐφωτίζετο δὲ ὑπὸ ἐνὸς καὶ μόνου παραθύρου, ἀνοιγομένου κατὰ τὴν δυτικὴν αὐτοῦ πλευράν, καὶ μιᾶς τοξικῆς (εἰκ. 90) βλεπούσης πρὸς τὸ διαβατικόν· θὰ ἐχρησίμευε

Εἰκ. 90. Κατὰ μῆκος τομὴ τῆς πτέρυγος Δ.

λοιπόν ως αποθήκη. Ὁ ὑπεράνω ὅμως αὐτοῦ ἰσόγειος περίπου ὄροφος θὰ κατωκεῖτο, ὡς ἀποδεικνύουσι τὰ πολλὰ ἐπὶ τῶν τοίχων του ἀρμάρια, ἡ μεγάλη ἐστία καὶ αἱ πολυάριθμοι θύραι ἐπικοινωνίας πρὸς τε τὴν αὐλὴν καὶ τοὺς ἐκατέρωθεν δρόμους (εἰκ. 90). Ἐκ τῶν θυρῶν τούτων ἡ πρὸς ἀνατολὰς ἀπετέλει τὴν κυρίαν εἴσοδον, πρὸς ἣν ἦγε κτιστὴ κεκλιμένη ἀναβάθρα βαίνουσα ἐπὶ θόλου. Ἡ θύρα δ' αὕτη φέρει κατὰ τοὺς σταθμοὺς αὐτῆς τὰς διὰ τὸ ρωμανήσιον («ἀμπάραν») προωρισμένας ὀπὰς.

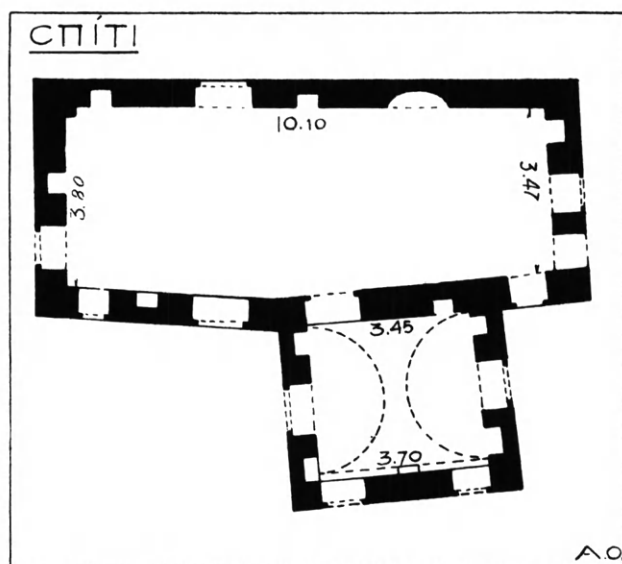
Τὸ εἰς τὸ βόρειον ἄκρον τοῦ ἰσογείου προσκεκολλημένον διαμέρισμα Εἰ ἐχρησιμοποιεῖτο πιθανώτατα ὡς μαγειρεῖον· διότι φέρει ἐν τῷ μέσῳ τῆς δυτικῆς πλευρᾶς νεροχύτην. Εἰς τὸ ἄκρον τοῦ δωματίου τούτου ὑπάρχει τὸ ἀποχωρητήριον, οὗτινος λεπτομέρειαν παρέχει ἡ εἰκὼν 66. Τὸ μαγειρεῖον συνεκοινώνει πρὸς τὴν αὐλὴν Ζ διὰ θύρας, ἔφερε δὲ εἰς τοὺς τοίχους του καὶ ἀρμάρια.

Ὁ ἄνω ὄροφος τοῦ Δ, ἀποτελῶν ξυλόπατον τρίκλινον, ἦτο ἐκτισμένος μὲ τοξωτὸν σκελετὸν καὶ ἔφερε κατὰ τὰς τρεῖς αὐτοῦ πλευρὰς παράθυρα, ὧν τὰ πρὸς βορρᾶν, ὡς εὐρισκόμενα εἰς στάθμην ὑψηλοτέραν τῆς στέγης τοῦ τρικλίνου Α (εἰκ. 86), θὰ εἶχον ἐλευθέραν τὴν πρὸς τὴν πεδιάδα θέαν. Ἡ στέγη τοῦ τρικλίνου τούτου ἦτο ξυλινὴ δικλινής.

Ὅσον ἀφορᾷ τὴν χρονολογίαν κατασκευῆς τῶν διαφόρων τμημάτων τοῦ ἀρχοντικοῦ Α σημειοῦμεν, ὅτι ὁ μὲν πύργος Β θὰ κατεσκευάσθῃ πιθανῶς τὸ δεύτερον ἡμῖς τοῦ 13ου αἰῶνος, τὸ δὲ διάμερισμα Α περὶ τὰ τέλη τοῦ 14ου καὶ τέλος τὸ Δ κατὰ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος.

Τὸ σπίτι Β [δυτικῶς τοῦ ἀρχοντικοῦ Α]

Εἰς ὀλίγων μέτρων ἀπόστασιν δυτικῶς τοῦ ἀρχοντικοῦ Α εὐρίσκεται, ἀρκετὰ ἡρειπωμένον, τὸ σπίτι Β, ὅπερ ἀποτελεῖται ἀπὸ ἓν ὁρομικὸν σῶμα καὶ ἓνα καθέτως πρὸς αὐτὸ προβάλλοντα πύργον (εἰκ. 91). Τὸ σπίτι Β ἦτο ὑπόθολον, φέρον εἰς τὸν ὄροφον τὸν κάπως ἀκανονίστου ὀρθογωνικοῦ σχήματος τρίκλινον, στεγαζόμενον διὰ ξυλίνης δικλινοῦς στέγης. Ὁ πύργος τοῦναντίον (εἰκ. 92) ἦτο δίπατος εἶχε δὲ τὰς ὀροφάς του θολωτάς καὶ ἐχρησίμευεν ὡς κατοικία ἅμα καὶ ὡς ἀμυντήριον. Τοῦτο τοῦλάχιστον πιστοποιοῦσιν ἀφ' ἑνὸς μὲν τὰ ἐπὶ τῶν τοίχων του ἀρμάρια καὶ τὰ παράθυρα,

Εἰκ. 91. Κάτοψις τοῦ σπιτιοῦ Β.

ἀφ' ἑτέρου ὅμως καὶ αἱ εἰς διάφορα ὕψη τῆς ἀνατολικῆς παρειᾶς ἀνοιγόμεναι τοξικαὶ θυρίδες, αἵτινες, εὗρισκόμεναι παραπλεύρως τῶν παραθύρων, δὲν θὰ εἶχον βεβαίως φωτιστικὸν σκοπὸν (εἰκ. 92).

Ἡ μεταξὺ τοῦ τρικλίνου καὶ τοῦ πύργου γωνιώδης ἐπιφάνεια ἀπετέλει ἓνα δωματηρόν, ἀσκεπῇ ἡλιακόν, ὅστις σήμερον ἔχει καταπέσει μετὰ τῆς ὑποβασταζούσης αὐτὸν καμάρας. Ὁ ἡλιακὸς οὗτος προεξετείνεται πρὸς βορρᾶν καὶ ὀλίγον ἔξω τοῦ πύργου, θὰ ἐστηρίζετο δ' ἐπὶ τοξυλλίων, ὡς συνάγομεν ἐκ τῶν κατὰ τὴν βόρειον πλευρὰν σωζομένων

Εἰκ. 92. Ἀνατολικὴ ὄψις τοῦ πύργου τοῦ σπιτιοῦ Β.

κιλλιβάντων. Μικρά τεμάχια μαρμαρίνων πλακῶν, διατηρηθέντα κατὰ τὴν βάσιν τοῦ πύργου, μαρτυροῦσιν ὅτι ὁ ἥλιακὸς ἦτο μαρμαρόστρωτος. Ἀπετέλει δ' οὗτος τὸ προαύλιον τῆς οἰκίας· διότι συνεκοινώνει διὰ τοξωτῶν θυρῶν πρὸς τε τὸν τρίκλινον καὶ τὸν πύργον. Ἡ εἰς αὐτὸν ἄνοδος θὰ ἐγένετο διὰ κλίμακος κατεσκευασμένης κατὰ τὴν βόρειον πλευράν, παραπλεύρως τῆς βασταζούσης τὸν ἥλιακὸν καμάρας (εἰκ. 92).

Ἡ οἰκία Β θὰ κατεσκευάσθῃ πιθανῶς κατὰ τὰ τέλη τοῦ 14ου ἢ τὰς ἀρχὰς τοῦ 15ου αἰῶνος.

Τὸ σπίτι Γ [νοτιοδυτικῶς τῆς νοτίας πτέρυγος τῶν παλατίων]

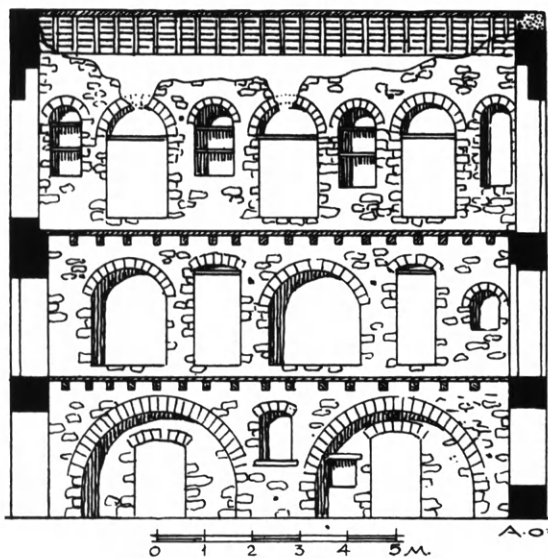
Εἰς τὸ μέρος ὅπου ἡ κάτωθεν τῆς Ἀγίας Σοφίας κλιτὺς συναντᾷ τὸ πλάτωμα τῶν παλατίων, ἦτοι ὀλίγα μέτρα νοτιοδυτικῶς τῆς πτέρυγος τῶν παλατίων τῶν Παλαιολόγων, ὀρθοῦται, εἰς καλὴν σχετικῶς κατάστασιν, τὸ σπίτι Γ (εἰκ. 93). Σχήματος ἀκριβῶς ὀρθογωνίου, διαιρεῖται τὸ σπίτι αὐτὸ καθ' ὕψος εἰς τρία· εἶναι δηλονότι δίπατον (εἰκ. 94)· ὡς κείμενον δ' ἐπὶ ἐδάφους σχεδὸν ὀριζοντίου, δὲν εἶχε μόνον τοὺς δύο ξυλοπάτους αὐτοῦ ὀρόφους κατοικησίμους, ἀλλὰ καὶ τὸ ἰσόγειον αὐτοῦ.

Διδακτικὴ τοῦ τρόπου τῆς κατασκευῆς του διὰ τοξωτῶν σκελετῶν εἶναι ἡ κατὰ μῆκος τομὴ τοῦ κτηρίου (εἰκ. 94), ἐν τῇ ὁποίᾳ διακρίνει τις τὸ τοξωτὸν σύστημα κατὰ διάφορον τρόπον εἰς ἕκαστον ὄροφον ἐφηρμοσμένον.

Τὸ ἰσόγειον ἔχει κυρίως μόνον θύρας, φέρει ὅμως καὶ τοιχαρμάρια. Ὁ μεσόροφος εἶναι ἐνταῦθα ἀρκούντως ὑψηλός,

Εἰκ. 93. Σπίτι Γ. Ὑποψις ἀπ' ἀνατολῶν.

Εἰκ. 94. Σπίτι Γ. Τομή κατακόρυφος.

φέρει δὲ παράθυρα ὀλίγα καὶ μικρά, ἀλλὰ μεγάλα τοιχαρμάρια. Τοῦναντίον ὁ ἄνω ὄροφος φέρει μὲν μεγάλα καὶ πολλὰ παράθυρα, ἔχει ὅμως μικρότερα ἄρμάρια (εἰκ. 94). Μεταξὺ τῶν παραθύρων τῶν ὀρόφων οὐδεμία ὑφίσταται ἀντιστοιχία ἀξόνων· ὑπάρχει ὅμως τουλάχιστον ὁμοιότης εἰς τὸ σχῆδιν· διότι καὶ τὰ τοῦ μεσορόφου καὶ τὰ τοῦ ἄνω ὀρόφου ἔφερον ὑπέρθυρα σχήματος χαμηλωμένου τόξου, τὰ πώρινα ὅμως πλαίσια τῶν ἄνω ἔχουσιν ἀφαιρεθῇ (εἰκ. 93) ὑπὸ τῶν κτιστῶν τῆς νέας Σπάρτης.

Ἐκ τῶν ὀκτῶ ἀνοιγμάτων τοῦ ἄνω ὀρόφου τὸ μὲν ἐπὶ τῆς ἀνατολικῆς πλευρᾶς εἶχε πρὸ αὐτοῦ μικρὸν κρεμαστὸν ἐξώστην (ἡλιακόν) (εἰκ. 95), οὗτινος σφίζεται λείψανον ἐνὸς κιλλίβαντος καὶ αἱ ὀπαὶ πακτώσεως τῶν ὑπολοίπων, τὰ δὲ δύο ἀνατολικά τῆς νοτίας πλευρᾶς ἔφερον πρὸς συνεχῇ

Εἰκ. 95. Σπίτι Γ. Ποδαρικά τοῦ τοξωτοῦ ἡλιακοῦ.

ήλιακόν, στηριζόμενον, τῇ μεσολαβήσει κρεμαστῶν τόξων, ἐπὶ ποδαρικῶν διηκόντων μέχρι τοῦ ἐδάφους, ὡς δεικνύει ἡ εἰκὼν **95** καὶ ἡ σχετικὴ ἀναπαράστασις (εἰκ. **76**). Τέλος τὸ τρίτον πρὸς δυσμὰς ἄνοιγμα τῆς νοτίας πλευρᾶς ἤνοιγε πρὸς δωματηρόν ήλιακόν, ἐκτισμένον ὑπεράνω θολωτοῦ δρόμου (διαβατικοῦ). Ἡ πρὸς τὸν ἄνω ὄροφον ἄγουσα κλῖμαξ θὰ εὕρισκετο παραπλεύρως τοῦ διαβατικοῦ πρὸς τὰ ἔξω. Τοῦναντίον ἡ εἰς τὸν πρῶτον ὄροφον ὀδηγοῦσα κλῖμαξ ἦτο ἐσωτερικὴ, ἥς τὸ μὲν κάτω λίθινον ἥμισυ διετηρήθη ἐν τῷ ἰσογείῳ, τὸ δὲ ἄνω θὰ ἦτο ξύλινον.

Ὡς πρὸς τὴν διάπλασιν τῶν ἐξωτερικῶν ὤψεων παρατηρῶ, ὅτι ἐν ᾧ πᾶσαι αἱ πλευраὶ τοῦ κτηρίου ἔμειναν ἀδιάρθρωτοι μόνον ἡ νοτία διεμορφώθη μὲ τρεῖς τυφλὰς ἀψίδας (εἰκ. **76**), αἵτινες ἀποτελοῦσι μεγαλοπρεπεῖ πλάισια τῶν ἐν αὐταῖς ἀνοιγομένων παραθύρων.

Τὸ σπίτι Δ [κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν ἄνοδον]

Εἰς τὸ ἐλικοειδὲς στενόρυμον, ὅπερ ἀπὸ τοῦ πλατώματος τῶν παλατίων φέρει ἄνω εἰς τὴν Ἀγίαν Σοφίαν, εὕρισκετο τὸ ἀνωγοκάτωγον σπίτι Δ (εἰκ. **96**). Σχήματος καὶ αὐτὸ ὀρθογωνίου, ἔχει τὴν μακρὰν πλευράν του ἐστραμμένην πρὸς τὰ παλάτια. Τὸ ἰσόγειόν του, βαρὺ καὶ ἀδιάρθρωτον, ἔχει ἐστρογγυλεμένας τὰς γωνίας καὶ φέρει πρὸς τὸν δρόμον δύο μόνον μικρὰ ἀνοίγματα. Ὁ ὄροφος του τοῦναντίον, φέρων τρία μεγάλα ἀψιδώματα κατὰ τὴν πρὸς τὴν ὁδὸν μακρὰν πλευράν, παρουσιάζει τὴν μορφήν μιᾶς τυφλῆς πεσσοστοιχίας, ἕκαστον ἄνοιγμα τῆς ὁποίας διατρυπᾶται ἀπὸ

ἐν τοξωτὸν παράθυρον. Λεπτὴ πλινθίνη, λοξότμητος ταινία, τεθειμένη εἰς τὴν στάθμην τῶν γεννήσεων τῶν ἀψίδων, χρησιμεύει ὡς ἐπίσκρανον τῶν παραστάδων.

Ἐνεκα τῶν ἐστρογγυλευμένων γωνιῶν τοῦ ἰσογείου ὁ ὄροφος κρέμαται πρὸς τὰ ἔξω κατὰ τὰς γωνίας, τὸ ἐξέχον

Εἰκ. 96. Σπίτι Δ. Πρόσοψις ἐν προβολῇ.

δὲ τμήμα αὐτοῦ στηρίζεται ἐπὶ λιθίνων κιλλιβάντων. Εἰς τὴν στενὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ Δ σφύζεται παράθυρον μὲ χρωματιστὴν ἀπομίμησιν παρίνου μετὰ πλινθίων ταινιῶν πλαισίου (εἰκ. 71 δεξιά).

Ἐν τῷ ἐσωτερικῷ τοῦ ξυλοπάτου τρικλίνου πλὴν τῶν ἀρμαρίων ὑπάρχει ἐν τῷ μέσῳ τῆς στενῆς δυτικῆς πλευρᾶς πρόσγειος ἐστία, ἐξέχουσα ὀρθογωνίως καὶ στηριζομένη ἐξωτερικῶς κάτωθεν ἐπὶ διδύμου τόξου (εἰκ. 77).

Τὸ σπίτι Θ «τοῦ Φραγκοπούλου» [ὀλίγον ὑπεράνω τῆς Περιβλέπτου]

Ἐν τῶν πλέον χαρακτηριστικῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρά εἶναι τὸ σπίτι (εἰκ. 97), τὸ κείμενον ὀλίγον ὑπεράνω τῆς Περιβλέπτου, παρὰ τὸν λιθόστρωτον ἐλικοειδῆ δρόμον, ὅστις φέρει εἰς τὴν Παντάνασσαν. Τὸ σπίτι αὐτὸ ὀνομάζεται σημερον «τοῦ Φραγκοπούλου», ἀφ' ἑνὸς μὲν λόγῳ τοῦ γράμματος Φ, ὅπερ σχηματίζεται διὰ μικρῶν πηλίνων ψηφίδων ἐπὶ ἑνὸς ἀγκωναρίου τῆς βορείου τοῦ πλευρᾶς, ἀφ' ἑτέρου δ' ἐκ τοῦ γεγονότος ὅτι ὁ πρωτοστράτωρ τοῦ Κωνσταντίνου Παλαιολόγου Ἰωάννης Φραγκόπουλος εἶχεν ἀνακαινίσει τὴν γειτονικὴν Παντάνασσαν. Τὸ σχῆμα τοῦ εἶναι ἐν λίαν ἐπίμηκες ὀρθογώνιον παραλληλεπίπεδον, ὅπερ εἶναι τοποθετημένον κατὰ τὴν μεγίστην κλίσιν τῆς κλιτύος, οὕτως ὥστε τὸ ὀπίσθιον αὐτοῦ τμήμα εἰσδύει ἐξ ὀλοκλήρου εἰς τὸν βράχον (εἰκ. 97). Τὸ ἰσόγειόν του, ἐκτισμένον ὡς τοξωτὸς σκελετὸς μὲ γεμίσματα, καλύπτεται διὰ τριῶν συνεχῶν σταυροθολίων (εἰκ. 98), ἔχει δὲ τὴν θύραν τῆς εἰσόδου τοῦ πρὸς νότον παρὰ τὴν γωνίαν. Παραπλεύρως τῆς θύρας ταύ-

της ἀνοίγεται παράθυρον, κάτωθεν τοῦ ὁποίου ὑπάρχει περιστομὴς, ἀπὸ τῆς ὁποίας ἤντλουν τὸ ἐν τῇ κάτωθεν τοῦ ἐμπροσθίου τμήματος τοῦ ἰσογείου δεξαμενῇ συλλεγόμενον ὄμβριον ὕδωρ. Ὁ χῶρος τοῦ ἰσογείου ἦτο μᾶλλον σκοτεινός, φωτιζόμενος ἀρχικῶς ὑπὸ δύο μόνον μικρῶν καὶ ὑψηλὰ τοποθετημένων στρογγύλων φεγγιτῶν, εἰς οὓς ἀργότερον προστετέθησαν δύο μεγαλύτερα παράθυρα ἐπὶ τῆς στενῆς πλευρᾶς καὶ ἀνὰ ἓν κατὰ τὰς μακρὰς παρὰ τὰς γωνίας (εἰκ. 97).

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ διαμόρφωσις τοῦ ὀρόφου, ὅστις ἦτο καὶ αὐτὸς ἐκτισμένος μὲ τοξωτὸν σκελετὸν καὶ γεμίσματα,

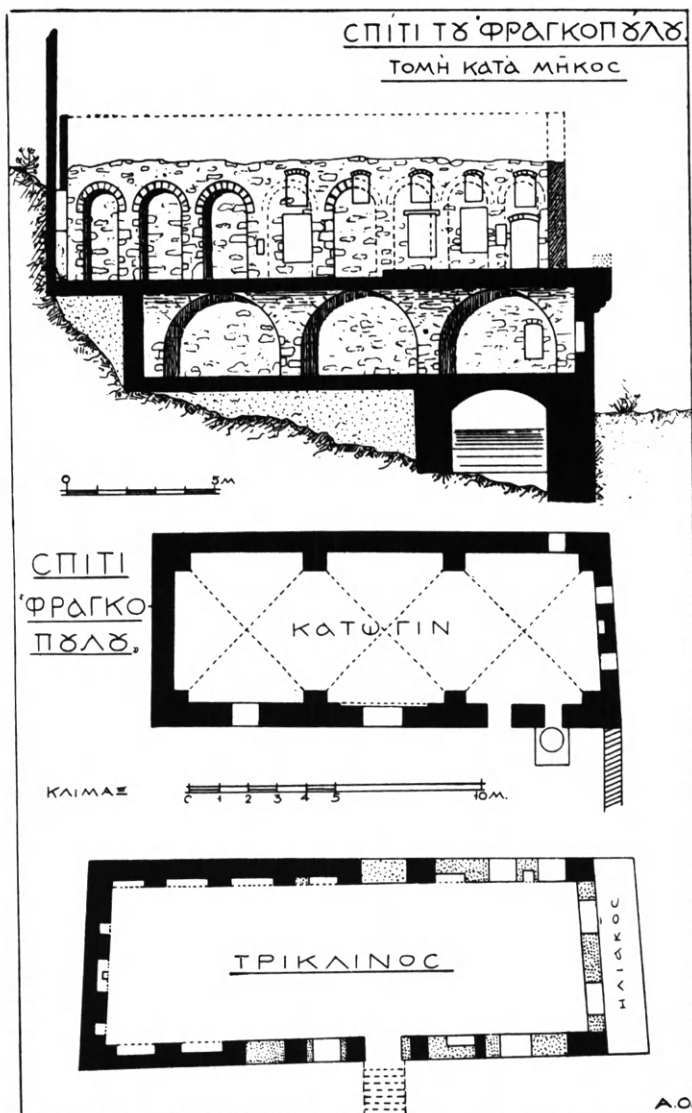

Εἰκ. 97. Τὸ σπίτι τοῦ Φραγκοπούλου (Θ).

δὲν εἶχεν ὅμως τὰς στενὰς πλευράς του κατὰ κατακόρυφον προέκτασιν τῶν ἀντιστοιχῶν πλευρῶν τοῦ ἰσογείου ἀλλ' ὀπισθοχωρημένας οὕτως, ὥστε νὰ δημιουργηῇται ἐμπρὸς δω-
ματηρὸς ἡλιακός, βλέπων πρὸς τὴν πεδιάδα τοῦ Εὐρώτα. Ὁ ἐξώστης οὗτος φέρει ἐξωτερικῶς ὀκτὼ πλίνθινα τοξύλ-
λια θαίνοντα ἐπὶ τριμερῶν λιθίνων κιλλιβάντων (εἰκ. 61), ὧν
τινὲς κοσμοῦνται δι' ἐξωτικῶν κεφαλῶν καὶ κοσμημάτων.

Ἐκ τῶν ἐσωτερικῶν παρειῶν τοῦ τρικλίνου ἡ μὲν πρὸς
τὸ βάθος ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἐστίαν καὶ ἐκατέρωθεν
αὐτῆς ἀνὰ ἓν ἀρμάριον, αἱ δὲ μακραι διεμορφοῦντο ὡς σειρὰ
τυφλῶν ἀψίδων μὲ γεμίσματα, εἰς τινὰ τῶν ὁποίων ἠνοιγόν-
το παράθυρα (εἰκ. 98). Ἐπὶ Τουρκοκρατίας τὸ ἐμπρόσθιον
ἥμισυ τοῦ ὀρόφου ἐτροποποιήθη, ὑψωθέντος κατὰ τι τοῦ
δαπέδου του καὶ ἀντικατασταθέντων τῶν τόξων τοῦ σκελε-
τοῦ διὰ σειρᾶς ὀρθογωνίων παραθύρων, ὑπεράνω τῶν ὁ-
ποίων ἠνοιχθήσαν μικροὶ ὀρθογώνιοι φεγγῖται μὲ ὑπέρθυρα
μορφῆς χαμηλωμένου τόξου (εἰκ. 98). Τέλος ὁ πρὸς τὸν
ἡλιακὸν τοῖχος τοῦ τρικλίνου ἔφερε μέγα τοξωτὸν ἄνοιγμα
καὶ παρ' αὐτὸ μικρότερον παράθυρον μὲ χαμηλωμένον το-
ξωτὸν ὑπέρθυρον (εἰκ. 61). Ὁ τοῖχος οὗτος διετρεῖτο μέχρι
τοῦ 1907, ὡς συνάγομεν ἐκ σχετικοῦ σχεδιάσματος τοῦ
Struck¹³⁷. Κατὰ τὴν γενομένην ὅμως τὸ 1908 ἀνοικοδό-
μησιν αὐτοῦ δὲν ἐτηρήθη δυστυχῶς τὸ παλαιὸν σχέδιον,
ἀλλὰ κατεσκευάσθησαν δύο νεωτερικὰ ὀρθογώνια ἀνοίγμα-
τα, ἅτινα φαίνονται ἐπὶ τῆς εἰκόνος 97.

Ἡ στέγη τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Φραγκοπούλου ἦτο δικλινής,
τοῦ ἐσωτερικοῦ τῆς φωτιζομένου πιθανῶς διὰ στρογγύλου
φεγγίτου, οἷον βλέπομεν ὑπάρχοντα εἰσέτι εἰς τὸ γειτονικὸν

Εἰκ. 98. Κατόψεις καὶ τομὴ τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Φραγκοπούλου.

σπίτι Κ. Τέλος ή πρὸς τὸν τρίκλινον ἄγουσα κλῖμαξ, σήμερον κατεστραμμένη ὁλοσχερῶς, θὰ ἦτο τοποθετημένη κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ κτηρίου, ἐνθα παρατηροῦνται εἰσέτι λείψανα λοξῶς τοποθετημένων τοίχων.

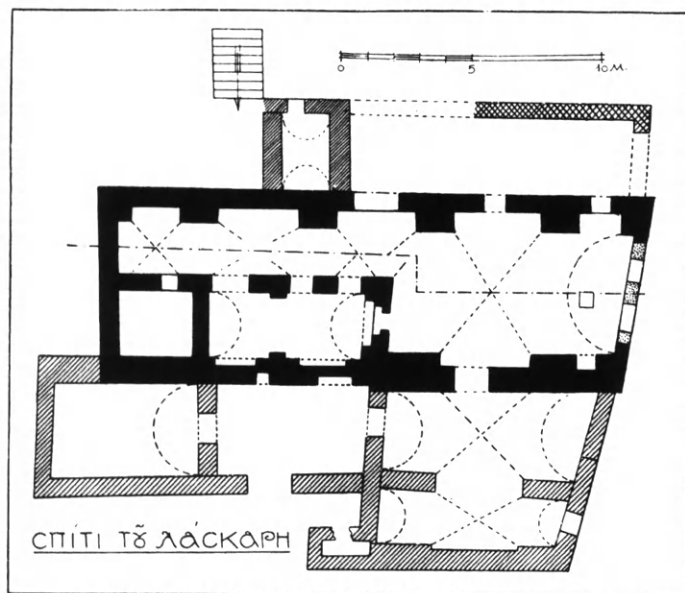
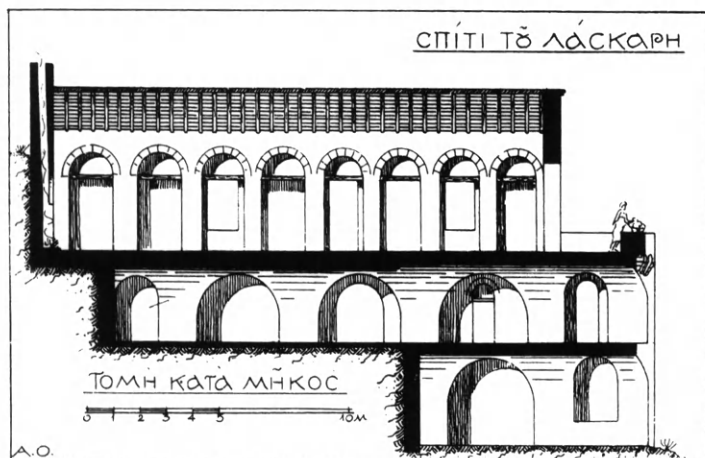
Τὸ σπίτι τοῦ Φραγκοπούλου κατεσκευάσθη πιθανῶς κατὰ τὸ πρῶτον ἥμισυ τοῦ 15ου αἰῶνος.

Τὸ σπίτι Δ «τοῦ Λάσκαρη» [μεταξὺ Μητροπόλεως καὶ Περιβλέπτου]

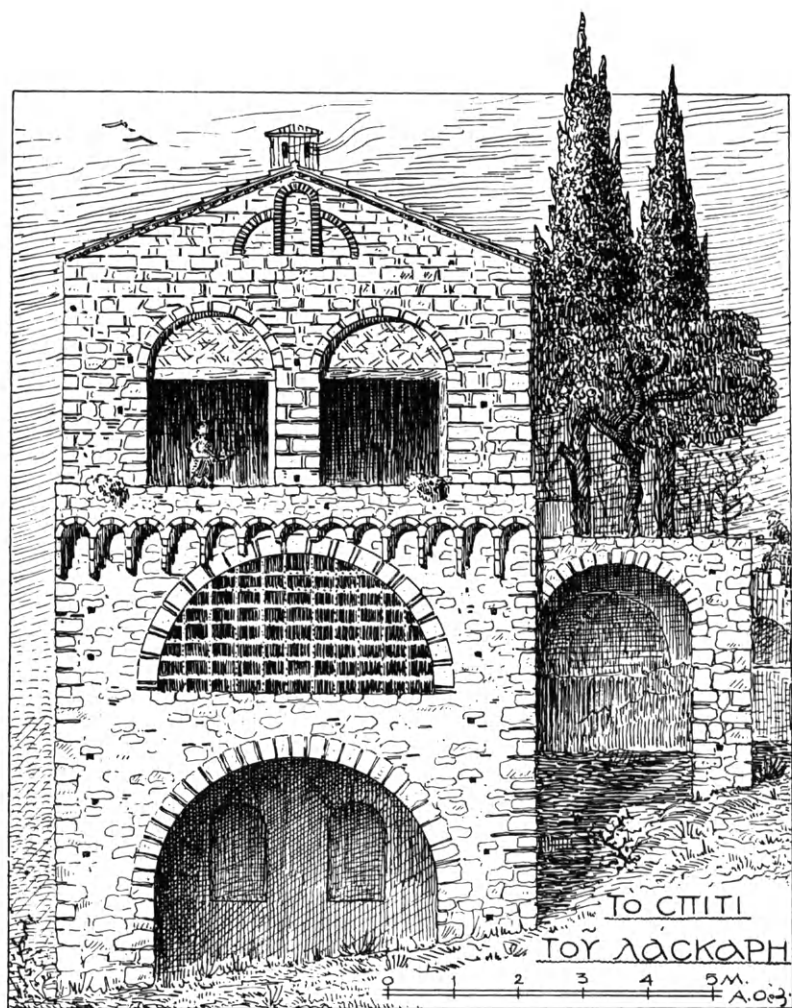
Ὁμοίας περίπου μορφῆς πρὸς τὸ σπίτι τοῦ Φραγκοπούλου εἶναι καὶ τὸ κατὰ τὴν συνοικίαν τῆς Μαρμάρας, ἐπὶ τῆς πρὸς τὴν Μητρόπολιν ὁδοῦ, εὕρισκόμενον σπίτι, ὅπερ αὐθαίρετως ή παράδοσις ὀνομάζει σπίτι «τοῦ Λάσκαρη» ή «τῶν Λασκάρων» (εἰκ. 99). Τὸ σπίτι αὐτὸ εἶναι διώροφον, κατοικήσιμος ὅμως φαίνεται ὅτι ἦτο μόνον ὁ ἄνω αὐτοῦ ὄροφος. Τὸ ἰσόγειον, χρησιμοποιούμενον πιθανώτατα ὡς στάβλος, ἔχει μικρὸν βάθος ἀλλ' εἶναι ἀρκετὰ ὑψηλόν, καλυπτόμενον ὑπὸ κυλινδρικοῦ θόλου (εἰκ. 100), ὅστις ἐμφανίζεται εἰς τὴν πρόσοψιν ὡς μία ὠραία καὶ ἰσχυρὰ καμάρα (εἰκ. 99 καὶ 101), ἥτις πολὺ ἐλαφρύνει τὴν ὄψιν τοῦ κτηρίου. Μὲ ὁμοίαν καμάραν ἐμφανίζεται εἰς τὴν πρόσοψιν καὶ ὁ θόλος τοῦ χαμηλοῦ πρώτου ὀρόφου. Τῆς καμάρας αὐτῆς τὸ τύμπανον φράσσεται σήμερον ὑπὸ τοίχου, διατρυπωμένου ἀπὸ δύο ὀρθογώνια παράθυρα μὲ χαμηλωμένα τόξα (εἰκ. 99). ἄλλοτε ἀντὶ τοίχου ὑπῆρχεν ἐνταῦθα πιθανῶς κιγκλιδωτόν τι φράγμα, οἷον εἰκονίζει ή ἐν προβολῇ ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως (εἰκ. 101). Πάντως ὁ πρῶτος ὄροφος, λόγῳ τοῦ μικροῦ ὕψους του καὶ τοῦ ἀσθενοῦς φωτισμοῦ του, θὰ ἔχρη-

Εἰκ. 99. Τὸ σπῖτι τοῦ Λάσκαρη. Προοπτικὴ ἀναπαράστασις.

Εἰκ. 100. Τομή κατακόρυφος καὶ κάτοψις πρώτου ὀρόφου τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λάσκαρη.

Εἰκ. 101. Τὸ σπῖτι τοῦ Λάσκαρη.
Ἀναπαράστασις τῆς προσόψεως ἐν προβολῇ.

σίμευε μᾶλλον ὥς ἀποθήκη. Ἡ ὀροφή του ἀποτελεῖται ἀπὸ συνεχῇ σταυροθόλια καὶ τὸ βάθος του εἶναι πολὺ μεγαλύτερον τοῦ τοῦ ἰσογείου, τὸ βάθος δὲ τοῦτο περιλαμβάνει καὶ δύο ἀγνώστου προορισμοῦ ὀρθογώνια κτήρια (εἰκ. 100).

Ἔτι πρισσότερον εἰσχωρεῖ εἰς τὴν ὀπισθεν κλιτὺν ὁ ἀνώτατος ὄροφος, ὅστις ἀπετέλει τὴν καθ' αὐτὸ κατοικίαν, τὸν τρίκλινον. Οὗτος ὅμως ἔχει τὸν ἐμπρόσθιον τοῖχον τοῦ ὀπισθοχωρημένον (εἰκ. 100) καὶ δὴ οὐχὶ παραλλήλως πρὸς τὸν τοῖχον τῆς προσόψεως τοῦ ἰσογείου ἀλλὰ λοξῶς, εἰς τρόπον ὥστε νὰ δημιουργῇται ἐμπρὸς εἰς ἀσκεπῆς δωματηρὸς ἡλιακὸς σχήματος τραπεζίου. Ποῖος ὁ λόγος τῆς λοξῆς ταύτης τοποθετήσεως τοῦ ἄνω ὀρόφου; Πιθανῶς ἡ στροφὴ αὕτη νὰ παρουσίαζε μεγαλύτερον μέτωπον πρὸς τὴν ἀπὸ τῆς θαλάσσης τοῦ Λακωνικοῦ κόλπου ἐρχομένην αὔραν. Πάντως εἶναι ἄξιον σημειώσεως ὅτι ὁμοίαν στροφὴν παρουσιάζει καὶ ἄλλος ἡλιακὸς γειτονικῆς οἰκίας, τῆς N (εἰκ. 62). Ὁ ἡλιακὸς τῆς οἰκίας Λάσκαρη θαίνει, ὡς οἱ λοιποί, ἐπὶ πωρίνων τοξυλλίων φερομένων ὑπὸ ὑψηλῶν λιθίνων κιλ-λιβάντων, ὧν τὸ ὕψος εἰς τὸ μέσον τοῦ ἐξώστου ἐλαττοῦται λόγῳ τοποθετήσεως τῆς κλειδὸς τῆς κάτωθεν καμάρας εἰς ὑψηλὴν στάθμην (εἰκ. 101).

Ὁ τρίκλινος εἶναι κατεσκευασμένος ὁμοίως πρὸς τοὺς κάτω, ἥτοι μὲ τοξωτὸν σκελετὸν καὶ γεμίσματα, εἰς τινα τῶν ὁποίων θὰ ἡνοίγοντο παράθυρα, ἅτινα σήμερον εἶναι πεφραγμένα. Τὸ μῆκος του (18,40) εἶναι δυσαναλόγως μέγα πρὸς τὸ πλάτος καὶ ἴσως νὰ ἐχωρίζετο εἰς τὸ μέσον. Ἡ στέγη του ἦτο ξυλίνη. Ὁ πρὸς δυσμὰς στενὸς τοῖχος ἔφερεν ἐν τῷ μέσῳ τὴν ἐστίαν, ἐκατέρωθεν δ' αὐτῆς ἀνά ἐν

ἀρμάριον. Τοῦναντίον ὁ πρὸς τὸν ἡλιακὸν στενὸς τοῖχος διευρυπᾶτο ἀπὸ δύο μεγάλα τοξωτὰ ἀνοίγματα (εἰκ. 99). Ἡ πρόσοψις τοῦ τοίχου τούτου εἶναι ἐκτισμένη ἐξ ὀλοκλήρου διὰ πωρολίθων κατ' ἰσόδομον περίπου, πλινθοπερίκλειστον σύστημα, ὅπερ δὲν ἐκαλύπτετο διὰ κονιάματος (εἰκ. 70). Ὅπαί τινες, παρουσιαζόμεναι ἐπ' αὐτῆς κατὰ κανονικὰς ἀποστάσεις, ἐθεωρήθησαν ὑπὸ τοῦ Gerland ὡς προερχόμεναι ἀπὸ τὴν πᾶκτωσιν τῶν δοκῶν ξυλίνου τοίχου περιβάλλοντος τὸν ἡλιακόν¹³⁸. Ἀλλ' εὐκόλως βλέπει τις, ὅτι αἱ εἰρημέναι ὅπαί προέρχονται ἀπὸ τὰς σκαλώσεις. Ἡ εἰς τὸν τρίκλινον ἄνοδος ἐγένετο διὰ κτιστῆς κλίμακος, τοποθετημένης εἰς τὸ ὀπισθεν τμήμα τῆς βορείου πλευρᾶς τοῦ κτηρίου, ἔνθα, λόγῳ τῆς κλίσεως τοῦ ἐδάφους, δὲν ἀπητοῦντο ἡ ὀλίγα μόνον σκαλία.

Κατὰ τὴν νοτίαν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ προσεκολλήθη ἀργότερον ἄλλο ὀρθογώνιον σπίτι, πιθανώτατα στενοῦ τινος συγγενοῦς. Ἐφερε δὲ καὶ τοῦτο πρὸς ἀνατολὰς ἡλιακὸν στηριζόμενον ἐπὶ κιλλιθάντων, ὧν τινὲς σφύζονται κατὰ χώραν.

Τὸ σπίτι Ε [ὀλίγον ἄνωθεν τῆς Μητροπόλεως]

Τὸ σπίτι Ε εὐρίσκεται εἰς τὴν συνοικίαν Μητροπόλεως, εἶναι δὲ μονώροφον καὶ ἐν μέρει ἡρειπωμένον (εἰκ. 102). Ἐχει καὶ αὐτὸ σχῆμα ὀρθογώνιον, ὅπερ ὅμως διευθύνεται ἀντιθέτως πρὸς τὰ δύο προηγουμένως περιγραφέντα, ἥτοι μὲ τὴν μακρὰν πλευρὰν βλέπουσαν πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα. Τὸ ἰσόγειόν του ἐσχηματίζετο διὰ τοξωτῶν ἀνοιγ-

μάτων, ὧν τὰ μὲν πρὸς βορρᾶν ἔχουσι τὰ τόξα των ἐστηριγμένα ἐν ἐξοχῇ ἐπὶ παραβολομόρφων προβόλων (εἰκ. 102), τὰ δὲ πρὸς ἀνατολὰς ἐφράχθησαν ἀργότερον διὰ τοίχων, ἐφ' ὧν ἡνοίχθησαν παράθυρα καὶ τοξικαί.

Ἐνδιαφέρουσα εἶναι ἡ πρόσοψις τοῦ ὀρόφου, ἣτις φέρει κατὰ τὸ διατηρούμενον ἀριστερὸν τμήμα της δύο τυφλὰς ἡμικυκλικὰς ἀψίδας ἀσυνδέτους, ἐκτισμένας δι' ὀπτοπλίνθων, αἵτινες ἀργότερον ἐκαλύφθησαν δι' ἀλοιφῆς. Αἱ ἀψίδες αὗται ἐχρησίμευσαν ὡς ἐξωτερικὰ πλαίσια παραθύρων με πώρινα περιθώρια καὶ ὑπέρθυρα τοξωτά, σχήματος ἐλα-

Εἰκ. 102. Τὸ σπίτι Ξ. Ἀποψις ἀπ' ἀνατολῶν.

φρῶς τεθλασμένου τόξου. Εἰς τὴν μεταξύ τῶν δύο ἀψίδων ἐπιφάνειαν παρατηροῦνται τὰ ἔχνη ἡμικίονος, τοποθετημένου ἐντελῶς ἀνοργάνως, ὡς ὁ τῆς οἰκίας I.

Εἰς τὸ ὕψος τοῦ δαπέδου τοῦ ὀρόφου παρατηροῦνται σήμερον ἐπὶ τῆς προσόψεως τετράγωνοι ὅπαι πακτώσεως δοκῶν ξυλίνου πατώματος (εἰκ. 102). Φαίνεται λοιπὸν ὅτι ἀργότερον προσεκολλήθη εἰς τὴν ἀνατολικὴν πλευρὰν τοῦ σπιτιοῦ καὶ ἄλλη αἷθουσα ξυλόπατος. Ὅταν δ' αὕτη κατεσκευάσθη, κατηδαφίσθη καὶ ὁ ἡμικίων τῆς παλαιᾶς προσόψεως καὶ δι' αὐτὸ βλέπομεν σήμερον μόνον τὰ ἔχνη του.

ΣΥΜΠΛΗΡΩΜΑΤΙΚΑΙ ΠΑΡΑΤΗΡΗΣΕΙΣ
ΠΕΡΙ ΤΩΝ ΠΑΛΑΙΟΛΟΓΕΙΩΝ ΟΙΚΙΩΝ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ*

Εἰς τὴν ἐν προηγουμένοις περὶ τῶν παλατίων καὶ τῶν οἰκίῶν τοῦ Μυστρᾶ μελέτην μου, προσδιώρισα, ὅτι αἱ ἀστικάι οἰκίαι τοῦ Μυστρᾶ, ἐκτισμέναι πᾶσαι ἐπὶ τῆς ἀποκρήνου κλιτύος τοῦ λόφου, παρουσιάζουσι γενικῶς τὴν μορφήν ἐνὸς ἐπιμήκους ὀρθογωνίου παραλληλεπιπέδου¹³⁹, συνοδευομένου ἐνίοτε ἀπὸ ἑνα ὑψηλὸν τετράγωνον πύργον (εἰκ. 54, 75 καὶ 87), ἐφωδιασμένον μὲ πολεμίστρας (τοξικᾶς)¹⁴⁰ καὶ ἐπάλλξεις (δόντια¹⁴¹).

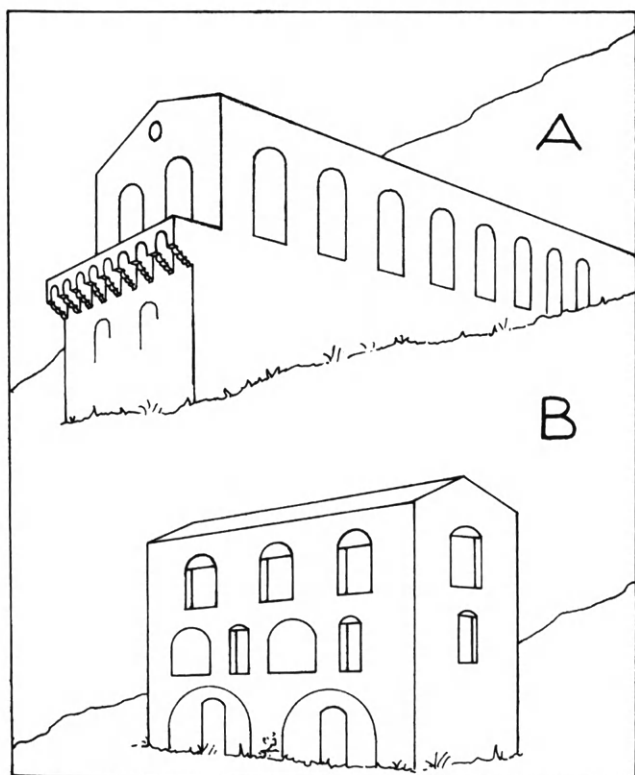
Αἱ οἰκίαι αὗται, κεκαλυμμέναι πάντοτε¹⁴² ἀπὸ ξυλίνην στέγην ζυγωματικὴν¹⁴³ διρρυτόσκεπον¹⁴⁴, περιλαμβάνουσι: α) ἐν ὑπόγειον ἢ κατώγειον¹⁴⁵, β) ἑνα μεσόπατον¹⁴⁶, καὶ γ) ἑνα ἢ τὸ πολὺ δύο ὀρόφους¹⁴⁷, τῶν ὁποίων ὁ ὑψηλότερος, ὀνομαζόμενος τρίκλινος¹⁴⁸, τρικλίνιον¹⁴⁹, ἢ τρικλινάριον¹⁵⁰, ἦτο ὁ κατ' ἐξοχὴν ὄροφος, τὸ *piano nobile*, προωρισμένον διὰ κατοικίαν καὶ διὰ τὰς δεξιώσεις τῶν ἰδιοκτητῶν.

Ἀναλόγως τῆς θέσεως τῶν μακρῶν πλευρῶν τοῦ ὀρθογωνίου τῆς οἰκίας ἐν σχέσει πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ λόφου, δύνανται νὰ διακριθῶσι δύο διάφοροι κατηγορίαι: ἐκείνη, ὅπου αἱ μακραὶ πλευραὶ τοῦ ὀρθογωνίου κατευθύνονται καθεύτως πρὸς τὰς ἰσοῦφεῖς καμπύλας τοῦ λόφου (εἰκ. 103 κατηγορία Α), καὶ ἐκείνη, καθ' ἣν αἱ πλευραὶ τῆς εἶναι τοποθετημέναι παραλλήλως πρὸς τὰς ὡς ἄνω καμπύλας (εἰκ. 103 κατηγορία Β).

* Πρώτη δημοσίευσίς τοῦ μέρους τούτου τοῦ βιβλίου μέχρι καὶ τῆς σ. 179, ἐν *Λακωνικαῖς Σπουδαῖς* Β', 1975, 77-84.

Διαφοραὶ ἀρκετὰ σημαντικαὶ ὑπάρχουσι μεταξύ τῶν δύο αὐτῶν κατηγοριῶν· ἐκάστη ἐξ αὐτῶν ὅμως ἔχει τὰ προτερήματα καὶ τὰ ἐλαττώματά της, τὰ ὁποῖα καὶ ἐξετάζονται ἐδῶ λεπτομερέστερον. Ἴδου τινὰ ἐξ αὐτῶν:

1. Εἰς τὴν κατηγορίαν Α, ὅπου τὸ ὀρθογώνιον κατευθύνεται καθέτως πρὸς τὴν κλιτύν, αἱ μακραὶ πλευραὶ (ἀπὸ 17 ἕως 20 μ.) εἶναι ἐκεῖναι, αἱ ὁποῖαι εἰσχωροῦσι βαθέως εἰς τὸν

Εἰκ. 103. Οἱ δύο βασικοὶ τύποι (Α) καὶ (Β) τῶν σπιτιῶν τοῦ Μυστρά.

λόφον (εἰκ. 103Α), τοῦθ' ὅπερ ἀπῆτει, συνεπῶς, ἐκσκαφὰς ἀρκετὰ δαπανηράς, ἐν ᾧ εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Β, τῶν ὁποίων αἱ μακραὶ πλευραὶ εἶναι τοποθετημέναι παραλλήλως πρὸς τὰς καμπύλας τῆς κατωφερείας, δὲν ἀπητεῖτο νὰ γίνωσι, εἰ μὴ ἐλάχισται ἐκσκαφαί, δεδομένου τοῦ μικροῦ πλάτους (4 ἕως 7 μ.) τοῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 103Β).

2. Ἐξ ἄλλου, εἰς τὴν περίπτωσιν Α, τὰ ὑπόβαθρα, ἦτοι τὰ ὑπόγεια καὶ ὁ μεσόπατος, εἶναι πάντοτε ὑπόθολα¹⁵¹ (εἰκ. 98 καὶ 100 ἄνω), πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ὁπωσδήποτε ἀπῆτει προφανῶς πολὺ περισσοτέρας δαπάνας (ηὔξημένας ἐργατικὰς χεῖρας, ξυλοτύπους κλπ.) ἀπὸ τὴν ξυλόπατον¹⁵² κατασκευήν, τὴν χρησιμοποιουμένην διὰ τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Β. Οὕτω, εἰς τὰ δύο ἢ τρία παραδείγματα τῆς κατηγορίας Α, τὰ ὁποῖα ἐσώθησαν μέχρις ἡμῶν, δηλαδὴ εἰς τὴν οἰκίαν Φραγκοπούλου, τὴν τοῦ Λάσκαρη καὶ τὴν γειτονικὴν τῆς οἰκίας Ν, τὸ ὑπόγειον τῆς πρώτης, χρησιμοποιούμενον ὡς δεξαμενὴ, καλύπτεται διὰ χαμηλωμένου θόλου (εἰκ. 98), ἐν ᾧ εἰς τὴν οἰκίαν τοῦ Λάσκαρη μία μακρὰ εἰληματικὴ καμάρα¹⁵³ σκεπάζει τὸν στάβλον¹⁵⁴ (εἰκ. 99 καὶ 100). Ὁ μεσόπατος εἶναι ὑπόθολος ὡσαύτως εἰς ἀμφοτέρας τὰς περιπτώσεις διὰ σειρᾶς σταυροθολίων ἐρειδομένων ἐπὶ παραστάδων, τοποθετημένων εἰς τοὺς μακροὺς τοίχους τῆς αἰθούσης (εἰκ. 98 μέσον).

Ἀπεναντίας, εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Β δὲν ὑπάρχουσι θολωταὶ κατασκευαί (εἰκ. 94) πλὴν τῆς περιπτώσεως τῶν πύργων (εἰκ. 6, 54 καὶ 75) καὶ ἐκείνης, καθ' ἣν ὑπῆρχεν ὑπὸ τὴν οἰκίαν ἐν δημόσιον διαβατικὸν¹⁵⁵ ἢ βαστέρνιον¹⁵⁶, τὸ ὁποῖον ἦτο πάντοτε καμαροσκεπές (εἰκ. 47, 104 καὶ 105).

Εἰκ. 104. Διαβατικόν.

Εἰκ. 105. Διαβατικόν.

Οί ὄροφοι τῶν οἰκιῶν Β ἦσαν κεχωρισμένοι διὰ ξυλίνων πατωμάτων, καρφωμένων ἐπὶ χονδρῶν ξυλίνων δοκῶν (0,23 x 0,25), ἀπεχουσῶν 0,50 ἕως 0,60 μ. ἀπὸ ἄξονος εἰς ἄξονα, καὶ πακτωμένων ἐντὸς τῶν μακρῶν τοίχων τοῦ οἰκοδομήματος (εἰκ. 87 καὶ 94). Διακρίνονται ἀκόμη αἱ ὀπαὶ τῆς πακτώσεως.

3. Αἱ δύο κατηγορίαι διαφέρουσιν ὡσαύτως καὶ ὡς πρὸς τὴν πλαστικότητα τῶν ὀγκων των, διαφορετικῶς χρησιμοποιεθέντων καὶ εἰς τὰς δύο περιπτώσεις. Οὕτως, εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Α ἡ μεγάλη διαφορὰ στάθμης μεταξὺ τῶν δύο ἄκρων τοῦ ὀρθογωνίου, ἐπέβαλλεν εἰς τὴν κατασκευὴν μίαν κλιμακωτὴν διάταξιν, ἣτις προσέδιδεν εἰς τὴν οἰκίαν κίνησιν καὶ τὴν παρουσίαζεν οἰονεὶ ἀναρριχωμένην ἐπὶ τοῦ λόφου (εἰκ. 98 ἄνω, 100 ἄνω καὶ 103Α). Ἡ κλιμακωτὴ διάταξις καθορίζεται πρὸ πάντων ἀπὸ τὴν θέσιν τοῦ τελικοῦ τοίχου τοῦ τρικλίνου (πρὸς τὰ κατάντη), ὁ ὁποῖος ἦτο ἐκτισμένος ἐν ἐσοχῇ ἐπὶ τοῦ ἰσογείου καὶ τοῦ μεσοπάτου, δημιουργῶν τοιοῦτοτρόπως ἄνωθεν τῶν τελευταίων τούτων ἓνα ἀσκεπῇ ἐξώστην ἀρκετὰ εὐρύν, ἓνα δωματηρὸν ἡλιακόν¹⁵⁷, ὅστις ἐπερατοῦτο ἔμπροσθεν διὰ προεξέχοντος θωρακίου ὑποστηριζομένου ἀπὸ σειρὰν τοξυλλίων ἐπὶ κιλλιβάντων πολὺ ὡραίας ἐμφανίσεως¹⁵⁸ (εἰκ. 61, 99 καὶ 106).

Ἀντιθέτως, αἱ οἰκίαι τῆς κατηγορίας Β ὑψώνουσι πρὸς τὸν οὐρανὸν τὸν παραλληλεπίπεδον ὄγκον των ἐντελῶς κανονικὸν καὶ λεῖον (εἰκ. 93 καὶ 103Β) καὶ μόνον εἰς ὀλίγον προεξέχων ἐξώστης φαιδρύνει ἐνίοτε τὴν πρόσοψιν των.

4. Μία διαφορὰ ὑπάρχει ὡσαύτως εἰς τὸν προσανατολισμὸν τῶν οἰκιῶν τῶν δύο κατηγοριῶν. Αἱ κλιτύες τοῦ λόφου,

ὅπου ἐγείρονται αἱ κατοικίαι τοῦ Μυστρά, εἶναι ἐστραμμέναι πρὸς ἀνατολὰς καὶ πρὸς τὰ βορειοανατολικά¹⁵⁹, ὅποτε ἡ κατηγορία Α παρυσιάζει περισσότερα πλεονεκτήματα ἢ ἡ Β· ἐπειδὴ εἰς τὴν πρώτην (Α) αἱ καθέτως πρὸς τὴν κλίσιν τοῦ ἐδάφους τοποθετημέναι οἰκίαι παρυσιάζουσιν ἐλευθέρας καὶ καλῶς ἀεριζομένας τὰς δύο μακρὰς πλευράς των καὶ μίαν ἀπὸ τὰς στενάς, ἐνῷ εἰς τὴν κατηγορίαν Β μία μόνη τῶν μακρῶν πλευρῶν εἶναι ἐλευθέρα· ἡ ἄλλη βλέπει πρὸς τὴν κατωφέρειαν τοῦ λόφου, ὅπερ δὲν θὰ ἦτο λίαν εὐχάριστον διὰ τοὺς ἐνοίκους τῆς οἰκίας.

Εἰκ. 106. Προοπτικὴ ἄποψις τοῦ σπιτιοῦ τοῦ Λάσκαρη.

Ἐπὶ πλεόν, αἱ οἰκίαι τῆς κατηγορίας Α ἔχουσιν κατὰ τὸ διάστημα τῆς θερμῆς περιόδου τοῦ θέρους μίαν τῶν μακρῶν πλευρῶν των ἐκτεθειμένην εἰς τὴν ὁροσερὰν αὐραν τοῦ βορρᾶ, ἐν ᾗ κατὰ τὸν χειμῶνα περισσότερα παράθυρα τῆς νοτίας μακρᾶς πλευρᾶς των ἐδέχοντο ἀφθόνως τὴν θερμότητα τοῦ ἡλίου, ὅπερ δὲν συνέβαινεν εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Β. Πρέπει ἐν τέλει νὰ προστεθῇ, ὅτι ὁ μέγας ἡλιακὸς ἐξώστης, ὁ ἐκτεθειμένος εἰς τὸν ἀνοικτὸν οὐρανόν, δημιουργηθεὶς διὰ τῆς ἐσοχῆς τοῦ τρικλίνου, εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Α, παρεῖχεν εἰς τοὺς ἐνοίκους τῶν οἰκιῶν αὐτῶν, ὅχι μόνον ἄνεσιν διὰ τῆς ἀπλοχωρίας του, ἀλλὰ καὶ μίαν μεγαλοπρεπῆ θέαν, κατὰ τὴν δύσιν τοῦ ἡλίου, πρὸς τὴν κοιλάδα τοῦ Εὐρώτα καὶ τὰς μενεξεδένιας κλιτύς τοῦ Πάρνωνος.

5. Μία διαφορὰ ὑπάρχει ἀκόμη μεταξὺ τῶν δύο κατηγοριῶν εἰς ὅ,τι ἀφορᾷ τοὺς ἐφαρμοσθέντας τρόπους μεταχειρίσεως τῶν προσόψεων ἢ προσώπων¹⁶⁰ των. Οὕτω, εἰς τὰς οἰκίας τῆς κατηγορίας Α ἢ μικρὰ πρόσοψις, ἢ ὅποια βλέπει πρὸς τὴν κοιλάδα, παρουσιάζει ἀκόμη ὅλως κλασσικὸν ὕφος. Εἶναι ὄντως ὠκοδομημένη διὰ λαξευτῶν λίθων, καὶ μὲ ζωηροὺς ἀρμούς κατὰ σύστημα σχεδὸν ἰσόδομον (οἰκία Λάσκαρη, εἰκ. 99 καὶ 106), ἐντὸς τοῦ ὁποίου παρεμβάλλονται ὀπτόπλινθοι (βησάλια¹⁶¹) εἰς ὀριζοντίους στρώσεις. Αἱ πλάγαι ὅφεις ἀπεναντίας, τῶν ὁποίων εἰς τὴν περίπτωσίν μας ὁ ἄνω ὄροφος εἶναι τὸ ἐμφανέστερον μέρος, ἀπέδιδον εἰς τὸ ἐξωτερικὸν τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τοῦ τρικλίνου. Οὗτοι ὄντως ἦσαν ἐκτισμένοι διὰ σειρᾶς πυκνῶν ἀψίδων (εἰκ. 98 καὶ 100), τῶν ὁποίων τὰ κενὰ ἦσαν πεπληρωμένα διὰ λεπτοτέρου τοίχου, καθορίζοντος, ἀφ' ἑνός, εἰς τὸ ἐσω-

τερικόν, κόγχας ἀρκετὰ βαθείας, προοριζόμενας διά «ντου-λάπια» ἢ τοιχαρμάρια ¹⁶², καὶ ἀφ' ἑτέρου, εἰς τὸ ἐξωτερικόν, μίαν πολὺ μικρὰν ἐσοχὴν, ἣ ὁποία ἔδιδε μεγαλυτέραν ἔμφασιν εἰς τὸ περίγραμμα τῶν ἀψίδων (εἰκ. 99). Ὁ τοῖχος δι' οὗ ἐπληροῦντο αἱ ἀψίδες ὑποκαθίστατο εἰς τινὰ μέρη δι' ἐνὸς ὀρθογωνίου παραθύρου (εἰκ. 99 καὶ 100), τὸ ξύλινον ὑπέρθυρον τοῦ ὁποίου ὑπεβάσταζε λεπτὸν τύμπανον ἀπὸ βήσαλα (βλ. καὶ εἰκ. 57 καὶ 58).

Ἀντιθέτως πρὸς τὰς προσόψεις τῆς κατηγορίας Α, εἰς τὰς τῆς κατηγορίας Β ἢ διὰ λαξευτῶν λίθων ἐπιφάνεια ἔχει ἀντικατασταθῇ ἀπὸ ἐν ἀπλοῦν λιθολόγημα, προφανῶς διὰ λόγους οἰκονομίας. Τὸ λιθολόγημα τοῦτο εἰς τὰ ἀρχαιότερα παραδείγματα τῆς κατηγορίας ταύτης, ὅπως π.χ. εἰς τὸ μικρὸν παλάτιον (εἰκ. 54 καὶ 75), παραμένει ἐμφανές, ὅπως καὶ εἰς ἐκκλησίας τινὰς τοῦ Μυστρᾶ (Βροντόχιον, Εὐαγγελίστρια), ὅπου ἔχει ἐπίσης ἐφαρμοσθῇ. Πρέπει ἐν τούτοις νὰ προστεθῇ, ὅτι παρὰ τὴν πτωχείαν τοῦ ὁ τρόπος οὗτος παρουσιάζει πλεονεκτήματα. Ὄντως, διὰ τῶν ἀκανονίστων σχημάτων τῶν ἀξέστων αὐτοῦ καὶ ἀδρῶς εἰργασμένων λίθων, διὰ τῶν ἐλικοειδῶν ἀρμολογημάτων τὰ ὁποία τοὺς περιβάλλουσι, πότε κεκλιμένα καὶ πότε ἐσχηματισμένα δικλινῇ, ἐφωδιασμένα δ' ἐνίοτε καὶ μὲ μικρὰ τεμάχια βησάλων, πлагίως ἢ κατ' ἄλλον τρόπον τοποθετουμένων εἰς τὰ κενὰ τῶν ἀξέστων λίθων, ἐσχημάτιζον ἀρκετὰ γραφικὰ παιγνιδίσματα φωτὸς εἰς τὴν ἐπιφάνειαν τῆς προσόψεως.

Αἱ ὀφειστέαι τοιχοδομίας-λιθολογήματος τῶν οἰκιῶν τῆς κατηγορίας Β ὑπέστησαν σὺν τῷ χρόνῳ σημαντικὴν προσοδευτικὴν ἐξέλιξιν, τὴν ὁποίαν θὰ παρακολουθῶμεν ἐνταῦθα.

Οὕτω, κατὰ τὴν διάρκειαν τοῦ 13ου αἰῶνος, ὅτε αἱ οἰκίαι ἐνεφάνιζον ὠχυρωματικὸν χαρακτήρα (ὡς π.χ. τὸ μικρὸν παλάτιον, εἰκ. 54 καὶ 75), ἅπαντες οἱ ὄροφοι ἐκαλύπτοντο διὰ περιποιημένου λιθολογήματος καὶ μόνον ὁ ἄνω ὄροφος, ὁ τρίκλινος, ἦτο διάτρητος ὑπὸ σειρᾶς ἀραιῶν παραθύρων, σχετικῶς στενῶν καὶ ἐλαφρῶς τεθλασμένων, σχεδὸν παρομοίων πρὸς τὰ τῆς ἀνατολικῆς πτέρυγος τῶν παλατίων τῶν δεσποτῶν, πρὸς τὰ ὁποῖα ἦσαν σύγχρονοι (μέσα 13ου αἰῶνος). Ὁ μεσόπατος καὶ τὸ ἰσόγειον ἦσαν τελείως κλειστά, ἐφωδιασμένα μόνον μὲ μερικὰς πολεμίστρας (εἰκ. 54 καὶ 75).

Ἀργότερον (14ος αἰὼν), ἐμφανίζονται εἰς τὰς προσόψεις τοῦ ἄνω ὀρόφου εὐρεῖαι ἡμικυκλικαὶ ἀψίδες (τόξα), ἀντιστοιχοῦσαι πρὸς τὸν σκελετὸν τοῦ τοίχου τῆς προσόψεως, περιβάλλουσαι δ' ἄλλας ἀψίδας, στενοτέρας καὶ ἐλαφρῶς εἰσεχούσας, εἰς ἃς ἡνοίγοντο ὀρθογώνια παράθυρα μετὰ ἡμικυκλικοῦ τυμπάνου ἄνωθεν, ἐκ λεπτοτέρας τοιχοποιίας (εἰκ. 77). Ὡστόσο τὸ ἰσόγειον ἐξηκολούθει ἀκόμη νὰ παρουσιάζῃ τὸν βαρὺν καὶ κλειστὸν χαρακτήρα τῆς πρώτης περιόδου, μὲ μόνην τὴν διαφοράν, ὅτι ἀντὶ πολεμιστρῶν εἶχον ἤδη ἀνοιχτῇ ἐπ' αὐτοῦ μικρά τινα ὀρθογώνια παράθυρα (εἰκ. 77).

Μία τρίτη φάσις (15ος αἰὼν καὶ ἐπόμενοι) μᾶς ἐμφανίζει τὰς σειρὰς τῶν ἀψίδων τοῦ ἄνω ὀρόφου ἐπεκτεινομένας ἐφ' ὅλων τῶν ὀρόφων (εἰκ. 94) καὶ περικυκλούσας ἀνοιγμάτων, πότε μὲν ἐλαφρῶς τεθλασμένων τόξων κατὰ φραγκικὴν μίμησιν (εἰκ. 78), πότε δὲ ὀρθογωνίων (εἰκ. 77). Εἶναι ἡ ἐποχὴ τοῦ θριάμβρου τῆς ἀψιδωτῆς σειρᾶς, τὴν ὁποίαν βλέπομεν νὰ κατακλύζῃ, τόσο τὸ ἐξωτερικόν, ὅσον καὶ τὸ ἐσωτερικόν

τῶν οἰκιῶν (εἰκ. 93 καὶ 107). Εἰς τὰς οἰκίας περισσοτέρων ὀρόφων, αἱ σειραὶ αὗται τῶν ἀψίδων ἐμφανίζονται εὐρύτεραι εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ βαθμιαίως συστελλόμεναι εἰς τοὺς ἄνω ὀρόφους (εἰκ. 94).

Ἐνίστε, διὰ τὴν διακόσμησιν τῶν προσόψεων, ὁ ἀρχιτέκτων κατεσκεύαζε μεταξὺ τῆς σειρᾶς τῶν ἀψίδων τοῦ ἄνω ὀρόφου κορμόν τινα διακοσμητικοῦ ἡμικίονος¹⁶³ (εἰκ. 78), ἀδικαιολόγητον ὅμως (οἰκίαι I καὶ E).

Πρέπει ἐξ ἄλλου νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὁ τύπος οἰκοδομῆς ἐπὶ ἐλευθέρων ἀψίδων ἐνηρμονίζετο πολὺ πρὸς τὸν βραχὺδὴ λόφον τοῦ Μυστρά. Στηρίζοντες τοὺς πεσσοὺς μιᾶς σειρᾶς

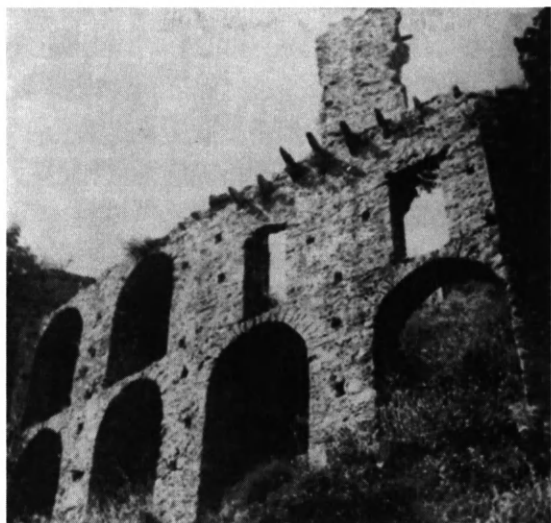

Εἰκ. 107. Σπίτι E. Ἐσωτερικὴ ὄψις τῶν καμαρῶν καὶ τῶν κογχῶν τοῦ κατὰ μῆκος τοίχου.

ἡμικυκλικῶν ἀψίδων μόνον εἰς τина σημεία τοῦ ἀκανονίστου ἐδάφους, ἐπετύγχανον τὴν ἐξοικονόμησιν τῆς ἐργασίας τῆς ἰσοπεδώσεως τοῦ ἀνωμάλου ἐδάφους, ταῦτοχρόνως δ' ἐπίσης καὶ τὴν τοποθέτησιν τῶν ὀρόφων ἐπὶ ὑψηλοῦ ἐπιπέδου, καθορθώνοντες οὕτω νὰ δίδωσιν εἰς αὐτοὺς γραφικωτέραν ὄψιν.

Ἐντυπωσιακὸν παράδειγμα τῆς χρήσεως ὑψηλῶν, ἐλευθέρων καὶ διαδοχικῶν ἡμικυκλικῶν ἀψίδων εἰς τὸ ἰσόγειον καὶ ἀκόμη ὑψηλότερον μᾶς παρέχουσι δύο συνεχόμεναι οἰκίαι, ἀρκετὰ λοξῆς κατόψεως, κείμεναι ἐπὶ τῆς βραχίωδους πλευρᾶς, ἥ ὁποία εὐρίσκεται πλαγίως τῆς πύλης τῆς Μονεμβασίας (εἰκ. 108, 109 καὶ 110). Παρουσιάζονται ἐκεῖ σειρά ἐπαλλήλων ἀψίδων καὶ εἰς ἐξώστης τριγωνικοῦ σχήματος, στηριζόμενος ἐπὶ λιθίνων κιλλιβάντων, ὁ ὁποῖος γεμίζει τὴν δημιουργουμένην μεταξὺ τῶν δύο οἰκιῶν ἀμβλείαν γωνίαν.

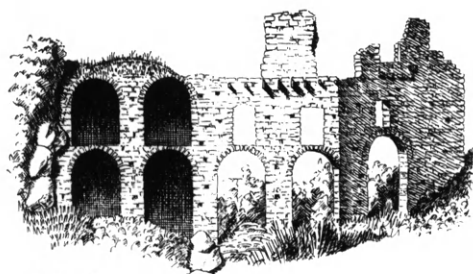
Μὲ τὴν κατασκευὴν τῶν τοίχων τῆς προσόψεως δι' ἀψίδων ἐκ λαξευτοῦ λίθου τὸ βάρος ὀλοκλήρου τῆς οἰκοδομῆς ἔπιπτεν ἀποκλειστικῶς ἐπὶ τῶν πεσσῶν τῆς ἀψιδοσειρᾶς τοῦ ἰσογείου, οἱ ὁποῖοι εἶχον οἰκοδομηθῇ πρῶτοι. Κατόπιν ἐγεμίζοντο τὰ κενὰ τῶν ἀψιδοσειρῶν δι' εὐτελεστέρου ὕλικοῦ τοιχοποιίας, ἥ ὁποία ἐσχημάτιζε τύμπανον, ὑποβαστάζον μόνον τὸ ἴδιον αὐτῆς βάρος. Διὰ τοῦ τρόπου τούτου ἦτο δυνατόν ν' ἀφαιρεθῇ τὸ τύμπανον χωρὶς νὰ κινδυνεύσῃ ἡ σταθερότης τῆς οἰκοδομῆς. Τοῦτο παρατηροῦμεν εἰς τινὰς οἰκίας, ὅπου ὅλα τὰ τύμπανα τῶν ἀψιδοσειρῶν ἐλλείπουσι· περίπτωσις, ἥτις παρουσιάζεται εἰς μίαν οἰκίαν τῆς συνοικίας τοῦ μικροῦ παλατίου (εἰκ. 111 καὶ 112) καὶ εἰς μίαν ἄλλην τῆς Κάτω Χώρας (εἰκ. 113 καὶ 114). Βλέπων τις

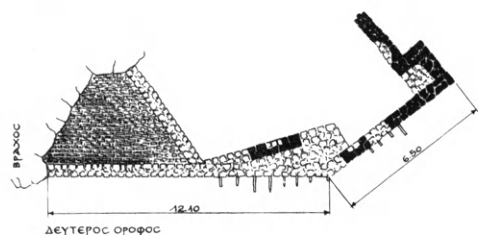
Εἰκ. 108. Σπίτι με καμάρας παρὰ τὴν πύλην τῆς Μονεμβασίας.

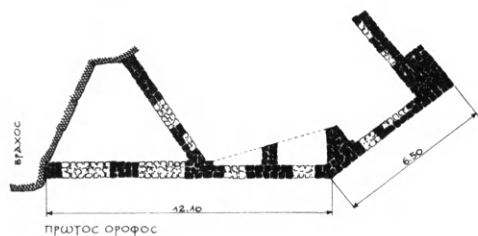
Εἰκ. 109. Ἑτέρα ᾄποψις τοῦ σπιτιοῦ τῆς εἰκ. 108.

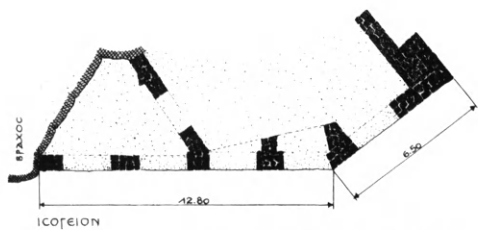
προσοψις

δεύτερος οροφος

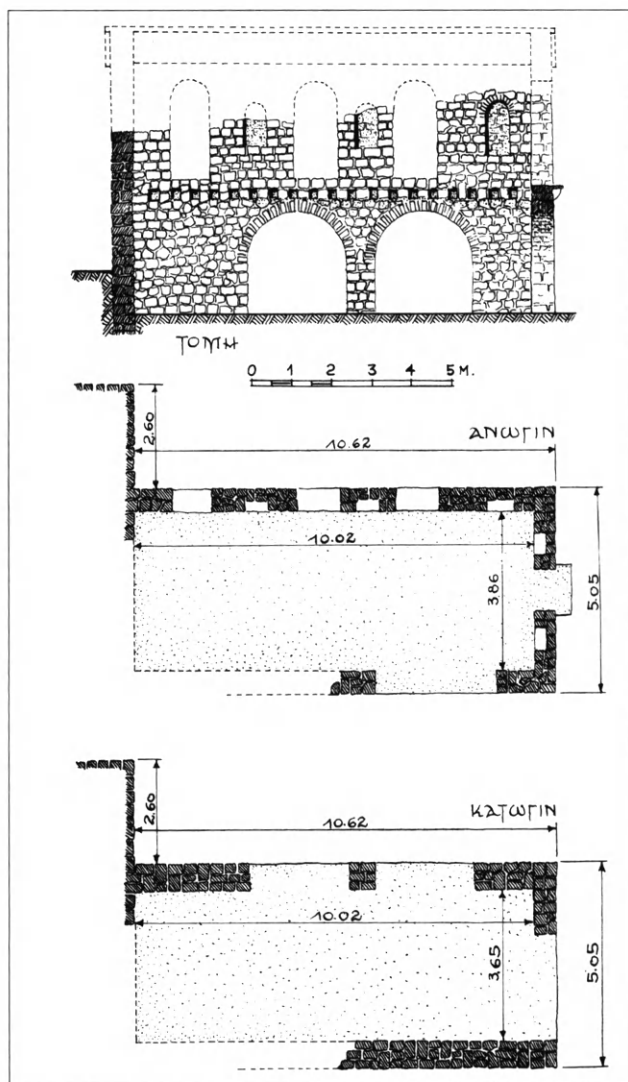
πρώτος οροφος

ισογειον

Εἰκ. 110. Σχέδιον τῶν ὀρόφων καὶ πρόσοψις σπιτιοῦ
παρὰ τὴν πύλην τῆς Μονεμβασίας.

Εἰκ. 111. Σχέδιον ὀρόφων καὶ τομῇ σπιτιοῦ
τῆς συνοικίας Ἁγίας Σοφίας, νοτιοδυτικῶς τοῦ ἀρχοντικοῦ.

τάς οικόιας ταύτας, με τὰς ἄνευ τυμπάνου ἀψιδοσειράς δύναται ν' ἀπατηθῇ καὶ νὰ πιστεύσῃ, ὅτι τὸ ἰσόγειον τῆς οικόιας ἀπετέλει ἐλευθέραν διάβασιν δι' ὅλον τὸν κόσμον, καὶ τρόπον τινὰ μίαν ἐφαρμογὴν τοῦ συγχρόνου συστήματος, τοῦ ἐγκαινιασθέντος ὑπὸ τοῦ le Corbusier, πρᾶγμα τὸ ὁποῖον ἀσφαλῶς δὲν συνέβαιnen, ὡς δύναταί τις νὰ πεισθῇ ἐκ τῆς ἐσωτερικῆς διατάξεως τοῦ ἰσογείου, ἣ ὁποία ἐμφανίζει κόγχας εἰς τὸν τοῖχον τοῦ βάθους (εἰκ. 114), αἵτινες καὶ καταδεικνύουσιν, ὅτι τὸ ἰσόγειον ἦτο κατωκημένον καὶ οὐχὶ κοινῆς χρήσεως.

Τὰ κενὰ τῶν ἀψιδοσειρῶν ἐξηγοῦνται τότε ἢ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἰσόγειον ἐχρησίμευεν ὡς στάβλος καὶ ἐν τοιαύτῃ περιπτώσει

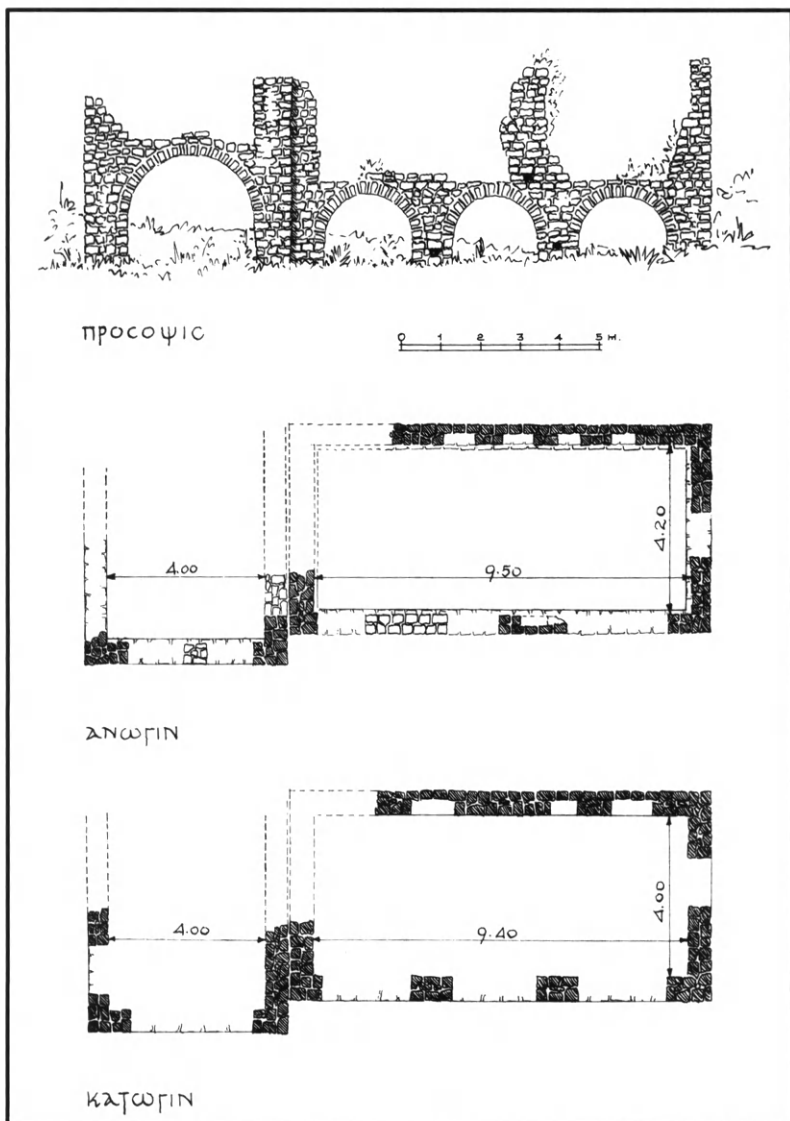
Εἰκ. 112. Σπίτι τῆς συνοικίας Ἁγίας Σοφίας,
νοτιοδυτικῶς τοῦ ἀρχοντικοῦ.

τὸ κενὸν διηυκόλυνε τὴν ἐλευθέραν διόδον τῶν ζώων, ἢ ἐκ τοῦ ὅτι τὸ ἰσόγειον εἶχε παραμείνει ἀτελείωτον, ἢ καὶ διότι τὰ τύμπανα κατέρρευσαν λόγῳ τοῦ χρόνου.

Κατὰ τὴν αὐτὴν περίοδον ὡσαύτως (15ος αἰὼν) κατηργήθη ὁ ἀρχέγονος ἀρχιτεκτονικὸς ἱμπρεσιονισμὸς τοῦ περιποιημένου λιθολογήματος καὶ ἤρχισεν ἡ συνήθεια τῆς ἐπενδύσεως τῆς προσόψεως δι' ὑπολεύκου ἢ ὑποφαίου κονιάματος καὶ ἡ διὰ τῆς ζωγραφικῆς ἀπομίμησις τῆς κλασσικῆς διακοσμήσεως, πρὸς ἀπόκρυψιν τοῦ ἀπλοῦ λιθολογήματος.

Εἰκ. 113. Σπίτι τῆς Κάτω Χώρας.

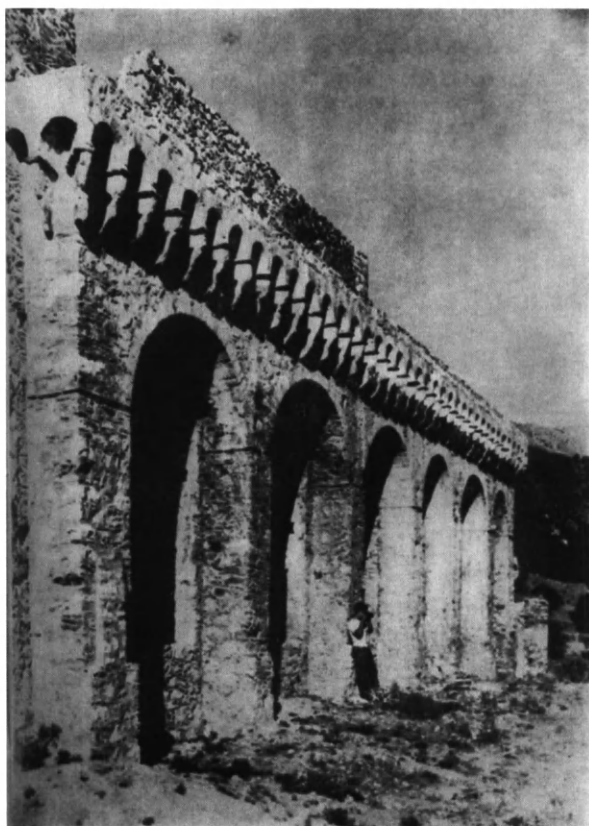
Εἰκ. 114. Σχέδιον ὀρόφων καὶ πρόσοψις σπιτιοῦ εἰς Κάτω Χώραν.

Διεκοσμήθη οὕτω, πλὴν τῶν ἰδιωτικῶν οἰκιῶν, καὶ ἱκανὸς ἀριθμὸς δημοσίων κτισμάτων, μεταξὺ τῶν ὁποίων ἡ νοτία πτέρυξ τῶν παλατίων τῶν δεσποτῶν, ἡ ὁποία περιελάμβανε τὴν αἴθουσαν τοῦ θρόνου καὶ μᾶς παρέχει ὠραῖον παράδειγμα. Ἐμμήθησαν ἐπίσης ἐπὶ τοῦ κονιάματος τῶν οἰκιῶν δι' ἐρυθροῦ χρώματος ὅχι μόνον βήσαλα ἀλλὰ καὶ ἀρχιτεκτονικὰ πρότυπα, ὡς λ.χ. πλαίσια παραθύρων, καὶ ὀδοντωτὰς ταινίας ἀκόμη (εἰκ. 71).

Μία τελευταία ἄποψις, καὶ δὴ πολὺ μνημειώδης, τῶν προσόψεων τῆς κατηγορίας Β εἶναι ἡ παρεχομένη διὰ τῆς κατασκευῆς ἔμπροσθεν τοῦ ἰσογείου τῆς μακρᾶς πλευρᾶς τοῦ κτηρίου μιᾶς τοξωτῆς στοᾶς, στηριζομένης ἐπὶ πεσσῶν. Ἡ ὀροφή τῆς στοᾶς ταύτης ἐσχημάτιζε τότε εὐρὺν ἐξώστην (ἡλιακόν), τοῦ ὁποίου ἡ ἄκρα ὑπεβαστάζετο διὰ τοξυλλίων ἐπὶ κιλλιβάντων παρομοίων πρὸς τοὺς τῆς κατηγορίας Α (εἰκ. 61 καὶ 99).

Ἡ διὰ προσθήκης στοᾶς μορφή αὕτη εἶχε τὸ πλεονέκτημα νὰ ἐλαφρύνῃ τὴν πρόσοψιν τῆς οἰκοδομῆς, προσδίδουσα εἰς αὐτὴν γραφικὴν καὶ εὐχάριστον ὄψιν. Ἐπαιζε πράγματι τὸν ἴδιον ρόλον πρὸς ἐκεῖνον, τὸν ὁποῖον εἰς τοὺς εἰδωλολατρικοὺς ναοὺς ἔπαιζε τὸ πτερόν καὶ αἱ στοαὶ εἰς τοὺς ναοὺς τοῦ Μυστρᾶ (Βροντόχιον, Παντάνασσα κλπ.) διὰ τῶν κίωνων, οἱ ὁποῖοι τοὺς περιέβαλλον. Ἡ διάταξις ὅμως αὕτη προ-υπέθετε καὶ τὴν ὑπαρξίν ἀρκετὰ εὐρέος χώρου ἔμπροσθεν τῆς προσόψεως, πράγμα τὸ ὁποῖον δὲν ἦτο πολὺ εὐκόλον νὰ εὑρεθῇ εἰς τὰς ἀποτόμους κλιτύς τοῦ Μυστρᾶ. Διὰ τὸν λόγον τοῦτον, ὡς ἐπίσης καὶ δι' οἰκονομικοὺς ἀναμφιβόλως λόγους, τὸ σχέδιον τοῦτο σπανιώτατα ἐφηρμόσθη εἰς τὸν

Μυστρᾶν, πρὸ πάντων δὲ εἰς τὰ παλάτια τῶν δεσποτῶν, τὰ ὅποια ἦσαν ἐκτισμένα εἰς τὴν δημοσίαν πλατεῖαν, καὶ διὰ τὰ ὅποια οἱ δεσπότες ἦσαν εἰς θέσιν νὰ διαθέσωσι μεγάλα χρηματικὰ μέσα. Πράγματι, εἰς τὰ παλάτια τῶν δεσποτῶν εὐρίσκομεν ἐφαρμοζόμενον εἰς εὐρεῖαν μὲν κλίμακα τὸ σχέδιον τοῦτο (εἰχ. 26, 35 καὶ 115), τόσον εἰς τὴν βόρειον πτέ-

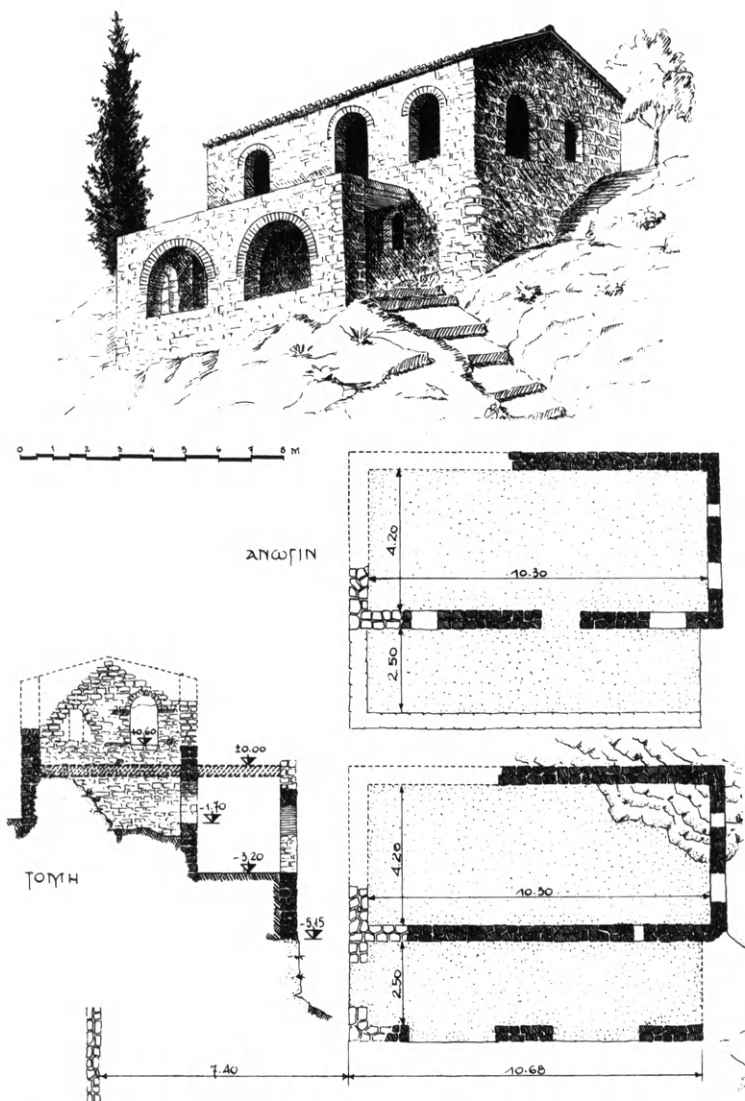
Εἰχ. 115. Ἡ βόρειος πλευρὰ τοῦ παλατίου μετὰ τὴν ἀναστήλωσιν.

ρυγα με ἀπλὴν σειρὰν ἀψίδων, πιθανώτατα δὲ καὶ εἰς τὴν νο-
τίαν πτέρυγα, ἔνθα ἡ στοὰ μετὰς ἐπαλλήλους αὐτῆς ἀψίδας
σχηματίζει ἐλαφρὰν καὶ στερεὰν βάσιν διὰ τὴν ἀπέραντον
καὶ ὀγκώδη ἄνωθεν αὐτῆς αἰθουσαν τοῦ θρόνου.

Ὑπάρχουσιν ἐν τούτοις παραδείγματα παρομοίου σχεδίου
καὶ εἰς ἀστικάς κατοικίας, ἐξ ὧν ἀναφέρω ἐνταῦθα ἓν· πρό-
κειται περὶ οἰκίας τινός, κειμένης πολὺ πλησίον καὶ ἄνωθεν
τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ μοναστηρίου τῆς Παντανάσσης
(εἰκ. 116). Ὡς ἐμφαίνεται εἰς τὴν προοπτικὴν ἀναπαράστα-

Εἰκ. 116. Ἀνατολικὴ ἀποψὶς σπιτιοῦ
πλησίον τῆς βορείου εἰσόδου τοῦ μοναστηρίου τῆς Παντανάσσης.

Εἰκ. 117. Κάτοψις, τομή καὶ προοπτικὴ ἀναπαράστασις σπιτιοῦ πλησίον τῆς βορείου εἰσόδου τῆς μονῆς Παντανάσσης.

σιν, εἰς τὴν κάτοψιν καὶ εἰς τὴν τομὴν (εἰκ. 117), ἡ μικρὰ αὐτὴ (4,20×10,30) οἰκία τοῦ τύπου Β, παρουσιάζει ἔμπροσθεν τοῦ τρικλίνου τῆς εὐρύν, 2,50 μ., ἡλιακόν, ὑποβασταζόμενον ὑπὸ δύο ἡμικυκλικῶν ἀψίδων, στηριζομένων ἐπὶ ὀρθογωνίων πεσσῶν. Τοῦ χεῖλους τοῦ ἐξώστου, ὄντος κατεστραμμένου, δὲν εἶναι δυνατόν νὰ βεβαιωθῇ ἐὰν ὑπῆρχεν ἢ ὄχι στηθαῖον, ὑποβασταζόμενον διὰ τοξυλλίων ἐπὶ κιλλιβάντων.

Ἀξία σημειώσεως ἐπίσης εἶναι ἐνταῦθα καὶ ἡ λοξοειδῶς ἀποτετμημένη γωνία τοῦ ἰσογείου (εἰκ. 117), γενομένη πρὸς διευκόλυνσιν τῆς διαβάσεως φορτωμένων ζώων.

ΣΗΜΕΙΩΣΕΙΣ

1. Monuments byzantins de Mistra (Λεύκωμα), Paris 1910· L'école grecque dans l'architecture byzantine, Paris 1916· Recherches sur l'iconographie de l'Évangile, Paris 1917.

2. Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910.

3. ΠΑΕ 1906, 169· 1907, 129· 1908, 118.

4. L. de Beylié, L'habitation byzantine, Grenoble - Paris 1902, 73· πρβ. καὶ κριτικὴν αὐτοῦ ὑπὸ Α. Ἀδαμαντίου ἐν ΔΙΕΕ 6, 1901, 304 κέ.

5. L. de Beylié, L'habitation byzantine, Grenoble - Paris 1902, 75.

6. Φ. Κουκουλές, Περὶ τὴν βυζαντινὴν οἰκίαν, ΕΕΒΣ IB', 1936, 76-138.

7. L. de Beylié, L'habitation byzantine, Grenoble - Paris 1902, 76.

8. A. Struck, Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 112.

9. Der Burgwart Jahrg. XVI Nr 1, 10-19.

10. Περὶ τῆς διατάξεως τῆς οἰκίας Α τοῦ Μυστρᾶ ἔκαμε τὸ 1923 ἀνακοίνωσιν εἰς τὴν Ἑταιρείαν Βυζαντινῶν Σπουδῶν καὶ ὁ Α. Ξυγγόπουλος· περίληψις τῆς ἀνακοινώσεως ταύτης ἐδημοσιεύθη ἐν ΕΕΒΣ Α', 1924, 343.

11. Παραθέτω δύο ἐξ αὐτῶν σπουδαιοτάτας, ἀναφερομένας εἰς τὰ παλάτια: ὁ de Beylié (L'habitation byzantine, Grenoble - Paris 1902, 140) γράφει ὅτι τὸ μῆκος τῆς αἰθούσης τοῦ θρόνου εἶναι 60 μ. ἐν ᾧ εἶναι μόνον 36,30· ὁ Struck (Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 133) λέγει ὅτι ἡ αἴθουσα τοῦ θρόνου ἔφερεν ὑπεράνω καὶ ἄλλον ὄροφον, ἐν ᾧ οὐδαμοῦ οὐδεμία περὶ τούτου ὑπάρχει ἔνδειξις· τοῦναντίον πλεῖστοι ὅσοι λόγοι συντρέχουσιν περὶ τῆς παραδοχῆς τοῦ ἐναντίου.

12. ΕΕΒΣ Α', 1924, 345· ΙΑ', 1935, 535.

13. Actes du IV Congrès International des Études Byzantines, Sofia 1936, II, 168 (τ. X τῶν Izvestija τοῦ Βουλγαρικοῦ Ἀρχαιολογικοῦ Ἰνστιτούτου)· πρβ. καὶ ΕΕΒΣ ΙΑ', 1935, 576.

14. Γνωμαί μου τινές περὶ τοῦ συστήματος κατασκευῆς τῶν οἰκιῶν τοῦ Μυστρᾶ, ἀνακοινωθεῖσαι παρ' ἐμοῦ προφορικῶς κατὰ τινα ἐπίσκεψιν τοῦ Μυστρᾶ, περιελήφθησαν ἐν γαλλιστὶ ἐκδοθέντι ὁδηγῷ τοῦ Μυστρᾶ (1935) χωρὶς ὅμως, περιέργως, νὰ μνημονευθῇ ἡ πατρότης των.

15. Κυρίως εἰπεῖν ἀκατοίκητος ἦτο μόνον ἡ κορυφή τοῦ λόφου· διότι εἰς τοὺς πρόποδας αὐτοῦ ὑπῆρχεν ἤδη ἀπὸ τοῦ 12ου αἰῶνος ἡ μονὴ τοῦ Ἀγίου Δημητρίου (Μητρόπολις).

16. Τοῦτ' αὐτὸ ἐγένετο ἐπὶ Φραγκοκρατίας καὶ μὲ τὸ Νύκλι (Ἀμύκλιον), ὅπερ, ὡς κείμενον ἐν τῇ πεδιάδι, ἐγκατελείφθη ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν, κτισθέντων ἀντ' αὐτοῦ τῶν ἐπὶ τῶν γειτονικῶν ὁρέων κάστρων τοῦ Μουχλίου καὶ τῶν Κηπιανῶν (Τσηπιανῶν).

17. Οὕτω, ἐν περισπῶθέντι συμβολαίῳ τοῦ 1710, οἱ σύνδικοι τῆς κοινότητος Μυστρᾶ φέρονται ἐκμισθοῦντες τὰ κρεοπωλεῖα τοῦ Φρουρίου καὶ τῆς Μεσοχώρας (Σπ. δὲ Βιάζης, Σπαρτιατικὸν Ἡμερολόγιον Σ', 1905, 38).

18. Ἡ ὀνομασία τῶν δύο πυλῶν, Μονεμβασίας καὶ Ναυπλίου, ἀπαντᾷ ἤδη εἰς περιηγητὰς τοῦ 17ου αἰῶνος (de la Guilletière, Lacédémone ancienne et nouvelle, Paris 1676, τ. 2, 390· O. Dapper, Naukeurige beschryving van Morea, t'Amsterdam 1688, 34).

19. Τὰ ὀνόματα τῶν διαφόρων συνοικιῶν τοῦ Μυστρᾶ ἀναφέρονται ἀπαρallάκτως ὑπὸ πάντων τῶν μνημονευόντων τὸν Μυστρᾶν συγγραφέων τῆς ἐνετικῆς κατοχῆς αὐτοῦ (1687-1715)· κατὰ τοὺς συγγραφεῖς τούτους ὁ Μυστρᾶς διηρεῖτο εἰς 4 ζώνας: 1) τὸ Κάστρον (Castello), 2) τὴν Πόλιν ἢ Χώραν (Terra), 3) τὴν Μεσοχώραν ἢ Μεσοχώριον καὶ 4) τὴν Ἐξωχώραν ἢ Ἐξωχώριον, ὀνομαζομένην ἀργότερον καὶ Κατωχώραν ἢ Κατωχώριον (de la Guilletière, Lacédémone ancienne et nouvelle, Paris 1676, τ. 2, 385· O. Dapper, Naukeurige beschryving van Morea, t'Amsterdam 1688, 34-38· M. V. Coronelli, Memorie istoriografiche del regno della Morea,

Venetia 1687, 34· ἔκδ. 1692, 91· Fr. Piacenza, L'Egeo redivio, Modena 1688, 37· X. Scrofani, Viaggio in Grecia fatto nell' anno 1694, 1795, Londra 1799, 178· P. Ant. Pacifico, Breve descrizione corografica del Peloponneso o Morea, Venetia MDCC, 59). Αἱ ὀνομασίαι Μεσοχώρα ἢ Μεσοχώριον, Ἐξωχώρα ἢ Ἐξωχώριον καὶ Κάτω Χώρα ἢ Κατωχώριον διετηρήθησαν καὶ πολὺ ἀργότερον (πρβ. Chateaubriand, Itinéraire de Paris à Jérusalem, ἔκδ. Garnier, 92· W. Gell, Narrative of a journey in the Morea, London 1823, 333· Pouqueville, Voyage de la Grèce, τ. 5, 1827, 546· Buchon, La Grèce continentale et la Morée, Paris 1843, 431). Εἰκόνα τοῦ Μυστρᾶ ἐπὶ Ἑνετοκρατίας παρέχουσιν οἱ de la Guilletière (Lacédémone ancienne et nouvelle, Paris 1676, τ. 2, 565), Dapper (Naukeurige beschryving van Morea, t'Amsterdam 1688, 33) καὶ Coronelli (Memorie istoriografiche del regno della Morea, Venetia 1687). Τὸ Βασιλοπόταμον, ὅπερ ἀναφέρουσι πάντες οἱ ἀνωτέρω μνημονευθέντες συγγραφεῖς, πρέπει νὰ εἶναι τὸ σημερινὸν Ἑβραιοπόταμον, ἥτοι μικρὸς παραπόταμος συναντῶν καθέτως τὸν χεῖμαρρον τοῦ Ἁγίου Παντελεήμονος.

20. De la Guilletière, Lacedemone ancienne et nouvelle, Paris 1676, τ. 2, 391· O. Dapper, Naugaurige beschryving van Morea, t'Amsterdam 1688, 34.

21. Τὰ σήμερον ἐν τῇ πλατείᾳ ὑπάρχοντα κτήρια εἶναι πάντα τουρ-κικά.

22. Camillo Sitte, L'art de bâtir les villes, 31.

23. Ὁ B. de St. Vincent ἀναφέρει ὅτι οἱ Ἀλβανοὶ ἔκαυσαν τὸ 1770 «τὸ κάστρον τῆς βασιλοπούλλας» (le bourg de la princesse) (Relation du voyage de la commission scientifique de Morée dans le Peloponnèse, Paris et Strassbourg 1836-38, τ. 1, 424). Ὁ δὲ τὸ 1841 ἐπισκεφθεὶς τὸν Μυστρᾶν Buchon (La Grèce continentale et la Morée, Paris 1843, 434) ἀναφέρει ἀπλῶς «τὰ παλάτια τῆς βασιλοπούλλας» (les palais de la princesse).

24. Γ. Φραντζῆς, ἔκδ. Βόννης, 395, 17. Περὶ τῆς Ἑλένης διεσώθη

καὶ ἐπιτάφιον ποίημα ἐπιγραφόμενον «Μονωδία ἐπὶ τῇ αὐθεντοπούλᾳ κυρᾷ Ἑλένῃ τῇ Παλαιολογίνῃ θυγατρὶ τοῦ δεσπότη κυρ Δημητρίου». τὸ ποίημα ἐδημοσιεύθη κατ' ἀρχὰς ἐν τῇ Ἑλληνικῇ Πατρολογία τοῦ Migne, τ. 160 στ. 952-958, εἶτα δ' ὑπὸ τοῦ Σπ. Λάμπρου (Παλαιολόγια καὶ Πελοποννησιακὰ IV, 221-229). Ὅρα καὶ τὰς σχετικὰς παρατηρήσεις τοῦ S. G. Mercati ἐν ByzZ 24, 1923, 40-42.

25. Στίχ. 98 τῆς ἐκδ. Μηλιαράκη, 1920· πρβ. καὶ Κων. Πορφυρογέννητον, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως II, 15, σ. 585.

26. Κυρίως εἰπεῖν ἡ πτέρυξ αὕτη εἶναι βορειοανατολική (ὅρα προσανατολισμὸν ἐν τῷ σχεδίῳ τῆς κατόψεως τῆς εἰκ. 6). Χάριν ἐν τούτοις εὐκολίας θὰ ὀνομάζωμεν ἐφεξῆς τὸ μὲν ἐν σκέλος ἀνατολικόν, τὸ δὲ ἄλλο νότιον.

27. Προφανῶς εἰς τὴν ὑπὸ τῶν κτιστῶν τούτων μεγάλην καταστροφὴν τῶν κτηρίων τοῦ παλαιοῦ Μυστρᾶ ἀναφέρεται καὶ ἡ λαϊκὴ μοῦσα, ψάλλουσα μὲ πόνον:

Παρώρι μὲ τὰ κρία νερά κι' Ἀηγιάννη μου μὲ τ' ἄνθη
καὶ σὺ περήφανε Μυστρᾶ, σᾶς χάλασε μιὰ Σπάρτη!

28. A. van Millingen, Byzantine Constantinople, London 1898, πίν. 5 ἔναντι σ. 110.

29. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 6, 41.

30. Ἀρμὸς παρουσιάζεται συχνὰ καὶ εἰς τοὺς νάρθηκας τῶν ναῶν, οἵτινες δὲν πρέπει διὰ τοῦτο νὰ θεωρῶνται πάντοτε ὡς ἀργότερον κατασκευασθέντες.

31. Πρβ. de Rochas d'Aiglun, Traité de fortification par Philon de Byzance, Paris 1878, 52.

32. A. Choisy, L'art de bâtir chez les Byzantins, Paris 1883, 112.

33. Ὅρα εἰκόνα αὐτῆς καὶ περιγραφὴν παρὰ Traquair, BSA XIII, 1906-7, 273, πίν. IX, καὶ G. Sotiriou, JIAN XIX, 274 σημ. 1· πρβ. καὶ Νέον Ἑλληνομνήμονα 13, 1917, 477 κέ.

34. Μαγειρεῖα ἐν τῷ ἰσογείῳ συνηθίζοντο καὶ εἰς τὰ μεσαιωνικὰ κτήρια τῆς Δύσεως· πρβ. O. Piper, Abriss der Burgenkunde,

Berlin und Leipzig 1914, 89.

35. F.M. Simpson, A history of architectural development III, 1909, 12.

36. G. de Jerphanion, Recherches de science religieuse XXV, 1935, 188-255· ὁ αὐτὸς ἐν Actes du IV Congrès International des Études Byzantines, Sofia 1936, 91. Προσθετέα καὶ ὅσα ἔγραψεν (1937) ὁ π. de Jerphanion ἐν Orientalia christiana periodica III, 614, καθ' ἃ τὸ εἰρημένον τετράγωνον ἔχει μᾶλλον ἰουδαϊκὴν τὴν προέλευσιν.

37. Κατὰ τὴν ἀναστήλωσιν τῆς στοᾶς ὁ πεσσὸς οὗτος ἀνέκτησε τὴν κατακόρυφον στάσιν του.

38. Ὅμοια τοξωτὰ περιβλήματα φέρουσι καὶ τὰ παράθυρα τοῦ ναοῦ τοῦ Kalenić (ἀρχῶν 15ου αἰῶνος)· Petković-Tatić, Manastir Kalenić, 1926, εἰκ. 16.

39. Τὰ δύο τελευταῖα πρὸς βορρᾶν διαμερίσματα τοῦ ὑπογείου, λόγῳ τῆς ἐν αὐτοῖς παρουσίας τοῦ φυσικοῦ βράχου, παρέμεναν ἄσκαφα καὶ δὲν ἐχρησιμοποιοῦντο.

40. De la Guilletière, Lacédémone ancienne et nouvelle 2, Paris 1676, 391· O. Dapper, Naukeurige beschryving van Morea, t'Amsterdam 1688, 34.

41. F. M. Simpson, A history of architectural development II, 1909, 44, εἰκ. 27 καὶ 40.

42. Ὅρα εἰκόνας θρόνων μετὰ βήλων παρὰ Molinier, Histoire générale des arts appliqués à l'industrie I, Paris 1896, πίν. V3 καὶ de Beylié, L'habitation byzantine, Grenoble - Paris 1902, 186.

43. Λέων Διάκονος 90, 14· Κων. Πορφυρογέννητος, De administrando imperio 231,7· Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως (ἔκδ. Βόννης), 20, 12 21, 23 κλπ. Ὁ Λουίτπράνδος (Legat. κεφ. 9) λέγει περὶ τοῦ χρυσोटρικλίνου: *In hoc igitur aureo triclinio, quae praestantior est pars palatii...*

44. A. Struck, Mistra eine mittelalterliche Ruinestadt, Wien und Leipzig 1910, 133· M. Sotiriou, Mistra, 1935, 61.

45. Ὁμοία κόγχη μετὰ θρησκευτικῶν παραστάσεων ὑπῆρχε καὶ εἰς τὸν χρυσοτρίκλινον τοῦ ἱεροῦ παλατίου τῆς Κωνσταντινουπόλεως· ἰδοὺ τί λέγει σχετικῶς ὁ Κων. Πορφυρογέννητος (Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως [ἔκδ. Βόννης]): Ὑποστρέφουσιν οἱ δεσπόται καὶ τῷ Θεῷ εὐχαριστοῦσιν εὐχὴν ἀποδίδοντες ἐν τῇ κόγχῃ τοῦ αὐτοῦ χρυσοτρίκλινου, ἐν ᾗ ἱστόρηται ἡ τοῦ Κυρίου ἡμῶν καὶ Θεοῦ θεανδρείκελος ἀγία εἰκὼν ἐπὶ θρόνου καθεζομένη.

46. Τὴν διὰ κονιάματος ἐπάλειψιν τῶν ἐξωτερικῶν παρεῖων τῆς νοτίας πτέρυγος ἀναφέρει καὶ ὁ G. Millet (*L'école grecque dans l'architecture byzantine*, Paris 1916, 242).

47. Γ. Φραντζῆς, ἔκδ. Βόννης, 395,14· Crusius, *Turcograecia*, Basileae 1584, 59.

48. De la Guilletière, *Lacédémone ancienne et nouvelle*, Paris 1676, τ. 2, 373.

49. Κ. Σάθας, Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορίας VI, 93· Α. Μομφερράτος, Σιγ. Μαλατέστας, 29.

50. Ἐὰν τὸ ἀκιοδογράφημα ἔτους ς' ᾽λογ' ἦρτεν... ἐγράφη μετὰ τὴν 1ην Σεπτεμβρίου τοῦ ἔτους ς' ᾽λογ', ἀντιστοιχεῖ πρὸς τὸ ἔτος 1464, ὁπότε δυνατὸν ν' ἀναφέρεται εἰς τὴν εἰς Μυστρᾶν ἔλευσιν τοῦ Σιγισμούνδου Πανδούλφου Μαλατέστα, ὅστις κατέλαβε τὴν πόλιν πλὴν τοῦ κάστρου· πρβ. Ces. Clementini, *Racconto storico della fondazione di Rimini II*, Rimini 1616, 448-451, καὶ παρὰ Κ. Σάθα, Μνημ. Ἑλλ. Ἱστορίας VI, 93.

51. Σχήματα πλοίων ἐκ χαραγμάτων τοῦ Θησειοῦ ἐμελέτησεν ὁ Μ. Γούδας (*Βυζαντίς* 2, 129-157).

52. Σημειωτέον ὅτι πᾶσαι αἱ κλίμακες τῶν παλατίων τῆς δευτέρας καὶ τρίτης περιόδου ἦσαν ἐσωτερικαὶ καὶ ξύλιναι, ὡς καὶ τὰ πατώματα.

53. Τοῦτο συνέβαινεν ἤδη εἰς τὰ μυκηναϊκὰ ἀνάκτορα τῆς Τίρυνθος, ἔνθα ὁ θρόνος ἦτο τοποθετημένος οὐχὶ ἀπέναντι τῆς εἰσόδου ἀλλ' ἐπὶ τοῦ παραπλεύρως τοίχου (Karo, *Führer durch die Ruinen von Tiryns*, Athen 1934, 27 καὶ εἰκ. 8).

54. A. van Millingen, *Byzantine Constantinople*, London 1908, πίναξ ἔναντι σ. 110.

55. Belvedere, 51-52, 1926, 217 κέ.· πρβ. καὶ D. Lathoud, *Échos d'Orient*, 1925, 317.

56. Χάριν συντομίας ἅμα καὶ σαφηνείας ἕκαστον τῶν σπιτιῶν, περὶ τῶν ὁποίων γίνεται λόγος ἐνταῦθα, ἐδηλώθη δι' ἰδίου γράμματος τοῦ ἀλφαβήτου ὡς ἐξῆς:

Διὰ τοῦ Α, τὸ ἐν τῇ ᾠνῶ Χώρα, παρὰ τὴν ἐκκλησίαν τοῦ Ἁγίου Νικολάου, κείμενον σύνθετον σπίτι (ἄρχοντικόν), ὅπερ ὁ Millet ὠνόμασε «petit palais».

Διὰ τοῦ Β, τὸ πρὸς δυσμὰς τοῦ Α μετὰ πύργου σπίτι.

Διὰ τοῦ Γ, τὸ νοτιοδυτικῶς τῆς νοτίας πτέρυγος τῶν παλατίων διώροφον σπίτι.

Διὰ τοῦ Δ, τὸ ἐν στενορύμῳ κατὰ τὴν πρὸς τὴν Ἁγίαν Σοφίαν ἄνοδον μονώροφον σπίτι.

Διὰ τοῦ Ε, τὸ πρὸς δυσμὰς τῶν παλατίων παρὰ τὴν ὄφρυν τοῦ πλατώματος μονώροφον σπίτι.

Διὰ τοῦ Ζ, τὸ μικρὸν μονώροφον σπίτι κάτωθεν τοῦ κάστρου.

Διὰ τοῦ Η, τὸ πολυγωνικὸν σπίτι εὐθὺς ὑπὲρ τὴν πύλην τῆς Μονεμβασίας ἀριστερᾷ τῷ εἰσερχομένῳ.

Διὰ τοῦ Θ, τὸ ὀλίγον ἄνωθεν τοῦ ναοῦ τῆς Περιβλέπτου κείμενον σπίτι, ὅπερ ἡ παράδοσις αὐθαιρέτως ὀνομάζει «τοῦ Φραγκοπούλου».

Διὰ τοῦ Ι, τὸ ἡρειπωμένον σπίτι νοτίως τῆς οἰκίας Φραγκοπούλου.

Διὰ τοῦ Κ, σπίτι ἡρειπωμένον πρὸς τὰ νοτιοδυτικὰ καὶ ὑπεράνω τοῦ Θ.

Διὰ τοῦ Λ, τὸ μεταξὺ Μητροπόλεως καὶ Περιβλέπτου σπίτι, ὅπερ ἡ παράδοσις ὀνομάζει αὐθαιρέτως «τοῦ Λάσκαρη» ἢ «τῶν Λασκάρεων».

Διὰ τοῦ Μ, τὸ πρὸς βορρᾶν τοῦ Λ μετεσκευασμένον σπίτι, διατηροῦν δ' ἐν τῇ αὐτῇ τὴν παλαιάν του κλίμακα.

Διὰ τοῦ Ν, τὸ ὑψηλὸν μετ' ἐξώστου, πρὸς βορρᾶν τοῦ Μ, μετεσκευασμένον σπίτι.

Διὰ τοῦ Ξ, τὸ ὀλίγον ἄνωθεν τῆς Μητροπόλεως ἡρειπωμένον σπίτι.

Διὰ τοῦ Ο, τὸ συνεχόμενον πρὸς τὸ Ξ σπίτι.

Διὰ τοῦ Π, τὸ μετ' ἀντηρίδων σπίτι τῆς συνοικίας Μητροπόλεως, διατηροῦν τὴν ἐξωτερικὴν του κλίμακα.

Διὰ τοῦ Ρ, τὸ σπίτι πρὸς νότον τοῦ Π, διατηροῦν τὴν ἐσωτερικὴν του κλίμακα.

Διὰ τοῦ Σ, τὸ πρὸς βορρᾶν τῆς Μητροπόλεως σπίτι.

Διὰ τοῦ Τ, τὸ σπίτι παρὰ τὴν ἐλικοειδῆ ὁδόν, ἣτις φέρει πρὸς τὴν Σιδερόπορταν, ἔχον πηλίνους σωλῆνας εἰς τοὺς τοίχους.

Διὰ τοῦ Υ', τὸ μικρὸν σπίτι παρὰ τὸν ναὸν τῆς Εὐαγγελιστρίας.

Διὰ τοῦ Φ, τὸ ἡρειπωμένον ὑπεράνω τῶν Ἀγίων Θεοδώρων σπίτι.

Διὰ τοῦ Χ, τὸ σπίτι ὀπισθεν τῆς νοτίας πτέρυγος τῶν παλατίων.

Διὰ τοῦ Ψ, τὸ κάτωθεν τῆς Παντανάσσης ἐπὶ τοῦ ἐλικοειδοῦς δρόμου.

57. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἐν πωλητηρίῳ ἐγγράφῳ τοῦ 1320 (Ἰωακεῖμ Ἰβηρίτης, Ἀγιορειτικά ἀνάλεκτα, Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 27).

58. Τὰ σχήματος ἐπιμήκους ὀρθογωνίου οἰκήματα ὠνόμαζον οἱ Βυζαντινοὶ *δρομικά* (Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 6, 38), ὁμοίως δ' ἐχαρακτήριζον καὶ τοὺς στενοεπιμήκεις ὀρθογωνίους ναοὺς (Κων. Πορφυρογέννητος, *De administrando imperio*, 139· Miklosich-Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 6, 37).

59. Τὰ τοιαῦτα σπίτια ὀνομάζονται ἐν μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις *δίπατα* ἢ *ἀνωγεωκάτωγα* ἢ *ἀνωγοκάτωγα* (Φ. Κουκουλές, *ΕΕΒΣ* IB', 1936, 88) ἢ καὶ *ἀνώγεα κατώγεα* (Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 6, 38· Ἰωακεῖμ Ἰβηρίτης, Ἀγιορειτικά ἀνάλεκτα, Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 27).

60. Χαρακτηριστικοὶ διὰ τὴν θέσιν τῆς αὐλῆς ἐν σχέσει πρὸς τὴν οἰκίαν εἶναι καὶ οἱ ἀντίστοιχοι ὅροι· οὕτω διὰ μὲν τὴν παλαιοχριστιανικὴν ἐποχὴν χρησιμοποιεῖται συχνὰ ὁ ὅρος *μεσαύλειον* ἢ *μέσαυλον* (Προκόπιος, Ὑπὲρ τῶν πολέμων, 3.12.4· Εὐσέβιος, Ἐκκλ. Ἱστορία 3,39), ἐν ᾧ κατὰ τὴν βυζαντινὴν ἐποχὴν συναντῶμεν τὸ *πρόαυλον* ἢ *περίαυλον* ἢ *περιαύλειον* (Νικήτας Χωνιάτης 663, 13· Miklosich - Müller, *Acta de diplomata graeca medii aevi* 3,21· 3,52, 3,57· Trinchera, *Syllabus membranarum*, Neapoli 1865, 25).

61. K. Roth, Sozial-und Kulturgeschichte des byzantinischen Reiches, Berlin und Leipzig 1919, 24.

62. Θεοφάνης (ἔκδ. Βόννης), 589, 5· Δούκας 301, 7.

63. Οὕτω ἐν τῇ «Βακτηρία τῶν ἀρχιερέων» (ἦτοι τὸ ὑπ' ἀρ. 1373 χειρόγραφον βιβλίον τῆς Ἐθν. Βιβλιοθήκης τῆς Ἑλλάδος) φ. 231α, κεφ. ρζ'· λέγονται δ' αὐταὶ αὐτόθι καὶ ἀπλῶς τοξικαί.

64. Ἡ συνήθεια τοῦ νὰ κατοικῇται μόνον τὸ ἀνώγειον, τὸ δὲ κατώγειον νὰ χρησιμεύῃ ὡς στάβλος διατηρεῖται μέχρι τῆς σήμερον πολυλαχοῦ τῆς Ἑλλάδος, ἰδίᾳ εἰς τὰ ὄρεινὰ μέρη, ὡς π.χ. ἐν Αἰτωλίᾳ (Λουκόπουλος, Αἰτωλικά οἰκῆσεις, Ἀθήναι 1925, 6, 7).

65. Ὁ Θεόδωρος Μετοχίτης ἀναφέρει, ὅτι εἶχεν ἐν τῇ οἰκίᾳ του ὑπόγειον ταμεῖον ὑδάτων (Guilland, Le palais de Théodore Métrochite ἐν REG 35, 1922, 90).

66. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1202: φρέαρ μετὰ περιστομίδος μαρμαρίνου ἢ πωρίνου (Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 51· 3, 57).

67. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἐν μεσαιωνικοῖς ἐγγράφοις (Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 56· 3, 57): κατώγειον ὑπόθολον καὶ κτίσματα ὑπόθολα.

68. Παρὰ τῷ Ἀνωνύμῳ Banduri ἀπαντᾷ ὁ ὅρος σταυροθλοκτισμένος (Migne, Patrologia Graeca 133, 980).

69. Κων. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 72, 3 84, 24. 85, 1 91, 18. 107, 22. 169, 6 200, 6 213. 16, 260. 21 300. 13, 304, 4 καὶ 18 348, 1. 573, 14. 584, 19· Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος, Λειψία 1851, βιβλ. 2 σ. 4 παρ. 47. Δι' ὁμοίου ὅρου χαρακτηρίζονται ἐν τοῖς τυπικοῖς τῶν μονῶν καὶ αἱ θολωταὶ εἴσοδοι αὐτῶν. Ὅρα σχετικῶς Α. Ὁρλάνδον, Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική, Ἀθήναι 1927, 10.

70. «Βακτηρία τῶν ἀρχιερέων», φ. 231β.

71. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 54.

72. Ἐπιφάνιος μοναχός, Migne, Patrologia Graeca 120, 260· Κων. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 91, 263, 363· Περὶ δυστυχίας καὶ εὐτυχίας (Sp. Lambros, Collection de romans

greco, 286, 459, 669, 716): πρβ. καὶ τὸν Ἀθηναϊκὸν Ἅγιον Ἀσώματον εἰς τὰ σκαλιά (Δ. Καμπούρογλους, Μνημεῖα Ἱστορίας τῶν Ἀθηναίων 1, 191).

73. Σπίτια Ἰκαρίας: Α. Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, Ἀθῆναι, 1931, 175 εἰκ. 179· Ἠπειροῦ: Α. Ζάχος, Ἠπειρωτικὰ Χρονικὰ 3, πίν. 5 καὶ 6· Ἀρτης: Α. Ὀρλάνδος, ABME 2, 1936, 186, 189, 191.

74. Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 55.

75. Φ. Κουκουλές, ΕΕΒΣ IB', 1936, 91 σημ. 11.

76. Αἱ ἐλικοειδεῖς κλίμακες ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν κοχλῖαι (Θεοφάνης 193, 21 197, 20 [ἐκδ. Βόννης]: Κων. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως I, 17· Πασχάλιον Χρονικὸν 304α, 3136).

77. Ἀκριτικὸν ἔπος, Λαογραφία Θ', 399.

78. Τοῦτ' αὐτὸ συνέβαινε καὶ ἐν τῇ Δύσει (Α. Choisy, Histoire de l'architecture 2, 553) ὡς καὶ εἰς τὰ ἀρχοντικά τῶν χρόνων τῆς Τουρκοκρατίας (Τρίκερι: Α. Χατζημιχάλη, Ἑλληνικὴ λαϊκὴ τέχνη, Ἀθῆναι 1936, 136.

79. Ὅρα τὰ παρὰ Φ. Κουκουλὲ καταλεχθέντα χωρία ἐν ΕΕΒΣ IB', 1936, 118.

80. Hesseling-Pernot, Poèmes prodromiques IV, Amsterdam 1910, 130· Ἀλέξανδρος Βατοπεδινὸς ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ 6, 282.

81. Ἰωακείμ Ἰεηρίτης, Ἀγιορειτικὰ ἀνάλεκτα, Γρηγόριος Παλαμᾶς 2, 27.

82. Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 6, 41.

83. Ἐν ἐγγράφοις ἀπαντᾷ ξυλόπατος τρίκλινος (Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 56).

84. Ἐν ταύτῃ λέγεται μῆτε γοῦν ἀνώγειον ἐστρωμένον μέγα τῷ ἀποστόλῳ μου δεῖξης, μῆτε διωρόφους οἰκίας ἢ τριωρόφους (Vassilievsky, Viz. Vrem. Γ', 285).

85. Κων. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως 304, 15. 283, 20· Παχυμέρης 2, 496, 6 (ἐκδ. Βόννης).

86. Τὴν διαφορὰν μεταξύ παρακυπτικῶν καὶ φωτιστικῶν παραθύρων ἔννοεῖ τις πλήρως ἐκ τοῦ ἑξῆς χωρίου τοῦ Ἀρμενοπούλου ('Εξάβιβλος II, IV, 55): *μηδενὸς δυναμένου ποιεῖν ψευδοπάτιον ἐν τῷ ἰδίῳ οἴκῳ καὶ διὰ τοῦτο (γράφει τούτου) τὴν φωταγωγὸν θυρίδα παρασκευάζειν παρακυπτικὴν.*

87. Ἐν Μυστρᾷ τοιοῦτοι φεγγῖται σχήματος ὀρθογωνίου ὑπάρχουσι μόνον εἰς τὸ ἀνατολικὸν ἥμισυ τῆς οἰκίας Φραγκοπούλου, ὅπερ ἔχει προφανῶς μεταποιηθῆ ἐπὶ Τουρκοκρατίας, ὡς σαφῶς δεικνύει ἡ τομὴ κατὰ μῆκος (εἰκ. 98).

88. Ὅσιος Λουκᾶς (Schultz and Barnsley, *The monastery of St Luke of Stiris in Phocis*, London 1901, 25 πίν. 12 καὶ εἰκ. 17)· Κόκκινη Ἐκκλησιὰ παρὰ τὸ Βουλγαρέλλι (Α. Ὁρλάνδος, Ἡπειρωτικὰ Χρονικὰ Β', 159)· Ἀγία Θεοδώρα Ἀρτης (Α. Ὁρλάνδος, ABME Β', 1936, 99).

89. Hesseling-Pernot, *Poèmes Prodromiques I*, Amsterdam 1910, 79.

90. Καὶ μέχρι τῶν μέσων τοῦ 19ου αἰῶνος οἱ ὑαλοπίνακες ἐθεωροῦντο εἰς τὰ χωρία, ἰδίως τὰ ὀρεινά, ὡς εἶδος πολυτελείας (Λουκόπουλος, *Αἰτωλικαὶ οἰκήσεις*, Ἀθήναι 1925, 31).

91. Ὁ Παχυμέρης (IV, 273 ἔκδ. Βόννης) λέγει περὶ τινος, ὅτι ἔβλεπεν ἐκ τῆς ἑαυτοῦ κέλλης, ἧς ἡ θυρὶς κάμαξιν ὀριζοντίοις καὶ καθέτοις περιέδρυφακτοῦτο. Δρύφακτοι καὶ παρακυπτικὰ κάγκελλα (Κων. Πορφυρογέννητος, *Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως* 287, 10· 302, 24) εἰκονίζονται καὶ ἐπὶ παραθύρων τοιχογραφιῶν αὐτοῦ τοῦ Μυστρᾶ (L. de Beylié, *L'habitation byzantine*, Grenoble-Paris 1902, 86, 87).

92. Οἱ συνεχίζοντες τὸν Θεοφάνη 145, 7 (ἔκδ. Βόννης)· Κων. Πορφυρογέννητος, *Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως* 360, 17. 613, 14· du Cange, *Glossarium*, gr. ἐν λ. κλοβός, καὶ *Glossarium lat.* ἐν λ. clubum.

93. Συμεὼν Μάγιστρος, 656, 1· Γεώργιος μοναχός, 819, 18 (ἔκδ. Βόννης).

94. Ὅρα σχετικῶς Φ. Κουκουλέν ἐν ΕΕΒΣ IB', 1936, 103.

95. Νικήτας Χωνιάτης 758, 25 καὶ 759, 23· Δούκας, 52, 6· Μαλάας 79, 8· 184, 22· 202, 20· 235, 3· Θεόδ. Πρόδρομος: Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques III, 126, 268, 326.

96. Ὅρα διάφορα σχέδια θυροφύλλων παρὰ L. de Beylié, L'habitation byzantine, Paris - Grenoble 1902, 180.

97. Du Cange, Glossarium lat. ἐν λ. romanense. Τὸ δὲ ρῆμα ρωμανίζω ἀπαντᾷ συνηθέστατα παρὰ Θεοδ. Προδρόμω (Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques III, 126, 137, 268, 400).

98. Σήμερον πολλαχού τῆς Ἑλλάδος ὁ ξύλινος μοχλὸς τῆς θύρας ὀνομάζεται προσφυῶς διάδρομος. Ὅρα τὰς παραλλαγὰς τῆς λέξεως ταύτης παρὰ Φ. Κουκουλέ, ΕΕΒΣ IB', 1936, 109.

99. Ὅρα εἰκόνα τοῦ Τεκφούρ-Σεράι παρὰ A. van Millingen, Byzantine Constantinople, London 1899, πίναξ ἔναντι σ. 110.

100. Ὁ ὅρος εἶναι βυζαντινός· πρβ. Miklosich-Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 55.

101. Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques I, 203 καὶ IV, 27· Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, στ. 572-3.

102. Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques IV, 29.

103. Hesselting - Pernot, Poèmes Prodromiques I 203, 216· IV, 26.

104. Ὅτι ἐπὶ τῶν τοίχων τῶν ἰδιωτικῶν οἰκημάτων ἐξωγραφοῦντο εἰκόνες ἁγίων, μαρθάνομεν καὶ ἄλλοθεν καὶ ἐκ τῆς «Βακτηρίας τῶν ἀρχιερέων», φ. 188α.

105. Ὅρα σχετικῶς τὰ ὑπὸ Κ. Ἀμάντου ἐν ΕΕΒΣ Β', 1925, 283 καὶ Στ. Δραγούμη ἐν Ἀθηνᾶς τ. 29, 289, ὡς καὶ Φ. Κουκουλέ ἐν ΕΕΒΣ IB', 1936, 113 καταλεχθέντα χωρία.

106. Ὁ ὅρος ἀπαντᾷ ἐν τῇ Διατάξει τοῦ Μιχαήλ Ἀτταλειάτου (Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 1, 10).

107. Millingen, Byzantine Constantinople, πίναξ ἔναντι σ. 110.

108. Τὸ ἐπίθετον τοῦτο τοῦ ἡλιακοῦ εὔρηται ἐν ἐγγράφῳ τοῦ 1202 (Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 56).

109. ΔΙΕΕ 6, 1901, 96.

110. Collection des Hautes Études C 1111, 1113, 1136, 1139, 1154 κλπ.

111. E. Gerland, Das Wohnhaus der Byzantiner, Der Burgwart Jahrg. XVI, 17· L. de Beylié, L'habitation byzantine, Paris-Grenoble 1902, ἐρμηνεία πίνακος οἰκίας II.

112. Οὕτως ἐν τοῖς μεσαιωνικοῖς ἐπυλλίοις (Lambros, Collection de romans grecs III 218· Θεόδ. Πρόδρομος I, 229· Στ. Σαχλίκης II 261· Τρωικὸς πόλεμος 265).

113. Προσγείους τὰς λέγει ὁ Θεσσαλονίκης Εὐστάθιος (Παρεκβολαὶ 1575,40).

114. Ὡς εἶδομεν, εἰς τὰ παλάτια τὸ μαγειρεῖον ἦτο πιθανώτατα ἐγκατεστημένον ἐν τῷ ἰσογείῳ (σ. 38). Ἐν τῷ ἰσογείῳ δ' ὡσαύτως ἀλλ' ἐν παραπλεύρῳ χώρῳ (εἰκ. 85Δ) εὐρίσκετο πιθανῶς καὶ τὸ μαγειρεῖον τοῦ ὀπισθεν τοῦ ἀρχοντικοῦ Α σπιτιοῦ.

115. Νίκηφ. Γρηγορᾶς 462, 21 (ἐκδ. Βόννης): οὐρηδόχος οἰκίσκος.

116. «Βακτηρία ἀρχιερέων», φ. 1066.

117. Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη (Sp. Lambros, Collection de romans grecs, Paris 1880, 15)· [ψευδο] Κωδινός, De officiis 49, 15· Σχόλια εἰς Ἀριστοφάνους Βατράχους 938.

118. I. Βογιατζίδης, Κίμωλος, ἐν Ἀθηνᾶς τ. 35, 108.

119. Mistra eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 113.

120. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 52.

121. Ὅρα τὰ σχετικὰ χωρία παρὰ Φ. Κουκουλὲ ἐν ΕΕΒΣ IB', 1936, 84. Χωρὺν ἢ χωρὺ ὀνομάζεται καὶ σήμερον πολλαχοῦ τῆς Πελοποννήσου (Ξυλόκαστρον, Βασιλικὸ Κορινθίας) ἢ ἄσβεστος. Περί τοῦ ἐτύμου τῆς λέξεως ὅρα Φάβην ἐν Ἀθηνᾶς τ. 28, 339 καὶ Γ. Χατζιδάκιν ἐν Glotta I, 127.

122. Οἱ Βυζαντινοὶ ὠνόμαζον τὸ τοιοῦτον κονίαμα ἀλοιφήν (Νικήτας Χωνιάτης παρὰ Κ. Σάθα, Μεσαιωνικὴ Βιβλιοθήκη 1, 127· Εὐστάθιος ὁ Θεσσαλονίκης 764, 15).

123. Ἡ δι' ἐξωγραφημένου κονιάματος ἀπομίμησις τῶν πλαισίων τῶν παραθύρων δὲν περιωρίζετο μόνον εἰς τὰς οἰκίας· ἐπεξετείνετο καὶ εἰς τοὺς ναοὺς, ὡς μαρτυρεῖ ἡ Περίδλεπτος καὶ ἡ Εὐαγγελίστρια (G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 41,1G).

124. Ἀγία Παρασκευή (G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 11,1).

125. Ὅμοια πλίνθινα διακοσμητικὰ τόξα ἔχουσιν καὶ οἱ ναοὶ ἐν Μυστρᾷ, ὡς π.χ. ἡ Περίδλεπτος (G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra* Paris 1910, πίν. 30, 2).

126. Choix d'églises byzantines en Grèce, Paris 1842, πίν. 30,1. Τὰ κεντρικὰ τοξύλλια νομίζω ὅτι παρέστησεν ὁ Couchaud ὑπερβολικῶς ὀξυκόρυφα.

127. Ὅρα εἰκόνα τοῦ δυτικοῦ ἡμίσεος παρὰ Millet (*Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 13,4) καὶ παρὰ de Beylié (*L'habitation byzantine*, Grenoble-Paris 1902, πίν. αξ ἄνευ ἀριθμοῦ).

128. Παρομοίαν παράλογον χρῆσιν ἡμικιόνων συναντῶμεν καὶ εἰς προσόψεις βυζαντινῶν ναῶν, ὡς π.χ. εἰς τὴν ἐν Θεσσαλονίκῃ Παναγίαν τῶν Χαλκέων (Καζαντζιλάρ) (Diehl - le Tourneau - Saladin, *Les monuments chrétiens de Salonique*, Paris 1916, πίν. LII).

129. Οἱ στενοὶ οὗτοι δρομίσκοι ὀνομάζονται στενόρουμοι ἐν τῇ «Βακτηρίᾳ τῶν ἀρχιερέων», φ. 2316.

130. Πρβ. Α. Ὁρλάνδον, ABME B', 1936, 181 εἰκ. 1, καὶ 189, εἰκ. 12.

131. Der Burgwart Jahrg. XVI, 12.

132. E. Gerland, Der Burgwart Jahrg. XVI, 19.

133. *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910, πίν. 6, 7.

134. E. Gerland, Der Burgwart Jahrg. XVI, 19. Ἡ θεωρία αὕτη τοῦ Gerland δύναται νὰ ἰσχύῃ μόνον διὰ τὰς παλαιοχριστιανικὰς οἰκίας καὶ δὴ τὰς ἰδρυμένας εἰς μέρη μᾶλλον πεδινά.

135. Οὐχὶ μονώροφον ὡς λέγει ὁ Gerland (*Der Burgwart Jahrg. XVI*, 17).

136. Ὅρα περὶ τῆς σημασίας τῆς λέξεως τὰ ἐν σ. 93-94 εἰρημένα.

137. Mistra eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 111 εικ. 49.

138. Der Burgwart Jahrg. XVI, 17.

139. Τὰ οἰκοδομήματα (ἐκκλησῖαι ἢ οἰκίαι), τὰ ἔχοντα τὸ σχῆμα ἐπιμήκους ὀρθογωνίου, ἐκαλοῦντο ὑπὸ τῶν Βυζαντινῶν *δρομικά*: Κων. Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν 29, 289 (ἐκδ. Moravcsic - Jenkins) (ἐκκλησία)· Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 6, 37 (οἰκία) καὶ 38 (ἐκκλησία).

140. Κων. Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν 29, 257 (ἐκδ. Moravcsic - Jenkins).

141. Χρονικὸν τοῦ Μορέως, στ.1483 (ἐκδ. Καλονάρου).

142. Οὐδέποτε μὲ στέγην ἐπίπεδον, ὅπως ἐσφαλμένως ὑπέθεσεν ὁ Struck (Mistra, eine mittelalterliche Ruinenstadt, Wien und Leipzig 1910, 113).

143. Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 3, 52, 53.

144. Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 3, 52· Ἀλέξ. Βατοπεδινός, ἐν Γρηγορίῳ Παλαμᾷ 6, 282.

145. Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 3, 56.

146. Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 3, 52.

147. Αἱ πολυῶροφοι οἰκίαι χαρακτηρίζονται ὑπὸ τῶν μεσαιωνικῶν χειρογράφων ὡς *δίπατοι* ἢ *ἀνωγεωκάτωγοι* (Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 3, 38, 49, 54-56· Ἰω. Ἰβηρίτης, Ἀγιορειτικά ἀνάλεκτα, Γρηγόριος Παλαμᾷς 2, 27). Οἱ Κων. Πορφυρογέννητος (Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανὸν 29, 255, ἐκδ. Moravcsic - Jenkins), καὶ Νικηφόρος Γρηγοράς (I, 842, ἐκδ. Βόννης), μνημονεύουσιν ἐν Κωνσταντινουπόλει οἰκίας δύο ἕως τριῶν ὀρόφων: *οἰκήματα* ἢ *οἰκίας διωρόφους καὶ τριωρόφους*. Ὁ Λιβάνιος (Ἀντιστοχικός, σ. 347, 1, ἐκδ. Reiske) μνημονεύει ὡσαύτως οἰκίας *τριωρόφους* ἐν Ἀντιστοχείᾳ περὶ τὰ μέσα τοῦ 4ου αἰῶνος. Ἐξ ἄλλου ὁ Θεοφάνης (Χρονογρ., σ. 265, 4, ἐκδ. Βόννης) ὁμιλεῖ περὶ οἰκιῶν *πενταστέγων* καὶ ὁ Τζέτζης (Χιλιάδες V, 618) περὶ οἰκιῶν *πενταρόφων*. Ἐσφαλμένως λοιπὸν οἱ F. Gerland

(Das Wohnhaus der Byzantiner, 19) καὶ L. de Beylié (L'habitation byzantine, Grenoble-Paris 1902, 199) ὑποστηρίζουσιν, ὅτι αἱ βυζαντιναὶ οἰκίαι δὲν εἶχον πλείονας τῶν τριῶν ὀρόφων. Βλ. σχετικῶς Φ. Κουκουλέν, ΕΕΒΣ ΙΒ', 1936, 87 κέ. Εἰς τὸν Μυστρᾶν, ἐν πάσῃ περιπτώσει, δὲν ὑπῆρχον πλείονες τῶν δύο ὀρόφων ἄνωθεν τοῦ ἰσογείου.

148. Θεοφάνης, Χρονογρ. σ. 143, 144, 146, 147, 285, 335 (ἔκδ. Βόννης)· Κεδρ., Σύνοψις ἱστορ. 25, 2 (ἔκδ. Βόννης)· Κων. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως Ι, 127, 207, 138 κλπ.· Δέων Γραμματ., 164, 6· Ψευδο-Κωδινός, Περὶ ὀφφικιαλίων (ἔκδ. Verpeaux), 412 (index)· Διγενῆς Ἀκρίτας στ. 3973, 3976, 3990, 4033· Fr. Dölger, Aus den Schatzkammern des Heiligen Berges, München 1948, ἀρ. ΙΙΙ, 20· A. Dmitrievskij, Opisanie - Τυπικά, 666.

149. Παλλάδ., Βίος Χρυσοστόμου, 67.

150. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 50, 51, 52, 53, 55, 56· Βέλθανδρος καὶ Χρυσάντζα, στ. 442.

151. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 56, 57.

152. Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 56.

153. Κων. Πορφυρογέννητος, Πρὸς τὸν ἴδιον υἱὸν Ῥωμανόν (ἔκδ. Moravcsic - Jenkins) 29, 243, 252, 282.

154. Διάταξις, ἡ ὁποία μᾶς ὑπενθυμίζει οἰκίαν τῆς Κωνσταντινουπόλεως μὲ τρικλινάριον ἀνώγειον, οὗ τὸ κατώγιον εἰς σταῦλον, παρατίθεται εἰς χειρόγραφον τοῦ 1202 (Miklosich - Müller, Acta et diplomata graeca medii aevi 3, 52).

155. Κ. Πορφυρογέννητος, Περὶ τῆς βασιλείου τάξεως (ἔκδ. Βόννης) 72, 3-84, 24-85, 1-91, 18-107, 22-169, 6-200, 6-213, 16-260, 21-300, 13-304, 4, 18-348, 1-573, 14-584, 12· Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος, Leipzig 1851, Βιβλ. 2, 4, 47. Διὰ τοῦ ἰδίου ὅρου ἐχαρακτηρίζοντο καὶ αἱ θολωταὶ εἰσοδοὶ τῶν μοναστηρίων (Α. Ὀρλάνδος, Μοναστηριακὴ ἀρχιτεκτονική, Ἀθῆναι 1958, 17).

156. Νεαρ. Ζήνωνος, Βασιλ. Ἐκλ. 18.2· Ἀρμενόπουλος, Ἐξάβιβλος, Leipzig 1851, Βιβλ. 2, 4, §, 59.

157. Miklosich - Müller, *Acta et diplomata graeca medii aevi* 6, 40. Τὸ παλάτιον τοῦ Διγενῆ Ἀκρίτα περιελάμβανε πλείονας ἡλιακούς ἐξώθεν τοῦ τρικλίνου (στ. Α 3990, ἔκδ. Καλονάρου).

158. Ὅμοια τοξύλλια ἐπὶ κιλλιβάντων ἐκόσμουν καὶ τὸ στηθαῖον τοῦ βορείου ἐξώστου τοῦ παλατίου τῶν δεσποτῶν (εἰκ. 25 καὶ 26). Ὁ Struck (*Mistra eine mittelalterliche Ruinenstadt*, Wien und Leipzig 1910, 113) τὰς παραλληλίζει πρὸς τὰ τοξύλλια, τὰ στέφοντα τὰ γενοατικὰ καὶ τὰ βενετικὰ στρατιωτικὰ οἰκοδομήματα. Ἡ συγγένεια εἶναι ὄντως μεγάλη, ἀλλὰ πρέπει νὰ σημειωθῇ, ὅτι ὅμοια τοξύλλια ἐχρησιμοποιήθησαν ὡσαύτως καὶ εἰς τὸ παλάτιον τῶν Βλαχερνῶν (Τεκφούρ-Σεράι) ἐν Κωνσταντινουπόλει (A. van Millingen, *Byzantine Constantinople*, London 1899, πῖναξ ἔναντι σ. 110), καὶ ὅτι προφανῶς ἀπὸ αὐτὰ ἐνεπνεύσθησαν οἱ ἀρχιτέκτονες τοῦ Μυστρᾶ.

159. Βλ. τὸ σχέδιον, τὸ συνοδεῦον τὸ βιβλίον τοῦ G. Millet, *Monuments byzantins de Mistra*, Paris 1910.

160. Προκόπιος, Περὶ κτισμάτων 1, 1, 31· G. Spata, *Diplomi greci inediti* 448, 5.

161. Ἰω. Τζέτζης, Χιλιάδες 9 ἱστ. 275, 564. Ἀναφορὰ εἰς τὴν δομὴν τῆς Ἀγίας Σοφίας: Preger, *Scriptores orig. Const.* I, 92.3· Μιχ. Γλυκᾶς, Βίβλος χρον. 498, 1.

162. Καλλίμαχος καὶ Χρυσορρόη, στ. 572.

163. Τοιοῦτοι πολὺ ἀρχαιότεροι ἡμικίονες, προσκεκολλημένοι εἰς τὰς προσόψεις ἐκκλησιῶν χωρὶς ὅμως νὰ ὑποβαστάζωσιν ὀργανικῶς τὰς ἀψίδας, παρουσιάζονται εἰς τὴν Παναγίαν τῶν Χαλκίων ἐν Θεσσαλονίκῃ (Diehl - Le Tourneau - Saladin, *Les monuments chrétiens de Salonique*, Paris 1916, πίν. LI, 2 - LII, 1) καὶ εἰς τὸ Μυρέλαιον ἐν Κωνσταντινουπόλει (Ebersolt - Thiers, *Les églises de Constantinople*, πίν. XXXII· A. van Milligen, *Byzantine Churches in Constantinople*, πίν. LIII).

ΤΟ ΒΙΒΛΙΟΝ ΤΟΥ ΑΝΑΣΤΑΣΙΟΥ Κ. ΟΡΛΑΝΔΟΥ
ΤΑ ΠΑΛΑΤΙΑ ΚΑΙ ΤΑ ΣΠΙΤΙΑ ΤΟΥ ΜΥΣΤΡΑ

ΑΡ. 203

ΤΗΣ ΒΙΒΛΙΟΘΗΚΗΣ ΤΗΣ ΕΝ ΑΘΗΝΑΙΣ ΑΡΧΑΙΟΛΟΓΙΚΗΣ ΕΤΑΙΡΕΙΑΣ

ΑΡ. 17

ΤΗΣ ΣΕΙΡΑΣ ΑΡΧΑΙΟΙ ΤΟΠΟΙ ΚΑΙ ΜΟΥΣΕΙΑ ΤΗΣ ΕΛΛΑΔΟΣ

ΕΤΥΠΩΘΗ ΤΟ 2000

ΕΙΣ ΤΑΣ «ΓΡΑΦΙΚΑΣ ΤΕΧΝΑΣ Ε. ΜΠΟΥΛΟΥΚΟΣ - Α. ΛΟΓΟΘΕΤΗΣ»

ΒΙΒΛΙΟΔΕΣΙΑ Ε. ΑΝΔΡΟΒΙΚ